

Науковий погляд: економіка та управління

(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Економіка”)

№ 4 (62), 2018

Дніпро
Університет митної справи та фінансів
2018

**Науковий погляд: економіка та управління
(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України. Серія: “Економіка”)**

Видається чотири рази на рік
Заснований Університетом митної справи та фінансів у травні 1999 р.

Науковий журнал включено до переліку наукових фахових видань України з економіки на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2015 року № 515

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Університету митної справи та фінансів (протокол № 7 від 17 грудня 2018 р.)

Редакційна колегія:

Заруцька О. П. – доктор економічних наук, професор (*головний редактор*);

Лисяк Л. В. – доктор економічних наук, професор (*заступник головного редактора*);

Баранник Л. Б. – доктор економічних наук, професор;

Вакульчик О. М. – доктор економічних наук, професор;

Івашина О. Ф. – доктор економічних наук, професор;

Жадько К. С. – доктор економічних наук, професор;

Петруня Ю. Є. – доктор економічних наук, професор;

Фролов С. М. – доктор економічних наук, професор

Дерев’янюк Т. П. (*відповідальний секретар*)

Статті друкуються в авторській редакції
Комп’ютерна верстка: В. О. Удовиченко

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21856-11756 ПР,
видане Державною реєстраційною службою України 21 грудня 2015 року.

Адреса редакції: вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000

Телефон редакції: +38 (073) 096 46 70

Електронна адреса: editor@scientificview.umsf.in.ua

Сайт видання: www.scientificview.umsf.in.ua

Підписано до друку 21.12.2018. Формат 185x260 мм. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 10,49.

Наклад 100 прим. Замовлення № 0119/20.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Слісєєва Л.В.

Глобальні детермінанти трансформації соціального капіталу.....7

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Полоус О.В., Гладишко О.О.

Фактори впливу міграційної політики
на формування людського капіталу держав.....13

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Грохотова К.В., Дзяд О.В.

Інвестування в реальний сектор економіки України..... 21

Калачевська Л.І.

Напрями та механізм стимулювання інноваційного розвитку
інфраструктури українських сільських територій..... 28

Носирєв О.О.

Антикризова стратегія промислового розвитку.....35

Філяк М.С.

Використання окремих індексів довгострокового прогнозування
в економічному розвитку поселень.....43

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Кракос Ю.Б., Андрієнко А.Е.

Особливості управління фінансовою безпекою бюджетної організації
на прикладі науково-дослідного інституту.....51

Малюк О.С., Полупан Т.В.

Ресурсозбереження та аналіз його інвестиційного забезпечення.....58

Поляков П.А.

Детермінанти підвищення рівня економічної безпеки підприємства.....66

Швець Ю.О.

Стратегії антикризового управління в діяльності
промислових підприємств: види, основні завдання
та проблеми використання.....71

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Білоус Я.Ю., Галгаш Р.А., Христенко Л.М.

Запровадження партисипаторного бюджету
для розвитку територіальних громад регіонів України.....79

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Колеснік Я.В., Бараненко Н.В.

Ефективна депозитна політика банку як шлях капіталізації прибутку.....87

Новікова Л.Ф., Панасейко І.М., Павлова К.І.

Проблеми та шляхи вдосконалення інструментів
регулювання ліквідності банківської системи.....93

Скопова О.С.

Економічний зміст права власності на земельні ресурси та операції з ними.....104

Соседка О.В., Міняйло В.Ф.

Інтеграція України у світову фінансову систему.....113

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Рябчук О.Г., Коротаєва І.Р.

Особливості та проблеми аудиту розрахунків з оплати праці.....123

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Yelisieieva Liudmyla

Global determinants of transformation of social capital.....7

WORLD ECONOMY

AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Polous Olga, Gladyshko Olena

Factors of the impact of migration policy on forming human capital of states.....13

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Grokhotova Catherina, Dziad Olena

Investment in the real sector of Uukraine’s economy..... 21

Kalachevska Larysa

Directions and mechanism for stimulating innovative development
of the infrastructure of Ukrainian rural areas.....28

Nosyriev Oleksandr

Anti-crisis strategy for industrial development.....35

Maksym Filiak

Some tools for generational planning in socio-economic development of settlements.....43

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Krakov Julia, Andrienko Anastasia

Financial security management features of public sector entity
on the example of the research and development institute..... 51

Maliuk Oksana, Polupan Tetyana

Resource conservation and the analysis of its investment supply.....58

Poliakov Pavlo

Determinants of enhancement of the economic safety of the enterprise.....66

Shvets Yuliia

Anti-crisis management strategies in the activities of industrial enterprises:
types, main tasks and problems of use.....71

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Bilous Yana, Halhash Ruslan, Khrystenko Larysa

Implementation of the participatory budget for territorial
communitie’s development in the regions of ukraine.....79

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Kolesnik Yana, Baranenko Nataliia

Effective deposit policy of the bank as a capitalization of profit.....87

Novikova Lyudmila, Panaseiko Iryna, Pavlova Kristina	
Problems and ways of improving of regulation tools of banking system liquidity.....	93
Skopova Olena	
Economic meaning rights of ownership for land resources and operations with it.....	104
Sosedka Olena, Minyailo Valentin	
Integration of Ukraine into the global financial system.....	113
ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Riabchuk Oksana, Korotaieva Irina	
Features and problems of the audit of wage payments.....	123

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-1>
УДК 338.1:334

Єлісеєва Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті розглянуто ключові глобальні детермінанти, що на сучасному етапі визначають зміни глобального простору та впливають на соціальний капітал як чинник економічного розвитку. Проаналізовано вплив збільшення чисельності населення та підвищення рівня мобільності, у тому числі урбанізацію та «втечу» людського капіталу, на закритий, відкритий та інституційний соціальний капітал. Досліджено трансформацію ролі сім'ї як джерела закритого соціального капіталу. Виявлено напрям впливу зниження рівня народжуваності, зростання тривалості життя та старіння нації на індивідуальний та колективний соціальний капітал. Конкретизовано соціально-економічні проблеми, пов'язані з переходом до економічної моделі «повного світу». Визначено необхідний напрям змін соціальних норм, цінностей, формату соціальних мереж в умовах «повного світу».

Ключові слова: соціальний капітал, глобальна економіка, глобальні детермінанти економічного розвитку, мобільність, економічна модель «повного світу».

В статье рассмотрены ключевые глобальные детерминанты, которые на современном этапе определяют изменения глобального пространства и влияют на социальный капитал как фактор экономического развития. Проанализировано влияние увеличения численности населения и уровня мобильности, в том числе урбанизации и «бегства» человеческого капитала, на закрытый, открытый и институциональный социальный капитал. Доказана трансформация роли семьи как источника закрытого социального капитала. Исследовано влияние снижения уровня рождаемости, роста продолжительности жизни и старения нации на индивидуальный и коллективный социальный капитал. Конкретизированы социально-экономические проблемы, связанные с переходом к экономической модели «полного мира». Определены направления необходимых изменений социальных норм, ценностей, формата социальных сетей в условиях «полного мира».

Ключевые слова: социальный капитал, глобальная экономика, глобальные детерминанты экономического развития, мобильность, экономическая модель «полного мира».

Yeliseieva Liudmyla. GLOBAL DETERMINANTS OF TRANSFORMATION OF SOCIAL CAPITAL

The article discusses the global determinants that determine the changes in the global space and affect social capital as a factor of economic development. This theme of the article is actual, because since at the present stage of socio-economic development the importance of resources that can ensure further economic growth and social welfare increases. Such a resource may be social capital, which has significant potential and is capable of recovery. During conducting this research, a functional approach was adopted that involves identifying the causal relationships between the development of global determinants and the nature of changes in social capital. In the article the consequences of increasing the population and increasing the level of mobility, including urbanization and «escape» of human capital, into bonding, bridging and linking social capital are analyzed. The transformation of the role of the family as a source of closed social capital has been researched. The direc-

tion of influence of reducing the birth rate, increasing the life expectancy and aging of the nation into individual and collective social capital are revealed. The socio-economic problems which connected with the transition to the «complete world» economic model are specified. The necessary direction of changes in social norms, values, format of social networks in the conditions of «complete world» have been studied. The originality of such a study is that the influence of the external environment on the formation of the bonding and the bridging social capital is analyzed. It is investigated how the change of global determinants determines the transformation of the social capital of different communities. It also creates the preconditions for the development of other communities (religious, ethnic, professional diasporas) and their social capital.

Key words: *social capital, global economy, global determinants of economic development, mobility, economic model of «complete world».*

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. глобальне соціально-економічне, суспільно-політичне та інституційне середовище зазнали фундаментальної трансформації. На думку М. Наїма, виконавчого директора Світового банку та экс-міністра Міністерства торгівлі й індустрії Венесуели, нині глобальна економіка перебуває під впливом трьох революцій – збільшення, мобільності та ментальності [1, с. 102]. У зв'язку з цим нині є актуальним дослідити основні глобальні детермінанти, що змінюють зовнішні умови для розвитку національної економіки, та виявити характер їх впливу на соціальний капітал як один із ключових чинників сучасного економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти змін глобального простору досліджувало чимало зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як А. Банерджі, В. Гесць, А. Дітон, М. Кастельс, Е. Лібанова, Г. Макстон, М. Наїм, Дж. Стігліц, Д. Франклін, Ю. Харарі та ін. Проте в їхніх роботах, як правило, не аналізується вплив глобальних чинників на формування соціального капіталу. Водночас у роботах українських науковців (К. Немашкало, Т. Меркулової, Т. Шаповалової та ін.) систематизуються чинники впливу на соціальний капітал, проте майже не приділено уваги вивченню впливу глобального середовища на тренди розвитку закритого, відкритого та інституційного соціального капіталу.

Постановка завдання. Ми ставили за мету проаналізувати ключові глобальні детермінанти, що на сучасному етапі визначають зміни глобального простору, та їх вплив на соціальний капітал як чинник економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі глобальний простір трансформується під впливом революцій збільшення, мобільності та ментальності. Революція збільшення характеризується збільшенням кількості країн, чисельності населення, підвищенням стандартів життя, показників письменності, обсягів виробництва тощо. Революція мобільності зумовила рух людей, товарів, грошей, ідей, цінностей в небачених досі обсягах, а революція ментальності відображає основні зміни в менталітеті, очікуваннях і прагненнях, які супроводжують ці зсуви [1, с. 102–103]. Ми ж вважаємо, що революція ментальності, яку переважно пов'язуємо з динамічними змінами соціального капіталу, є наслідком двох попередніх революцій.

На розвиток соціального капіталу суттєвий вплив має демографічний профіль світу та окремих країн. Приблизно в 1800 р. населення Землі досягло позначки в мільярд жителів. Для цього знадобилося майже 250 тисяч років. У 1927 р. чисельність населення світу становила 2 млрд, а через 33 роки – 3 млрд осіб. За офіційними даними ООН, його зростання з 6 до 7 мільярдів відбулося лише за десятиліття, і 31 жовтня 2011 р. відбулося народження семимільярдного жителя Землі [2]. Це приклад мегазмін, які відбуваються у значних масштабах і з великою швидкістю. Чисельність населення зростає швидше, ніж будь-коли раніше. Станом на кінець серпня 2018 р. населення світу становило 7,63 млрд людей, і цей показник продовжує зростати. Загалом за оцінками ООН щорічний приріст населення становить близько 80 млн осіб. І хоча кожні п'ять років з 1970-х років темпи зростання

населення сповільнюються, проте економісти ООН переконані, що в 2030 р. чисельність населення перевищить 8, у 2040 р. – 9, у 2055 р. – 9,5 млрд. осіб [2].

Таблиця 1
**Чисельність населення світу та регіонів
у 2017, 2030, 2050, 2100 рр.**

Регіон	Населення, млн			
	2017	2030	2050	2100
Світ	7 550	8 551	9 772	11 184
Африка	1 256	1 704	2 528	4 468
Азія	4 504	4 947	5 257	4 780
Європа	742	739	716	653
Латинська Америка та Кариби	646	718	780	712
Північна Америка	361	395	435	499
Океанія	41	48	57	72

Джерело: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). World Population Prospects: The 2017 Revision. New York: United Nations.

За таких умов люди змінюватимуть соціальні норми та конфігурації соціальних мереж для співіснування в заселеному та «багатошвидкісному» світі.

Водночас відмінність у темпах росту населення в різних країнах зумовить різну щільність проживання людей. Науковці припускають, що Азія залишиться найбільш густозаселеною, де мешкатиме більше половини усього населення світу. Можна припустити, що в майбутньому жителі Європи та Америки будуть більше знайомитися з ментальними конструкціями Азії та частково змінювати свої моделі соціально-економічної взаємодії під їх впливом. Крім того, упродовж наступних десятиліть найбільший приріст населення очікується в Африці: з 2,2 млрд осіб світового приросту приблизно 1,3 млрд осіб припаде саме на цей регіон. За даними ООН, упродовж 2017–2100 рр. чисельність населення багатьох африканських країн зросте щонайменше в п'ять разів [2]. Збільшення концентрації населення в бідних країнах також може суттєво вплинути на формат соціально-економічної взаємодії

у світі та загострити проблеми глобального перерозподілу.

Зростання чисельності населення завжди викликало чимало застережень з боку економістів. Витоки концепції демографічної загрози часто пов'язують з науковими ідеями Т. Мальгуса. Проте його теорію можна розглянути в ширшому контексті, а не лише з погляду продовольчої безпеки. Наприклад, зростання чисельності населення може спровокувати спалах проявів антисоціального капіталу (зокрема соціально-економічних чи суспільно-політичних конфліктів), бо зменшується питома вага ресурсів щодо зростаючої частки населення. Проте це не завжди підтверджується на практиці. Крайньою формою такого конфлікту є війна. За півстоліття до 2010 р. населення збільшилося з 3 до 7 млрд людей (і різко збільшилася кількість суверенних держав), проте загальна кількість військових конфліктів скоротилася. Число смертей у процесі військових дій на кожні 100 тисяч осіб у рік зменшилося з 20 в 1940-х до 0,7 наприкінці 2000-х років [3].

Не менш важливе значення для формування закритого й відкритого соціального капіталу має демографічний перехід до тривалішого життя людей і формату родин із меншою кількістю дітей. На сучасному етапі глобальна очікувана тривалість життя уже перевищила позначку 70-річного віку, і прогнозується, що в 2050 р. вона досягне 77 років [2]. Унаслідок цього продовжиться старіння населення. Особи старшого віку, як правило, мають нижчий рівень довіри до незнайомих та менше схильні до створення відкритих соціальних мереж. Це підтверджується даними World Value Survey [4]. У більшості країнах люди літнього віку належать до груп високого ризику соціальної ізоляції. Цьому також сприяє вкорінення в суспільстві соціальних стереотипів щодо сприйняття осіб такого віку як інертних, консервативних та «економічно непродуктивних елементів» [5, с. 340–355]. Водночас, за прогнозами ООН, чисельність осіб віком понад 65 років зросте більш ніж удвічі: від менш ніж 8% від загальної чисельності жите-

лів планети в 2010 р. до майже 16% у 2050 р. Упродовж 2010–2050 рр. медіанний вік також підвищиться та становитиме 38 років [6, с. 13–14] – безпрецедентний показник, як і швидкість його досягнення. Відповідно до висновків Міжнародної організації праці (МОП), унаслідок цього вимушеним кроком є перегляд балансу між пенсійним і трудовим життям людини в межах концепції життєвого циклу, відмова від принципів обов'язкового виходу на пенсію та обмеження віку під час пошуку фірмами найманих працівників. Це може мати суттєвий вплив на розвиток індивідуального соціального капіталу людей літнього віку, а також колективного закритого соціального капіталу, коли літні люди будуть менше часу приділяти догляду за своїми онуками, будуть включені до ширших соціальних мереж та менше залежатимуть від матеріальної підтримки своїх дітей тощо. Проте для цього у більшості країн ще не створено надійних фінансових інструментів та не змінено інституційну базу. Натомість нині для більшості людей літнього віку ідея про те, що діти дбатимуть про них у старості та в часи скрути, є природним станом речей. Наприклад, у 2008 р. в Китаї більше половини літніх людей жили зі своїми нащадками, й ця частка зростає до 70% для тих, хто має семеро чи восьмеро дітей [7, с. 140].

Значний вплив на розвиток різних форм соціального капіталу має зниження темпів народжуваності. Ще в 1970 р. середньостатистична кількість дітей на одну жінку в країнах ЄС зменшилася до 2,1, а в XXI ст. – 1,3. Цьому сприяли зміни у сферах освіти, охорони здоров'я, контрацепції, гендерної рівності тощо. Це насамперед впливає на сім'ї як джерело вузького закритого соціального капіталу. На думку чиказького економіста, лауреата Нобелівської премії Г. Беккера, такі зміни мають позитивний вплив на розвиток останнього. Він стверджував, що великі сім'ї зазвичай є біднішими й частіше стикаються з так званим «компромісом якості та кількості»: у кожную наступну дитину інвестуватимуть менше, тому що батькам важче знайти ресурси й час, щоб прогудувати, виховати

багатьох дітей [8]. У такий спосіб у менших родинах батьки мають більше можливостей для створення потужного закритого соціального капіталу та залучення дитини до різних мереж за інтересами.

Проте на практиці проявилися й негативні результати зменшення кількості дітей у сім'ях. Прикладом є негативні соціальні ефекти від політики однієї дитини, запровадженої в Китаї наприкінці 1970-х років. Серед іншого така стратегія привела до більшого егоїзму, зростання кількості розлучень та до менш згуртованого суспільства. Цілому поколінню, відомому як «маленькі імператори» чи «маленькі імператриці», яким приділяли багато уваги через те, що вони були єдиними дітьми, зараз важко формувати тривалі стосунки та кооперуватися в досягненні ділових цілей [9, с. 229].

Проте рішення щодо кількості народжених дітей найчастіше має економічне підґрунтя. Для багатьох батьків діти – це їх економічні перспективи: страховий поліс, депозитний продукт і певною мірою лотерейний білет. У своїй книзі «Економіка бідності» відомі економісти Массачусетського технологічного інституту та Національного бюро економічних досліджень США А. Банерджі та Е. Дуфло наводять приклад індонезійця, який мав дев'ятеро дітей і був переконаний, що принаймні двоє з них піклуватимуться про нього в літньому віці. Водночас можемо відзначити і зворотний зв'язок: потужний вузький соціальний капітал може впливати на рівень народжуваності. Це пов'язано з тим, що в багатьох країнах народження дітей – частина соціальної та релігійної норми, й відхилення від неї передбачає покарання (утиски, висміювання, релігійні санкції), тому думка громади щодо прийнятної поведінки є досить важливою [7, с. 138–139].

Значним глобальним трендом, що має суттєвий вплив на розвиток соціального капіталу, стало посилення міграційних процесів. Вважається, що міграція є структурним елементом сучасного суспільства, розвинутої економіки, світу вільної конкуренції і громадянських свобод [10, с. 15]. Проте, як

правило, такі процеси руйнують закритий і по-різному впливають на відкритий соціальний капітал. У пошуках кращих умов праці люди мігрують до інших країн. Унаслідок цього, як правило, відбувається деформація індивідуального та колективного закритого соціального капіталу. Міграції часто руйнують сім'ї, підривають професійні спільноти, знижують довіру до державних інститутів тощо. Водночас міграції можуть розглядатися як пошук можливості збільшити власний капітал, у тому числі й індивідуальний соціальний капітал. Міграція означає також обмін ідеями (науковими, політичними, релігійними), робить можливим пізнання нового бачення світу та відкриття нових горизонтів, створює нові численні можливості працевлаштування. Так, історично економіка, культура Сполучених Штатів, Північної Америки, Канади, Нової Зеландії і Південно-Африканської Республіки, Аргентини чи Чилі була збудована руками іммігрантів, які шукали кращого життя [10].

Нині все більше людей переміщується світом, тому їх важче контролювати. Це також створює передумови для розвитку інших спільнот (релігійних, етнічних, професійних діаспор) та їх соціального капіталу. Станом на початок 2016 р. згідно з даними ООН у світі було 214 млн мігрантів, і ця цифра за останні двадцять років збільшилася на 37%. Кількість мігрантів у Європі за цей час зросла на 41%, у Північній Америці – на 80%. За словами М. Наїма, «ми переживаємо революцію мобільності, коли переміщується більша кількість людей, ніж у будь-який інший період світової історії» [1, с. 108]. У своїй книзі «Занепад влади» він розглянув вплив пришвидшення глобальної мобільності на розвиток профспілкового руху в США. М. Наїм зазначає, що в 2005 р. півдужини профспілок вийшли зі складу AFL-CIO, створивши федерацію-конкурента під назвою Change to Win («Зміна заради перемоги»). До цих профспілок належали Service Employees International Union та профспілка виробників одягу UniteHere. Для обох була характерна значна частка низькооплачуваних робітни-

ків з числа іммігрантів, чий інтерес та пріоритети відрізнялися від старих виробничих профспілок. Вплив цього розколу позначився і на національній політиці. Такі профспілки зіграли вирішальну роль у президентській кампанії Обами [1, с. 109].

Соціальний капітал змінюється і під впливом іншого аспекту революції мобільності – урбанізації. Цей процес був і раніше стрімким, але зараз ще більше пришвидшився. Усе більша кількість людей переїздить із сіл до міст. У 2007 р. уперше в історії кількість міст-тян перевищила кількість жителів сіл. Національна рада розвідки США підрахувала, що «до світового міського населення щороку додаються 65 млн осіб, це еквівалентно появі семи міст завбільшки з Чикаго або п'яти Лондонам». Внутрішня міграція – особливо перетікання населення з сільської місцевості до міст – є особливо руйнівною для соціального капіталу сільських спільнот.

На структуру соціального капіталу впливає й інша форма мобільності – «втеча мізків». Країни, які розвиваються, втрачають своїх освічених і кваліфікованих працівників на користь багатших країн. Проте, повертаючись, вони імпортують культуру, підходи й технології, набуті в інших державах. Запозичена динамічна культура поведінки часто неминуче вступає в суперечність з моделями поведінки та способами ведення бізнесу, властивими для цих країн.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна констатувати, що одними із важливих глобальних трендів є зростання чисельності та мобільності населення. Використовуючи термінологію Е. Вайцзеккера і А. Війкмана, президентів Римського клубу та авторів ювілейної доповіді 2017 р., сучасне покоління почало жити в умовах «повного світу», де вже немає надлишку ресурсів та неосвоєних земель. Це вимагає зміни соціальних, економічних, політичних інститутів, які виникли за зовсім інших умов і не відповідають новим вимогам часу. Тому якщо й надалі керуватися попередніми звичками, соціальними нормами та відмовлятися від соціаль-

ного згуртування, то може виникнути колапс. Натомість варто моніторити напрям впливу таких глобальних факторів на закритий, відкритий та інституційний соціальний капітал

та в умовах «повного світу» ефективно використати останній для забезпечення суспільного добробуту та економічного процвітання національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Наїм М. Занепад влади. К.: Форс Україна, 2017. 448 с.
2. World Population Prospects: The 2017 Revision / United Nations, Department of Economic and Social Affairs. URL: https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf (Last accessed: 12.12.2018).
3. Харарі Ю. 21 урок для 21 століття. К.: Форс Україна, 2018. 416 с.
4. Results of WVS WAVE 6/World Values Survey. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp> (Last accessed: 12.12.2018).
5. Россет Э. Процесс старения населения. М.: Статистика, 1968. 512 с.
6. Франклин Д., Эндрюс Дж. Мир в 2050 году. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. 368 с.
7. Банерджи А., Дуфло Е. Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів. К.: Наш формат, 2018. 312 с.
8. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. М.: ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
9. Макстон Г., Рандерс Й. У пошуку добробуту. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату. Київ: Пабулум, 2017. 320 с.
10. Міграція – виклик XXI століття / За ред. М. Земби. Люблін: Люблінський католицький університет, 2008. 156 с.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-2>

УДК 331.556.4:332.021:331.1

Полоус О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки повітряного транспорту,
Національний авіаційний університет

Гладишко О.О.

студентка,
Національний авіаційний університет

ФАКТОРИ ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ДЕРЖАВ

Світові економічні та політичні тенденції значно трансформували міграційні процеси всіх рівнів, зробивши їх ледь не головною темою для обговорення ключовими глобальними акторами. Сучасна оптимальна міграційна політика держави має базуватись на комплексному дослідженні факторів міграційних процесів на національному, регіональному та глобальному рівнях. На світовому рівні виникає потреба розроблення нових підходів до глобального регулювання міграційних процесів. Міграційна політика провідних держав чинить значний вплив на формування їх людського капіталу шляхом застосування компетентнісного підходу до трудових мігрантів, встановлення критеріїв наявності відповідної освіти, спеціальності, рівня кваліфікації та інтелекту.

Ключові слова: міграційна політика, людський капітал, розвиток, формування, компетенції, глобалізація.

Мировые экономические и политические тенденции значительно трансформировали миграционные процессы всех уровней, сделав их чуть ли не главной темой для обсуждения ключевыми глобальными актерами. Современная оптимальная миграционная политика государства должна базироваться на комплексном исследовании факторов миграционных процессов на национальном, региональном и глобальном уровнях. На мировом уровне возникает потребность разработки новых подходов к глобальному регулированию миграционных процессов. Миграционная политика ведущих государств оказывает значительное влияние на формирование их человеческого капитала путем применения компетентностного подхода к трудовым мигрантам, установления критериев наличия соответствующего образования, специальности, уровня квалификации и интеллекта.

Ключевые слова: миграционная политика, человеческий капитал, развитие, формирование, компетенции, глобализация.

Polous Olga, Gladysenko Olena. FACTORS OF THE IMPACT OF MIGRATION POLICY ON FORMING HUMAN CAPITAL OF STATES

World economic and political trends have greatly transformed the migration processes of all levels, making them almost the main topic for discussion by key global actors. The modern optimal migration policy of the state should be based on a comprehensive study of the factors of migration processes at the national, regional and global levels. At the world level, there is a need for developing new approaches in the global regulation of migration processes. The migration policy of the leading states has a significant impact on the formation of their human capital through the application of a competent approach to labor migrants, the establishment of criteria for the availability of appropriate education, specialty, level of qualification and intelligence. Migration

processes are rapidly changing under the influence of processes of globalization, regional and national peculiarities, along with the concept of "migration policy of the state" should also consider the concept of "global migration policy", which should regulate the processes of migration on a global scale, the results of which should become socio-economic, demographic and political development of the countries, and the negative effects will be eliminated as much as possible. One of the conditions for improving the quality of human capital is the development of competences of migrants. Competences include knowledge, skills, and skills for successful professional activities. The problem of the quality of labor migration for Ukraine is important, as labor migration is an important resource for Ukraine on the labor market as a result of the shortage of labor resources (immigration) and aging of the population. However, in the context of the formation of an innovative economy, it is necessary to study not only the quantitative aspect of foreign labor migration, but also its qualitative indicators that influence the formation of the human capital of the state.

Key words: migration policy, human capital, development, formation, competence, globalization.

Постановка проблеми. Системний аналіз сучасних міграційних процесів на глобальному та регіональному рівнях дає змогу виділити досить широке інформаційне поле для роздумів щодо розроблення заходів, спрямованих на підвищення якості міграційної політики, які дадуть можливість розглянути міграцію не як національну загрозу, а як додаткове джерело можливостей для національної економіки.

Особливості взаємодії міграційної політики, соціуму та держави, а також реалізації людського капіталу на ринках праці в різних регіонах світу дають змогу сформулювати уявлення про шляхи формування оптимальної міграційної політики та фактори, що через неї впливають на формування людського капіталу конкретної держави. Сучасний досвід країн з розвинутою ринковою економікою доводить, що ефективно побудована міграційна політика держави здатна не лише захищати людей, але й давати додатковий поштовх для розвитку людського капіталу.

Коли всі країни світу прагнуть побудувати інноваційну економіку, якість людського капіталу мігрантів стає важливим фактором, який може чинити негативний вплив на розвиток економіки держави через низьку кваліфікацію мігрантів, протиріччя сучасних міграційних процесів та відсутність компетентнісного підходу до трудових мігрантів. Усунення цих негативних факторів вимагає ретельного вивчення досвіду розвинених країн світу та раціональної його імплементації в конкретну національну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За напрямом дослідження міграційної проблематики та міграційної політики можна навести досить багато наукових праць. Особливу цінність, на нашу думку, мають роботи вітчизняних дослідників, оскільки вони дають змогу виявити особливості аналізу міграційних процесів, притаманні саме нашій державі. Такими авторами є О. Кокорева, М. Бублій, Д. Баланюк, О. Хомра, І. Івахнюк та інші науковці.

Не менш значний внесок в розроблення цієї проблематики зробили такі зарубіжні науковці, як С. Денисюк, Б. Горрансон, Л. Мармор, Л. Рибаківський, Б. Хорев, В. Мойсеєнко, М. Крітц, М. Пітухіна.

Значний науковий внесок в теорію факторів впливу міграційної політики на національну економіку чинять дослідження міжнародних організацій та об'єднань, таких як МОП, МОМ, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, ЄС, Рада Європи, НАФТА, СНД, ЮНФПА ООН.

При цьому слід зазначити, що проблематиці формування людського капіталу держави під час інтенсифікації світових міграційних процесів не завжди приділяється увага. Також слід підкреслити, що більшість дослідників розглядає міграційну політику держави як відокремлену складову, не пов'язуючи її з поняттям світової міграційної політики, яке з'явилось порівняно нещодавно як відповідь на виклики глобальних змін у світовій економіці. Ці твердження дають змогу зробити висновок про актуальність проведення дослідження.

Мета статті полягає у виявленні факторів впливу міграційної політики на формування людського капіталу держав, шляхів мінімізації негативних впливів та досвіду, що може бути використаний Україною.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивна діяльність держав у сфері регулювання питань міграції дає змогу зробити висновок про наявність у них важливої функції,

а саме міграційної. Ця функція, як правило, передбачає діяльність держави та її органів щодо контролю за перебуванням на території держави з метою поповнення та відтворення суспільства, а також виражається в проведенні відповідної міграційної політики. В табл. 1 наведено підходи до визначення поняття «міграційна політика» зарубіжними та вітчизняними авторами.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «міграційна політика» зарубіжними та вітчизняними авторами

№	Автор	Підхід
<i>Зарубіжні автори</i>		
1	С. Денисюк [5]	Міграційна політика – це комплекс заходів, які належать до сфери державного управління та включають процес прийняття рішень, врегульований правовими нормами, контрольований представницькою владою та спрямований на упорядкування міграційних процесів
2	Б. Горрансон [4]	Міграційна політика – це політика держави, що здійснює реагування на переміщення людей з однієї країни в іншу.
3	Л. Мармор [11, с. 37]	Міграційна політика – це перш за все взаємовідносини та поєднання інтересів держави, суспільства та людини у вирішенні проблем, пов'язаних з перетином кордонів (внутрішніх і зовнішніх) та співвідношенням прав мігрантів корінного населення.
4	Л. Рибаківський [15, с. 36]	Міграційна політика – це система загальноприйнятих на рівні управління ідей та концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких перш за все держава, а також інші суспільні інститути, дотримуючись певних принципів, припускають досягнення поставлених цілей.
5	Б. Хорев [17, с. 43]	Міграційна політика – це система умов та заходів управління міграційним рухом населення.
6	В. Мойсеєнко [12]	Міграційна політика у вузькому та широкому значенні визначається як дії держави, пов'язані з упорядкуванням міграційних процесів.
<i>Вітчизняні автори</i>		
1	О. Кокорєва [8, с. 5]	Міграційна політика – концептуально обґрунтована сукупність заходів державних та недержавних установ щодо регулювання та контролювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічного розвитку приймаючого регіону, національної сумісності, специфіки психології мігрантів та кліматичних особливостей місць розселення з дотриманням принципів захисту економічної безпеки національної економіки, а також подолання наслідків процесів міграції, що розвиваються стихійно.
2	М. Бублій [3]	Міграційна політика держави є сукупністю теоретичних положень, цілей та завдань, засобів та методів щодо регулювання внутрішніх та міждержавних процесів переміщення населення, характер і спрямованість якої визначаються соціально-економічною стратегією держави, а також змістом зовнішньої політики на певному етапі розвитку.
3	Д. Баланюк [1]	Міграційна політика – це частина внутрішньої та зовнішньої політики держави; у вузькому змісті міграційна політика розуміється як державний вплив на регулювання міграційних процесів, у широкому змісті – як частина соціальної політики держави, що торкається питань демографічної політики, сфери праці та виробництва, забезпечення й захисту прав людини та громадянина.
4	О. Хомра [16, с. 50]	Міграційна політика – це комплекс розробок і заходів, спрямованих на формування необхідних потоків та необхідної інтенсивності міграції населення.
5	І. Івахнюк [8]	Міграційна політика – система засобів, за допомогою яких держава регулює потоки мігрантів для досягнення цілей, що відповідають інтересам розвитку суспільства.

Міграційна політика входить до системи регулювання внутрішньої безпеки будь-якої держави. Так, Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України Державна міграційна служба України визначена структурним елементом сектору безпеки й оборони, що є основою системи забезпечення національної безпеки України [9].

Згідно із зазначеною Концепцією державна міграційна політика є складовою політики національної безпеки, тому її розроблення та реалізація повинні здійснюватися на принципах системного підходу [2]. Це означає, що вона також має бути спрямована на захист прав і свобод людини, які можна розв'язати лише за умови закріплення в правовому просторі держави конкретних норм.

Важлива роль у цьому надається організаційно-правовим засобам [14]. Це не є випадковим, адже норми права, що регулюють суспільні відносини у сфері міграції, визначають зміст заходів, повноваження органів державної влади, інших державних структур, громадських організацій та громадян. Вони встановлюють форми, засоби та методи забезпечення стану відносин, що відповідають інтересам особи, суспільства та держави на основі міжнародних гуманітарних принципів.

В зазначених вище підходах вітчизняних авторів приділяється увага зовнішній політиці держав щодо міграційних процесів, але не враховується той факт, що глобальна міграційна політика також чинить вплив на міграційні політики держав як на національному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз глобальних міграційних систем знаходить свій розвиток в роботах таких дослідників, як М. Крітц, який стверджує, що існує глобальна система, що приваблює підвищену увагу урядів до обсягів та країн призначення міграції, постійності міжрегіональних потоків [10], а також М. Пітухіна, яка розглядає глобальну систему «мігрант – приймаюче суспільство – держава-реципієнт – держава-донор», орієнтовану на підвищення своєї збалансованості та зняття протиріч [13].

Таким чином, у зв'язку з тим, що міграційні процеси стрімко змінюються під впли-

вом процесів глобалізації, регіональних та національних особливостей, поряд з поняттям «міграційна політика держави» слід розглядати також поняття «світова міграційна політика», що має регулювати процеси міграції в глобальних масштабах, результатами якої має стати соціально-економічний, демографічний та політичний розвиток країн, а негативні наслідки будуть максимально усунені.

Нині ми є свідками зміни ролі міграції в різних країнах, зокрема в Україні. Це обумовлюється глобалізацією, тобто процесом всесвітньої економічної, політичної, культурної та релігійної інтеграції й уніфікації. Внаслідок глобалізації висувуються все більш високі вимоги до людського капіталу, включаючи мігрантів. Як підтвердження того, що проблеми, пов'язані з міграцією, стали виходити на глобальний рівень, можна навести приклади напливу біженців з України, Іраку, Сирії, Лівії, Ємену в Туреччину, Росію та ЄС; погроми, організовані мігрантами у Франції, Італії та Німеччині; антиміграційні виступи в Естонії, Словенії, Латвії та Німеччині. Таких прикладів, на жаль, немало, а з кожним роком ці процеси поглиблюються та поширюються.

Перш за все проблемами міграції займалися ООН та її спеціалізовані установи, зокрема МОП, МОМ та Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців [7]. Але за останні 15 років внаслідок того, що міграція набувала рис глобального феномена, до її аналізу підключається більш широкий спектр різних інститутів, зокрема ЄС, Рада Європи, НАФТА, СНД, ЮНФПА ООН.

Крім традиційних глобальних акторів, що регулюють глобальні міграційні потоки, слід відзначити також появу низки нових, зокрема Глобального форуму з міграції та розвитку (ГФМР) (створений в 2007 році) і Групи з проблем глобальної міграції (створена у 2006 році).

Глобальний форум з міграції та розвитку (ГФМР) – це добровільний, необов'язковий та неофіційний консультативний процес, який організовується усіма державами-членами Організації Об'єднаних Націй та спонсорів платформами [21]. Виступаючи платформою,

на якій уряди вирішують питання, пов'язані з міжнародною міграцією та розвитком, на систематичній та всеосяжній основі, Глобальний форум проводить зустрічі урядових експертів всіх регіонів, заохочує діалог, співпрацю та партнерські зв'язки, а також сприяє досягненню практичних та орієнтованих на конкретні дії результатів на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Група з проблем глобальної міграції – це міжвідомче об'єднання керівників спеціалізованих установ ООН (МОП, МОМ, УВКПБ, ЮНІСЕФ, ПРООН, ЮКТАД, ЮНФПА, ЮНЕСКО, ООН Жінки, ЮНІТАР, Всесвітній Банк), що мають на меті сприяння ширшому застосуванню всіх відповідних міжнародних та регіональних документів і норм, що стосуються міграції [22]. Група сприяє прийняттю більш узгоджених, комплексних та скоординованих підходів до питань міжнародної міграції. Група з проблем глобальної міграції націлена на підвищення загальної ефективності своїх членів та інших зацікавлених сторін в можливостях відповідати на виклики, що висуває міжнародна міграція.

Нині проблема якості людського капіталу будь-якої держави з урахуванням зарубіжної трудової міграції стає все гострішою. З одного боку, формування інноваційної економіки є можливим тільки за умови розвитку трудових ресурсів, з іншого боку, працездатне населення держави заповнюється все більшою мірою мігрантами, більшість яких складають працівники з менш кваліфікованим людським капіталом.

Однією з умов підвищення якості людського капіталу є розвиток компетенцій у мігрантів. Компетенції – це знання, вміння та навички для реалізації успішної професійної діяльності. Структура компетенцій, згідно зі стратегією ОЕСР “Skills Strategy”, включає загальнокультурні компетенції (“soft skills”) та професійні компетенції (“hard skills”) [20]. Згідно з методологією ОЕСР першість закріплюється за загальнокультурними компетенціями (“soft skills”), адже в умовах сучасного технологічного розвитку вони вважаються важливішими, ніж професійні. Загальнокуль-

турні компетенції (“soft skills”), як показує аналіз закордонного досвіду, є однаковими для різних секторів економіки в різних країнах.

Не менше значення в дослідженні проблем розвитку компетенцій мігрантів мають такі списки:

- списки компетенцій у США (на базі масштабного опитування роботодавців “Organizational Assessment Survey”, список від “Occupational Information Network Resource Center”);

- переліки компетенцій в Канаді (“9 soft skills in Canada” (брошура канадського уряду), результати опитування канадських роботодавців);

- переліки компетенцій в Австралії (“National VET in Australia”).

Досвід США та Канади є важливим для підвищення конкурентоспроможності економіки та системи професійної освіти. Ці країни об'єднують створені інститути з розвитку кар'єри, а також опитування уряду щодо затребуваних компетенцій.

Серед основних американських інститутів, задіяних в питаннях розвитку компетенцій, слід виділити Бюро Економічного Аналізу США (“Bureau of Economic Analysis”), Ресурсний центр вивчення професій (“Occupational Information Network Resource Center”) при Департаменті праці США.

Бюро Економічного Аналізу США проводить раз на 2 роки «Дослідження оцінки ефективності організацій» (“Organizational Assessment Survey”, OAS). Під час цього дослідження виявляються найпопулярніші та найбільш непопулярні компетенції працівників різних секторів економіки.

Ресурсний центр вивчення професій (“Occupational Information Network Resource Center”) працює при Департаменті з питань праці США. Ресурсний Центр веде базу даних вакансій та дескрипторів професій, яка постійно поповнюється. Ця база є важливим інформаційним ресурсом перш за все для безробітних. Ресурсний центр вивчення професій сформулював Список необхідних компетенцій працівників, зокрема робітників, задіяних у високотехнологічному виробни-

цтві. Американський досвід є особливо важливим з точки зору розроблення вітчизняних переліків компетенцій.

У 2015 році канадський уряд випустив керівництво для мігрантів з інтеграції на ринок праці, куди включив перелік затребуваних загальнокультурних компетенцій [19]. До цього списку входять такі 9 компетенцій, як комунікативні навички, знання мови, навички підготовки презентації, вміння підтримати невелику розмову, лідерство й ініціатива, здатність вирішувати конфлікти та вміння вести переговори, прийняття конструктивної критики, гнучкість, знання бізнес-етикету.

Розвиток будь-якої компетенції в Австралії є строго інституціалізованим процесом, в якому головна роль відводиться роботодавцям. Саме тому списки затребуваних компетенцій в Австралії базуються на результатах опитувань роботодавців. Австралія одна з перших закріпила першість за загальнокультурними компетенціями, вважаючи їх в умовах сучасного технологічного розвитку більш важливими, ніж професійні [23]. Так, національна система професійної освіти Австралії ("National VET Australia") виробила перелік найбільш затребуваних загальнокультурних компетенцій, таких як ініціативність, комунікативні навички, робота в команді, знання технологій, вирішення проблем, самоорганізація, планування, навчання.

Україна не є державою зі стійкою позицією в глобальних економічних рейтингах, тому з метою покращення показників формування

людського капіталу держави варто звернути увагу на кваліфіковані кадри, що потенційно можуть поповнити працездатне населення та зацікавлені в перебуванні на території України. В цьому контексті слід дослідити показники міграційної політики держави, спрямовані на освітню міграцію в Україну.

Станом на червень 2018 року 54 233 ІОБГ перебувають на обліку як такі, що тимчасово проживають в Україні з метою навчання, що на 898 осіб менше, ніж у травні 2018 року (табл. 2). Освітні мігранти зареєстровані в найбільших освітніх центрах України, а саме Харківській області (28,6%), Києві (16,3%), Одеській області (12,8%) та Дніпропетровській області (7,2%).

Топ-10 країн походження мігрантів, що приїжджають в Україну з метою навчання, не змінився з попереднього місяця, змінилась лише кількість студентів: Індія (11 128), Марокко (5 623), Нігерія (3 348), Туркменістан (3 165), Туреччина (2 717), Єгипет (2 561), Йорданія (2 143), Азербайджан (2 039), Китай (2 006), Ізраїль (1 919). Кількість студентів, що приїхали з країн Європейського Союзу, незначна: від 1 з Люксембургу до 70 з Німеччини. Винятком є Польща, адже 524 громадянина Польщі, що проживають в Україні, прибули з метою навчання.

Відповідно до статистики, оприлюдненої Українським державним центром міжнародної освіти МОН України в липні, 25 263 студенти-іноземці отримали офіційне запрошення на навчання в Україні із січня до липня 2018 року

Таблиця 2

Дані щодо ІОБГ, що тимчасово проживають в Україні з метою навчання (січень-червень 2018 року)

Місяць	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Всього
ІОБГ, які тимчасово проживають в Україні у зв'язку з навчанням (на момент, осіб)	53 547	53 746	54 802	55 097	55 131	54 233	54 233
Оформлено посвідок на тимчасове проживання з метою навчання (за період, штук)	3 307	1 458	1 377	991	665	818	8 616
Продовжено посвідок на тимчасове проживання з метою навчання (за період, штук)	724	631	650	469	558	300	3 332

Джерело: дані Державної служби статистики України [6]

[18]. Дані свідчать про те, що цього року можливість навчатися в Україні отримали більше іноземців, ніж у попередні роки. Для порівняння: за сім місяців 2017 року було зареєстровано 18 214 запрошень, а у 2016 році кількість запрошень склала близько 12 тис. Найбільший попит на українську освіту спостерігається серед громадян Марокко (вони отримали 4 254 запрошення), далі йдуть громадяни Індії (3 210), Нігерії (1 987), Туркменістану (1 724), Єгипту (1 161).

Висновки. Таким чином, оптимальна міграційна політика має базуватися на розумінні ключових глобальних політичних, економічних, соціальних та демографічних трендів. Для підвищення ефективності політичних інструментів управління, які сприяють формуванню людського капіталу, мобільності мігрантів та знижують ризики, слід базуватися на вивченні міграційної політики на глобальному, національному та регіональному рівнях. Зокрема, сучасний досвід країн-членів ОЕСР (Фінляндії, Німеччини,

Великобританії, Канади, США, Австралії, Швеції, Данії) свідчить про те, що в більшості країн з розвиненою ринковою економікою міграційна політика відрегульована вже давно та успішно функціонує більше 30 років з огляду на останні тенденції світової міграційної політики.

До України приїжджають закордонні трудові мігранти з низькою кваліфікацією, а саме мігранти, які не знають української мови, а освіта яких переважно обмежується нещодавно закінченою школою (середньою загальною). Таким чином, проблема якості трудової міграції для України є важливою, тому що внаслідок нестачі трудових ресурсів (імміграція) та старіння населення трудова міграція є для України важливим ресурсом на ринку праці. Однак в умовах формування інноваційної економіки потрібно досліджувати не лише кількісний аспект зарубіжної трудової міграції, але й її якісні показники, що впливають на формування людського капіталу держави.

Список використаних джерел:

1. Баланюк Д. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 25.00.03. Одеса, 2009. 17 с.
2. Богданович В., Свіда І., Скулиш Є. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: монографія: у 7 т. Т. 1. Теоретичні основи, методи й технології забезпечення національної безпеки України / за заг. ред. Є. Скулиша. Київ: НА СБ України, 2012. 548 с.
3. Бублій М. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні. URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/SOC_Gum/apdu/2009_2/doc/2/03.pdf.
4. Горрансон Б. Составные элементы национальной миграционной политики. Миграция и миграционная политика: мат. семинара (13-17 июля 2007 года). Москва: MOM, 2007. С. 42–46.
5. Денисенко М., Фурса Е., Хараева О., Чудиновских О. Миграционная политика в зарубежных странах и Российской Федерации: опыт сравнительного анализа. Москва: Институт экономики и переходного периода, 2003. 103 с.
6. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Капицын В. Становление системной миграционной политики в СНГ: социальные и политико-правовые основы. Проблемы управления развитием человеческого потенциала. 2010. № 2. С. 81–96.
8. Кокорева О. Міграційна політика в системі економічної безпеки національної економіки. Вісн. Донец. нац. ун-ту. Сер. «Економіка і право». 2010. Вип. 2. Т. 1.
9. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України: затв. Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016.
10. Криц М. Международные миграции: развитие страны как «экспортеры» населения. Мир в зеркале международной миграции. 2002. Вып. 10. С. 112.
11. Мармор Л. Миграция в контексте социально-экономической политики. Миграция и миграционная политика: мат. Семинара (13-17 июля 2007 года). Москва: MOM, 2007. С. 37–41.

12. Моисеенко В. Некоторые вопросы управления миграционными процессами населения. Вопросы теории и политики народонаселения. Москва: Статистика, 1970. С. 130–140.
13. Питухина М. Развивая основы мировой миграционной политики: вклад России. Мировая экономика и международные отношения. 2015. № 11. С. 85–90.
14. Про засади державної міграційної політики України: Пояснювальна записка до проекту Закону України; розробл. відповідно до п. 1 ч. 4 Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності»; увед. в дію Указом Президента України від 20 липня 2007 року № 657/2007.
15. Рыбаковский Л. Миграционная политика России: теория и практика. Современные проблемы миграции в России: матер. общерос. научн. конф. (11-13 ноября 2008 года). Москва, 2008. 90 с.
16. Хомра О. Міграція населення: питання теорії, методики дослідження. Київ: Наук. думка, 1999. 146 с.
17. Хорев Б. Региональная политика в СССР: экономически-географический подход. Москва: Мысль, 1989. 283 с.
18. Цього року найбільше запрошень на навчання в Україні отримали вступники з Марокко / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/cogo-roku-najbilshe-zaproshen-na-navchannya-v-ukrayini-otrimali-vstupniki-z-marokko>.
- 19.9 Soft Skills no immigrant should be without / Prepare for Canada. URL: http://www.prepareforcanada.com/wp-content/uploads/9SoftSkills_PprepareforCanada.pdf.
20. Better Skills, Better Jobs, Better Lives OECD / OECD. URL: <https://skills.oecd.org/documents/OECDSkillsStrategyFINALENG.pdf>.
21. Global Forum on Migration and Development. URL: <http://www.gfmd.org>.
22. Global Migration Group. URL: <http://www.globalmigrationgroup.org>.
23. National VET Australia / Australia VET. URL: https://nationalvetcontent.edu.au/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/b7da0007-4160-44e4-8d69-c5708b9a4a36/ims/content/u1_gettingstarted/wkpl_ausgenericskills.htm.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-3>
УДК 330.322.2:330.322.3

Грохотова К.В.

магістр публічного управління,
Головне управління статистики
у Дніпропетровській області

Дзяд О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Дніпровський національний університет
імені О. Гончара

ІНВЕСТУВАННЯ В РЕАЛЬНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню сучасного стану реального сектору економіки України, перспектив інвестування в його галузі та шляхів активізації інвестиційної діяльності. Розвиток реального сектору економіки є основною умовою подолання кризових явищ у національній економіці. Сучасний стан реального сектору потребує реструктуризації виробництва, впровадження ресурсозберігаючих технологій та технічного переоснащення, що передбачає залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів. Процес модернізації технологічної бази та впровадження нових технологій ускладнює недостатня інвестиційна активність власних товаровиробників та негативна тенденція зниження обсягів іноземних інвестицій. Активізації інвестування в реальний сектор економіки мають сприяти покращення інвестиційного клімату та постійна робота з посилення інвестиційної привабливості як України загалом, так і всіх галузей реального сектору вітчизняної економіки

Ключові слова: реальний сектор економіки, валовий внутрішній продукт, інвестиції, інвестор, іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість.

Статья посвящена изучению состояния реального сектора экономики Украины, перспектив инвестирования в его отрасли и путей активизации инвестиционной деятельности. Развитие реального сектора экономики является основным условием преодоления кризисных явлений в национальной экономике. Современное состояние реального сектора требует реструктуризации производства, внедрения ресурсосберегающих технологий и технического переоснащения, что предусматривает привлечение средств отечественных и иностранных инвесторов. Благоприятствовать активизации инвестирования в реальный сектор должны улучшение инвестиционного климата и постоянная работа по усилению инвестиционной привлекательности как Украины в целом, так и всех отраслей реального сектора отечественной экономики.

Ключевые слова: реальный сектор экономики, валовый внутренний продукт, инвестиции, инвестор, иностранные инвестиции, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность.

Grokhotova Catherina, Dziad Olena. INVESTMENT IN THE REAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

The article is devoted to studying the state of the real sector of the economy of Ukraine, the prospects for investing in its industry and ways to enhance investment activity. The relevance of this research is related to importance of effective work of economy's real sector for the socio-economic state of the country. The development of the real sector is the main condition for overcoming the crisis effects in the domestic economy, since it is this sector that is of primary importance for the formation of the gross domestic product and provides jobs for

the population. Due to the fact that a unified definition of the term "real sector of economy" has not yet been formed, the article used an approach that considers the real sector of the economy as a set of economic sectors producing tangible and intangible goods and services with the exception of financial-credit and stock exchange operations. An analysis of the current state of the real sector of Ukrainian economy was carried out, and the factors ensuring its competitiveness were considered. According to the data of state statistics department was calculated the level of investment of both the entire economy and the real sector and the most attractive sectors for investors are identified. It is indicated that the technological re-equipment of the industrial complex, introduction of new resource-saving technologies, financing of innovation activities depend on attracting funds from domestic and foreign investors. The main reasons for the lack of investment activity of both local and foreign investors and the low level of investment attractiveness of Ukraine are identified. It was found that in the conditions of insufficient investment activity of Ukrainian enterprises, whose financial capabilities are significantly limited due to the crisis, it was foreign investments that could increase the level of investment in the Ukrainian economy. It is pointed out that it is necessary to take measures aimed at improving the investment climate, to provide a balanced and effective policy for regulating investment activities in Ukraine for increase the investment attractiveness of the country.

Key words: *real economy, gross domestic product, investment, investor, foreign investment, investment climate, investment attractiveness.*

Постановка проблеми. Реальний сектор економіки робить значний внесок у формування бюджету країни та є основою економічних систем більшості країн світу. Саме від раціональної організації реального сектору економіки та ефективного функціонування його складників залежить загальний соціально-економічний прогрес країни. Згідно з аналітичною доповіддю Інституту стратегічних досліджень України [1], зараз реальний сектор перебуває в дуже складних умовах з причини військових дій, знищення частини промислових та аграрних підприємств, поганого стану транспортно-логістичної інфраструктури, закриття ринків Російської Федерації для вітчизняних товаровиробників та падіння цін на провідні позиції вітчизняного експорту. Подолання кризового стану є неможливим без упровадження нових технологій, структурного оновлення виробництва, розвитку інфраструктури, що потребує залучення інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сучасного стану реального сектору економіки присвятили свої праці багато вчених, зокрема О.І. Волот та І.М. Плisko, які визначили сутність та складники реального сектору економіки, А.Ю. Семенов, що дослідив механізм взаємодії реального та фінансового секторів економіки, Ю.О. Спасенко, яка надала характеристику стану інвестиційного середовища

України та визначила шляхи залучення інвестицій до реального сектору економіки. О.А. Українська визначила основні аспекти інвестиційної привабливості суб'єктів реального сектору, Н.Я. Юрків провела аналіз реалізації потенціалу реального сектору економіки. Незважаючи на велику кількість досліджень, не вирішеним залишається питання визначення перспективи інвестування в реальний сектор української економіки та його окремі галузі.

Метою статті є комплексне обґрунтування сучасного стану і перспектив інвестування в реальний сектор економіки України. Для досягнення поставленої мети використовувалися методи статистичного аналізу, узагальнення, комплексного, системного підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що немає загальноприйнятого визначення реального сектору економіки. А.Ю. Семенов дає визначення реального сектору як галузей матеріального виробництва, торгівлі, сфери нематеріальних послуг, нефінансових підприємств, домашніх господарств, сектору органів державного управління в частині надання нефінансових послуг, сфери культури, науки, освіти [8]. Заслугове на увагу визначення, надане Н.Я. Юрків, що трактує реальний сектор економіки як складну багатоелементну систему з великою кількістю зовнішніх та внутрішніх

чинників, що її визначають, а також зі значною сукупністю взаємозв'язків (міжгалузевих, міжсекторальних, міжрегіональних, міжнародних тощо) як усередині цієї системи (на всіх її рівнях), так і з елементами систем вищих рівнів [13]. Дуже стислим та вдалим є визначення, надане О.А. Українською: «Реальний сектор економіки – це сукупність галузей економіки, які виробляють матеріальні та нематеріальні товари і послуги, за винятком фінансово-кредитних та біржових операцій» [10].

Реальний та фінансовий сектори економіки перебувають у тісному зв'язку, залежності, взаємодіють через обслуговування розрахунків між підприємствами, фізичними особами та боргових зобов'язань, управління банками діяльністю підприємств через придбання їх акцій, надання депозитарних та консультаційних послуг, взаємодію у процесах страхування, фінансового інвестування та кредитування, впровадження інновацій. За даними Державної служби статистики [2], у вітчизняній економіці переважає реальний сектор (табл. 1), частка фінансового сектору поступово зменшується з 3,4% у 2015 році до 2,3% у 2017 році. (Зазначимо, що всі дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей).

О.І.Волог та І.М. Пліско виділяють такі складники реального сектору економіки [3]:

– сектор матеріального виробництва, який включає промисловість, сільське господарство, мисливство, лісове господарство;

– сектор торговельних послуг, що включає будівництво, торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів, діяльність транспорту та зв'язку;

– сектор нематеріальних послуг, який включає операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг, надання послуг підприємцям, освіту, охорону здоров'я, науку, культуру, мистецтво, спорт та інші.

В економіці розвинених країн основним трендом розвитку реального сектору економіки є значне зростання частки наукоємних виробництв у загальній структурі, впровадження інновацій та поширення нових технологій. В Україні основою реального сектору досі є галузі, орієнтовані на низькотехнологічні виробництва та експорт сировини. Конкурентоспроможність вітчизняної економіки забезпечують наявність природних ресурсів, дешевої та кваліфікованої робочої сили.

Слід зауважити, що, по-перше, природні ресурси є вичерпним джерелом, по-друге, завдяки новим ресурсозберігаючим технологіям попит на природні копалини буде поступово знижуватися. Також відмітимо значну залежність вітчизняної економіки від імпорту енергоресурсів, на які у 2017 році припадало 22% від загального імпорту.

Стосовно наявних трудових ресурсів зазначимо, що активна трудова міграція, яка відбувається протягом останнього часу, може значно вплинути на кількість та якість робочої сили.

Вихід України з сучасного кризового стану стане можливим лише завдяки гло-

Таблиця 1

Реальний сектор економіки України у 2015–2018 роках

Показники	2015	2016	2017	січень-червень 2018
ВВП у фактичних цінах, млн грн	1988544	2385367	2982920	1507753
ВВП реального сектору у фактичних цінах, млн грн	1921032	2319922	2913843	1470827
Частка реального сектору у ВВП, % до ВВП	96,6	97,3	97,7	97,6

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики

бальній реструктуризації економіки, активного впровадження сучасних енергозберігаючих технологій, ефективного використання наявних ресурсів, що передбачає залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів, а також побудову раціональних та взаємовигідних відносин між інвесторами та підприємствами. Інноваційні процеси, впровадження високоєфективного та високопродуктивного обладнання, реструктуризація виробництва із метою підвищення його ефективності фінансуються переважно за рахунок вітчизняних та іноземних інвестицій.

Задовільне значення рівня достатності інвестицій для забезпечення економічного розвитку на засадах технологічної модернізації промислового виробництва має становити 25% від ВВП країни [11]. Як свідчать показники таблиці 2, розраховані за даними Державної служби статистики, вкладення інвестицій в економіку є недостатнім.

Інвестори проявляють неоднакову зацікавленість у вкладенні інвестицій в різні галузі, що залежить не тільки від наявності інвестиційних проєктів, але ще й від тенденцій, які складаються на світовому ринку.

Частка інвестицій у реальний сектор економіки України в загальному обсязі валових капітальних інвестицій є відносно стабільною; у 2015 році вона становила 97,6%, у 2016 – 97,9%, у 2017 – 98,2%. У I півріччі 2018 року на реальний сектор економіки при-

падало 97,8% від загального обсягу освоєних капітальних інвестицій.

Найпривабливішою галуззю для інвесторів у 2017 році була промисловість, на яку прийшла майже третина (32%) освоєних капітальних інвестицій. Серед промислових видів діяльності найбільше інвестицій надходить у добувну промисловість та розроблення кар'єрів (7,9% від загального обсягу капітальних інвестицій, освоєних за 2017 рік), постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (6,9%), харчову промисловість (4,2%), металургійне виробництво (4,0%), виробництво пластмасових і гумових виробів (2,3%).

Друге та третє місце за обсягом залучених капітальних інвестицій посідають сільське господарство та будівництво, якими у 2017 році було освоєно 14,3% та 11,6% вкладених капітальних інвестицій відповідно.

Охорона здоров'я, освіта, мистецтво, культура та спорт, надання інших видів послуг традиційно посідають останні місця з часткою 1,5, 0,8, 0,4 та 0,1% відповідно.

Здебільшого у 2017 році, як і в попередні роки, капітальні інвестиції вкладалися в матеріальні активи, а саме: у машини, обладнання та інвентар (34,5% освоєних у 2017 році капітальних інвестицій), інженерні споруди (17,5%), нежитлові будівлі (14,6%), транспортні засоби (13,4%) та житлові будинки (11,9%).

Таблиця 2

Показники інвестування економіки України у 2015–2018 роках

Показники	2015	2016	2017	січень-червень 2018
ВВП у фактичних цінах, млн грн	1988544	2385367	2982920	1507753
Капітальні інвестиції в економіку, млн грн	273116,4	359216,1	448461,5	206893,6
Капітальні інвестиції в реальний сектор економіки, млн грн	266668,4	351537,7	440406,2	202293,8
Рівень інвестування економіки, % до ВВП	13,7	15,1	15,0	13,7
Рівень інвестування реального сектору економіки, % до ВВП	13,9	15,2	15,1	13,8
Індекси капітальних інвестицій в економіку, %	98,3	118,0	122,1	126,5

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики

Економіка та управління національним господарством

Не можна оминати увагою той факт, що інвестування здійснюється переважно за рахунок власних коштів підприємств та організацій, на них припадає більше двох третин від загального обсягу освоєних капітальних інвестицій. Як можна побачити у таблиці 3, частка коштів іноземних інвесторів у капітальних інвестиціях, вкладених в економіку України, яка і так була незначною, поступово знижується.

Негативна тенденція постійного зниження частки коштів іноземних інвесторів у загальному обсязі вкладених інвестицій значно ускладнює процес модернізації технологічної бази та всієї інфраструктури, впровадження

нових технологій, що також зумовлено недостатньою інвестиційною активністю власних товаровиробників, які зазнали суттєвих втрат від економічної кризи. В умовах обмеженого обсягу коштів вітчизняних інвесторів саме іноземні інвестиції могли би покращити рівень інвестування економіки України.

За даними Державної служби статистики, станом на 01.01.2018 року прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в українській економіці становили 31 590,8 млн дол. США, у тому числі в реальний сектор економіки було вкладено 28 064,5 млн дол. США (88,8%) прямих іноземних інвестицій.

Таблиця 3

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування у 2015–2018 роках

(млн грн)

Показник	2015		2016		2017		січень-червень 2018	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього	273116,4	100,0	359216,1	100,0	448461,5	100,0	206893,6	100,0
у т. ч. за рахунок								
коштів державного бюджету	6919,5	2,6	9264,1	2,6	15295,2	3,4	3208,7	1,6
коштів місцевих бюджетів	14260,0	5,2	26817,1	7,5	41565,5	9,3	11058,8	5,3
власних коштів підприємств та організацій	184351,3	67,5	248769,4	69,3	310061,7	69,1	156037,4	75,4
кредитів банків та інших позик	20740,1	7,6	27106,0	7,5	29588,9	6,6	15508,4	7,5
коштів іноземних інвесторів	8185,4	3,0	9831,4	2,7	6206,4	1,4	493,7	0,2
коштів населення на будівництво житла	31985,4	11,7	29932,6	8,3	32802,5	7,3	15106,4	7,3
інших джерел фінансування	6674,7	2,4	7495,5	2,1	12941,3	2,9	5480,2	2,7

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики

Таблиця 4

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) у 2015–2018 роках

Станом на	Всього		Реальний сектор економіки		Фінансовий сектор економіки	
	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%
01.01.2015	40725,4	100,0	31935,1	78,4	8790,3	21,6
01.01.2016	36154,5	100,0	27772,5	76,8	8382,0	23,2
01.01.2017	37513,6	100,0	27602,9	73,6	9910,7	26,4
01.01.2018	31590,8	100,0	28064,5	88,8	3526,3	11,2
01.07.2018	32629,9	100,0	28867,8	88,5	3762,1	11,5

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики

Станом на 01.01.2018 р. переважна частина (28,5%) іноземних інвестицій в реальному секторі була спрямована у промисловість, 17,7% – у торгівлю, 13,5% – в операції з нерухомістю, 7,6% – у професійну, наукову та технічну діяльність, 7,5% – у галузь інформації та телекомунікації, 5,5% – у діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. Традиційно непривабливими для інвесторів лишаються охорона здоров'я та освіта (по 0,1% від загального обсягу іноземних інвестицій, залучених у реальний сектор економіки).

Серед промислових видів діяльності найбільше коштів іноземних інвесторів станом на 1 січня 2018 р. вкладено у харчову промисловість (на неї припадає 26,2% від загального обсягу іноземних інвестицій, вкладених у промисловість), добувну промисловість та розроблення кар'єрів (16,5%), металургію (15,5%), виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (9,7%).

Однією з причин недостатнього інвестування у вітчизняну економіку є низький рівень інвестиційної привабливості та відсутність міцних зовнішньоекономічних зв'язків.

За даними Європейської Бізнес-Асоціації, індекс інвестиційної привабливості України вже вийшов з негативної площини у нейтральну та з 2017 року тримається на рівні вище трьох. Вказаний індекс розрахо-

вується топ-менеджерами компаній-членів ЄБА починаючи з 2008 року та складається з таких компонентів, як оцінка інвесторами попереднього періоду, оцінка станом на сучасний момент та прогнози на майбутнє.

Поступове зростання індексу інвестиційної привабливості дає змогу розраховувати на активізацію інвестиційної діяльності в українській економіці та збільшення рівня інвестування її реального сектору.

За останніми даними ЄБА, 30,5% опитаних керівників компаній вважають, що бізнес-клімат у країні покращився, причиною чого стало прийняття законів «Про валюту», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про антикорупційний суд», а також стабільність гривні. Негативними чинниками опитані назвали посилення тиску контролюючих органів, контрабанду, загострення конфлікту на Сході України та початок передвиборчої компанії [4].

За результатами опитування, яке ЄБА проводила у 2017 році, важливою причиною незадоволення бізнес-кліматом України є високий рівень корупції (його назвали 46,1% опитаних підприємців), відсутність довіри до судової системи (40,6%), відсутність земельної реформи (35,9%) [4].

Але найсуттєвішими перешкодами для інвестування у реальний сектор вітчизняної економіки є неналежне державне регулювання та стимулювання інвестиційної діяльності, відсутність механізмів залучення інвестицій до малопробудкових галузей економіки, недостатня кількість ефективних інвестиційних проектів, ризикованість вкладень у реальний капітал.

Активізації інвестування в реальний сектор економіки мають сприяти покращання інвестиційного клімату, посилення інвестиційної привабливості як України взагалі,

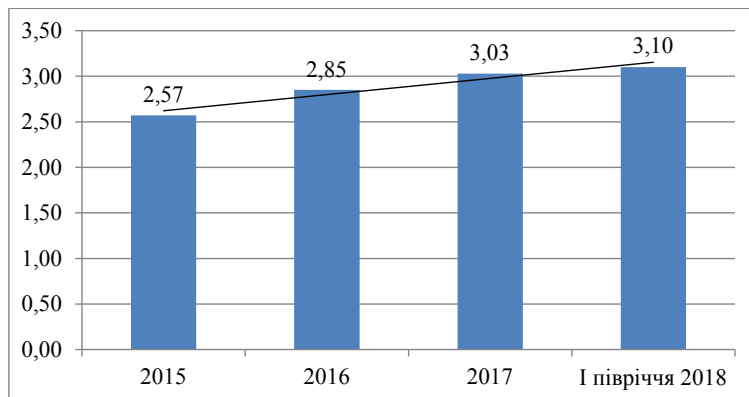

Рис. 1. Індекс інвестиційної привабливості України за даними Європейської Бізнес-Асоціації [4]

так і складників реального сектору економіки, реалізація виваженої та ефективної державної інвестиційної та інноваційної політики, спрощення системи оподаткування, реєстрації та ліцензування.

Покращення інвестиційного клімату залежить від позитивних змін у діловому кліматі, життєя відповідних заходів щодо запобігання корупції та підвищення довіри до судової системи, розроблення планів підвищення інвестиційної привабливості всіх регіонів України.

Також слід зазначити, що як українська економіка є частиною світової, так і український ринок інвестицій є невід'ємною частиною міжнародного інвестиційного ринку, який відрізняється жорсткою конкуренцією та постійним пошуком нових шляхів залучення інвестицій. Отже, під час проведення інвестиційної діяльності слід враховувати тенденції, які складаються на світових ринках, та намагатися досягнути міжнародної конкурентоспроможності.

Згідно із загальносвітовими трендами, перспективним є вкладення інвестицій у АПК, фармацевтичне виробництво, транспорт та зв'язок як у галузі, де спостерігається постійний попит, а також інформаційні та комунікаційні технології, попит на які постійно зростає. У тому числі під час вкладення інвестицій в АПК (який включає не тільки з сільське господарство, а ще й виробництво сільськогосподарської техніки, будівництво сільськогосподарських приміщень, харчову та частково легку промисловість, підприємства зі зберігання та реалізації продукції АПК, виробничу інфраструктуру та

систему відповідних навчальних та наукових закладів) перспективним вважається інвестування у виробництво органічної продукції та розбудову аграрної інфраструктури.

Досвід країн ЄС також доводить перспективність інвестування у постачання електроенергії з альтернативних (поновлюваних) джерел. Стимулом для інвестування у постачання електроенергії в Україні є встановлення у 2015 році Верховною Радою чітких та зрозумілих правил на ринку альтернативної енергетики та зниження цін на сонячні панелі.

Висновки. Сучасний стан реального сектору вітчизняної економіки потребує активного залучення інвестицій з метою технічного переоснащення, впровадження нових технологій, розвитку інфраструктури. Зважаючи на невисоку інвестиційну активність вітчизняних суб'єктів господарювання, постає нагальна потреба у залученні іноземних інвестицій. На збільшення частки іноземних інвестицій у загальному обсязі можна сподіватися за умови покращення бізнес-клімату та виходу індексу інвестиційної привабливості України з нейтральної до позитивної площини. З огляду на залучення вітчизняної економіки до світової, для вдалого інвестування в реальний сектор економіки необхідно здійснювати прогнозування ситуації на світових ринках, проводити роботу з покращення інвестиційної привабливості та намагатися досягти максимальної ефективності від вкладених інвестицій. Отже, стан і перспективи інвестування в реальний сектор економіки України потребують постійного дослідження з метою провадження ефективної інвестиційної політики.

Список використаних джерел:

1. Реальний сектор економіки України: пріоритети розвитку в умовах зміни вектора економічної політики. Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/3173/>.
2. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Волод О.І., Пліско І.М. Реальний сектор економіки: сутність, складові та його роль в забезпеченні стійкого розвитку економіки держави. Науковий вісник Полісся. 2016 № 1(5).
4. Індекс інвестиційної привабливості / Європейська бізнес асоціація. URL: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index>.
5. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

6. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Прямі інвестиції (акціонерний капітал та боргові інструменти) в економіці України / з України (за період з початку року, щоквартально) Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Семенов А.Ю. Взаємодія банківського і реального секторів економіки України: основні тенденції. Финансы, учет, банки. 2010. № 16.
9. Спасенко Ю.О. Інвестиції до реального сектору як чинник розвитку економіки України. Наукові праці НДФІ. 2016. № 4(77).
10. Украинская О.А. Основные аспекты инвестиционной привлекательности субъектов реального сектора экономики Украины. Економіка і організація управління. 2011. № 1(9).
11. Шамота Г.М. Особливості інвестиційного потенціалу України на сучасному етапі розвитку економіки. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=449926>.
12. Юрків Н.Я. Просторово-секторальний аналіз реалізації потенціалу розвитку реального сектору економіки. Фінансовий простір. 2014. № 2.
13. Юрків Н.Я. Реальний сектор економіки як об'єкт дослідження в системі економічної безпеки держави. Економічний аналіз. 2012. № 10.

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-4>
УДК 314:711.13:316

Калачевська Л.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет

НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКИХ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті охарактеризовано сучасний стан розвитку сільських територій. Обґрунтовано необхідність залучення інвестицій для формування виробничої та соціальної інфраструктури в умовах децентралізації. Проаналізовано структуру та динаміку капітальних інвестицій за видами економічної діяльності та напрямками фінансування в регіональному розрізі. Окреслено напрями та механізми стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в умовах сучасних глобалізаційних змін. Обґрунтовано, що стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій може здійснюватися за рахунок адміністративного регулювання, надання преференцій та інституційного забезпечення. Доведено, що інноваційний розвиток інфраструктури українських сільських територій може бути реалізований за рахунок: формування інституційного поля для налагодження співпраці аграрного бізнесу з територіальними громадами, завершення процесу децентралізації, залучення іноземних та державних інвестицій в інфраструктурні об'єкти на сільських територіях.

Ключові слова: сільські території, інновації, децентралізація, інфраструктура.

В статті охарактеризовано современное состояние развития сельских территорий. Обоснована необходимость привлечения инвестиций для формирования производственной и социальной инфраструктуры в условиях децентрализации. Проанализированы структура и динамика капитальных инвестиций по видам экономической деятельности и направлениям финансирования в региональном разрезе. Определены направления и механизм стимулирования инновационного развития инфраструктуры сельских территорий в условиях современных глобализационных изменений. Обосновано, что стимулирова-

ние инновационного развития инфраструктуры сельских территорий может осуществляться за счет административного регулирования, предоставления преференций и институционального обеспечения. Доказано, что инновационное развитие инфраструктуры украинских сельских территорий может быть реализовано за счет: формирования институционального поля для налаживания сотрудничества аграрного бизнеса с территориальными общинами, завершения процесса децентрализации, привлечения иностранных и государственных инвестиций в инфраструктурные объекты на сельских территориях.

Ключевые слова: сельские территории, инновации, децентрализация, инфраструктура.

Kalachevska Larysa. DIRECTIONS AND MECHANISM FOR STIMULATING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INFRASTRUCTURE OF UKRAINIAN RURAL AREAS

In the article we describe the present state of development of rural territories. The research paper substantiates that the reformation of the Ukrainian economy today determines the need for innovative development of the agrarian sector as a cornerstone of economic growth. Modern transformation processes contribute to an increase in the gross output of agricultural production, the development of export opportunities of the industry, but, unfortunately, this has little effect on the socio-economic development of the rural areas, on the infrastructure re-equipment and increase of the welfare of the rural population. Inadequate rural infrastructure has a particularly significant impact on the quality of life in rural areas. The necessity of attraction of investments for formation of industrial and social infrastructure in the conditions of decentralization is substantiated. We analyzed the structure and dynamics of capital investment by type of economic activity and funding directions in a regional context. The directions and mechanism of stimulation of innovative development of infrastructure of rural territories in conditions of modern globalization changes are outlined. We have argued that the stimulation of innovative infrastructure development in rural areas could be done through administrative regulation, provision of preferences and institutional support. We have proved that the innovative development of the infrastructure of Ukrainian rural areas can be realized at the expense of: the formation of an institutional field for the establishment of cooperation between agrarian business and territorial communities, the completion of the process of decentralization, the attraction of foreign and state investments into infrastructure objects in rural areas.

Key words: rural territories, innovations, decentralization, infrastructure.

Постановка проблеми. Понад 90% території України припадає на сільську місцевість. Нині сільська місцевість України характеризується депопуляцією сільських громад, низькою якістю життя, високим рівнем безробіття, головним чином монофункціональним видом використання праці в селах, низькою ефективністю сільського господарства населення, недостатнім розвитком переробних підприємств. Для 55% сільського населення сільськогосподарська діяльність на присадибних ділянках стала основним джерелом доходів. Водночас важливість для України сільських територій посилюється за рахунок їх виняткового вкладу у продовольчу безпеку та формування аграрного потенціалу країни. Тому розвиток сільських територій та їх інфраструктури має стати однією з пріоритетних цілей державної політики України. Особливо гостро це питання постало в умовах проведення реформи адміністративно-територіального устрою та децентралізації.

Проблеми, пов'язані з інноваційним розвитком соціальної та виробничої інфраструктури в сільській місцевості України, традиційно розглядалися на місцевому рівні. До 1980-х років, за умов командної економіки та централізованого розподілу ресурсів, соціальний та виробничий розвиток інфраструктури в сільській місцевості фінансувався за рахунок колгоспів. Аналізуючи ситуацію з набуттям Україною незалежності, слід відмітити, що з 1990 року, коли умови вимагали реорганізації колгоспів, багато об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури перестали функціонувати взагалі. Була втрачена ланка, від функціонування якої залежить розвиток сільських територій та збалансованість аграрного сектору економіки. Пошук напрямів та механізмів стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій є вкрай актуальною проблемою та потребує всебічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах сучасних глобальних викликів усе більше науковців звертають увагу на розвиток сільських територій. На жаль, наявна соціальна та виробнича інфраструктура в сільській місцевості досить довгий час руйнувалася, не вкладалися кошти в її модернізацію з урахуванням передового інноваційного досвіду. З 1990-х років були відкинуті прямі, загальні методи економічного регулювання, і замість цього покладалися лише на ринкові важелі, які повинні були забезпечити інфраструктурний розвиток.

Українські вчені-економісти значну кількість власних публікацій спрямували на дослідження напрямів та механізмів стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій. При цьому вивчався зарубіжний досвід та адаптовувалися концептуальні підходи до розвитку сільських територій, які діють у країнах Європейського Союзу. Для прикладу, М.О. Барановський досліджував сільські території України, рівень їх розвитку, трансформаційні зміни та концепції реформування [1]. В.В. Борщевський вивчав розвиток сільських територій у контексті реалізації євроінтеграційної політики України [2]. Т.М. Булах аналізував соціальний розвиток сільських територій: світовий та вітчизняний досвід [3]. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки [4] окреслює напрями і механізми стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій. Г.М. Калетник у своїх наукових працях розробляв науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу на сільських територіях [5]. Е.А. Кіреєва досліджувала політику розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу [6]. В.М. Ковалів вивчав модернізацію системи державної підтримки сільськогосподарських підприємств [7]. І.В. Ксьонжик досліджував соціально-економічний розвиток сільських територій як об'єкт інфраструктурного забезпечення [8]. С.А. Мазур вивчав інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій на інно-

ваційній основі [9]. М.Й. Малік обґрунтовував сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва [10]. О. Недбалюк вивчав міжнародний досвід організації розвитку сільських територій та можливості його застосування в Україні [11]. М. Поленкова у своїх працях описувала наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія» [12]. І.В. Прокопа досліджував зміни у підходах до життєзабезпечення на селі: від патерналізму до партнерства з участю громад [13]. М.І. Стегней окреслював інноваційні аспекти сталого розвитку сільських територій в умовах глобалізаційних викликів, сталий розвиток сільського господарства та його інноваційне забезпечення [15]. Водночас, з огляду на сучасні глобалізаційні виклики та специфіку проведення сучасних реформ, питання, пов'язані з інфраструктурним розвитком сільських територій, потребують подальших досліджень, зокрема в умовах децентралізації.

Мета статті полягає в дослідженні напрямів та механізмів стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. За часткою сільського господарства у ВВП, структурою зайнятості або часткою людей, що живуть у сільській місцевості, Україна все більше стає аграрною країною. З одного боку, це свідчить про те, що перспективи України більше залежать від того, наскільки ми будемо ефективними у вирішенні інфраструктурних, соціальних та економічних проблем у галузях, орієнтованих на сільське господарство. З іншого боку, це доводить, що робити це традиційним способом, коли села та сільське господарство субсидувалися містами та міською промисловістю як у Радянському Союзі, так і у багатьох країнах Заходу з незначною часткою сільського господарства та низькою щільністю населення в сільськогосподарських районах, неможливо.

Метою розвитку сільського господарства є продовольча безпека країни, а також розви-

Таблиця 1

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (млн грн)

Галузь	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Співвідношення, 2017 р. до 2010 р., +,-
Сільське, лісове та рибне господарство	11568	19059	18796	30155	50484	64243	52675
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	11311	18640	18388	29310	49660	63401	52090
Промисловість	56725	105594	86242	87656	117754	143300	86575
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	8665	15275	13487	13548	21291	18927	10262
Будівництво	32790	46318	36057	43464	44444	52176	19386
Оптова та роздрібна торгівля	18868	22379	20716	20663	29957	33665	14797

Джерело: розраховано за даними [14]

ток сільських територій – поліпшення умов життя людей, що проживають та працюють у сільській місцевості. У сучасних умовах господарювання вирішення проблем сільськогосподарських районів має бути насамперед проектом їх резидентів, що фінансуються з їхніх власних ресурсів та податків суб'єктів господарювання. Роль центральної влади повинна бути зведена до створення умов, які би стимулювали та полегшували це. Успіх, однак, повністю залежить від здатності жителів стати більш активними соціально та політично. Водночас держава має створити умови для збалансованого розвитку усіх галузей та територій. Вищезазначене можна простежити за динамікою та структурою капітальних інвестицій за видами економічної діяльності.

За січень-грудень 2017 р. підприємствами та організаціями країни за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 412,8 млрд грн капітальних інвестицій, що на 22,1% більше від обсягу капітальних інвестицій за відповідний період 2016 р. Найвагомішу частку капітальних інвестицій (96,3% загального обсягу) освоєно у матеріальні активи. Слід відмітити, що капітальні інвестиції здебільшого спрямовуються у промисловість та будівництво. Відповідно, їх частка, спрямована на інфраструктурний розвиток сільських територій, є незначною. При цьому у структурі капіталь-

них інвестицій за джерелами фінансування за січень-грудень 2017 року переважали власні кошти підприємств та організацій (рис. 1).

За досліджуваний період у нематеріальні активи вкладено 3,7% загального обсягу капітальних інвестицій. Слід відмітити зниження прямих інвестицій у сільське господарство (табл. 2).

Ця ситуація спричинена соціально-економічною нестабільністю у країні та затягуванням із реалізацією основних реформ, провідне місце серед яких належить адміністративно-територіальній та земельній реформам.

Отже, вищезазначена статистика підтверджує необхідність збільшення концентрації значних ресурсів для розвитку сільських територій, їх інфраструктурного забезпечення.

Стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій може здійснюватися за рахунок адміністративного регулювання, надання преференцій та формування інституційного забезпечення (рис. 2). Особливо активно цей процес проходить в умовах децентралізації в новоутворених територіальних громадах, які мають достатній ресурсний потенціал, вкладають кошти в інфраструктурне забезпечення та інноваційне переоснащення. Водночас таких територій зараз критично мало.

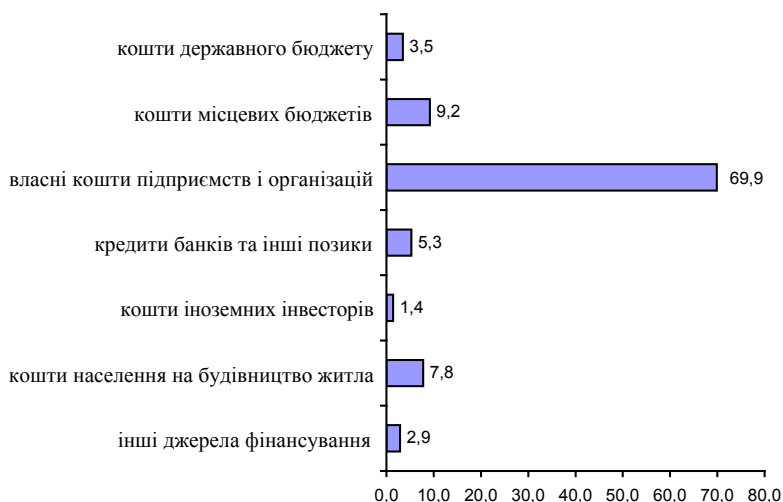

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування, 2017 (у % до загального обсягу)

Джерело: розраховано за даними [14]

Перспективним напрямом залучення інноваційних розробок на сільські території в умовах сучасних глобальних тенденцій є формування кластерів на основі поєднання потужностей сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств та вищих навчальних закладів. Формування зазначених структур сприятиме залученню

інновацій у виробничий процес, підвищить його ефективність, створить передумови для модернізації виробничої інфраструктури.

Інноваційний розвиток інфраструктури українських сільських територій в умовах сучасних глобальних викликів та євроінтеграційних перспектив України може бути реалізований за рахунок:

Таблиця 2

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності, млн дол. США

Галузь	Обсяги прямих інвестицій на початок року						2017 р. до 2010 р., +/-
	2010	2013	2014	2015	2016	2017	
Усього	39824,5	53178,1	53704,0	40725,4	36154,5	37513,6	-2310,9
Сільське, лісове та рибне господарство	680,0	728,4	776,9	617,0	502,2	586,2	-93,8
Промисловість	16617,7	18565,1	17681,4	12419,4	9893,6	9667,6	-6950,1
Будівництво	1272,4	1459,2	1580,0	1301,9	1104,1	1043,3	-229,1
Оптова та роздрібна торгівля	4359,8	6118,5	6807,8	6037,6	5247,4	5106,5	746,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	993,0	1506,3	1535,3	1355,5	1088,0	1086,0	93
Тимчасове розміщування й організація харчування	489,4	822,1	446,5	382,3	332,6	330,0	-159,4
Інші види економічної діяльності	15412,2	23978,5	24876,1	18611,7	17986,6	19694,0	4281,8

Джерело: розраховано за даними [14]

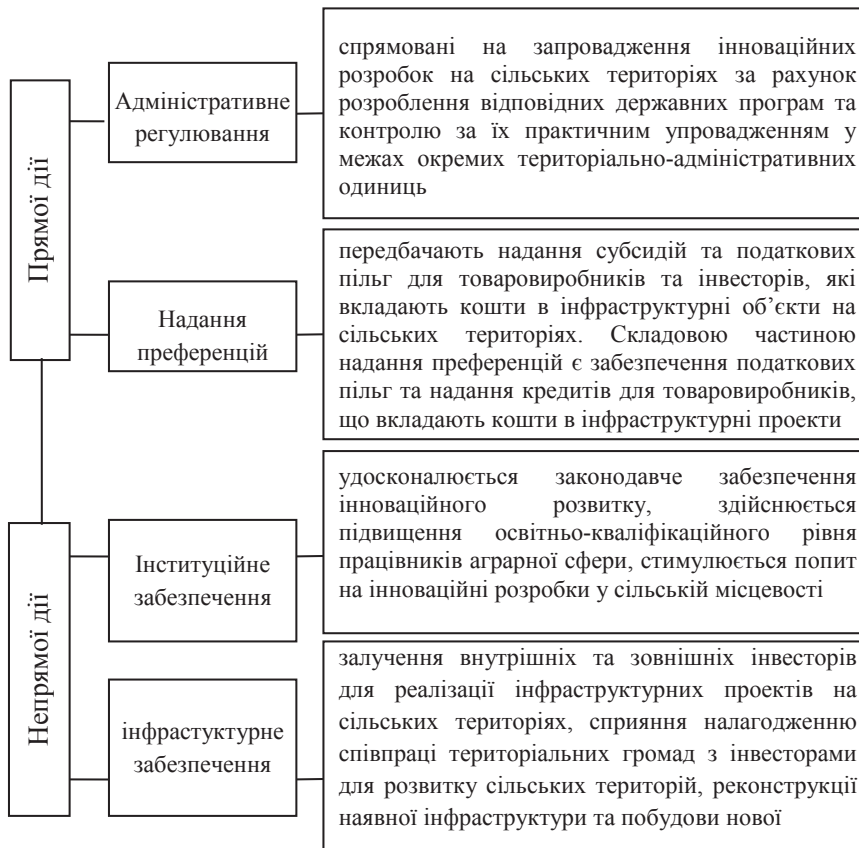

Рис. 2. Механізми стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій

Джерело: власні дослідження

- формування інституційного поля для налагодження співпраці аграрного бізнесу з територіальними громадами, де цей бізнес здійснює господарську діяльність;
- завершення процесу децентралізації та розвитку соціальної і виробничої інфраструктури сільських територій;
- підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва та збільшення надходжень до місцевих бюджетів;
- створення сильних підприємств та залучення прогресивних технологій сільськогосподарського виробництва;
- залучення іноземних та державних інвестицій в інфраструктурні об'єкти на сільських територіях.

Практична реалізація окресленого механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій дасть змогу підвищити економічну стійкість вітчизняного аграрного сектору економіки, диверсифікувати сільськогосподарське виробництво, підвищити рівень життя сільського населення за рахунок побудови інфраструктурного забезпечення, сприятиме зменшенню трудової міграції. Водночас реалізація зазначеного можлива лише за рахунок відповідної державної політики. В умовах ринкової економіки державна підтримка соціальної та виробничої інфраструктури – це необхідність. Особливо в країні, де розпочатий процес децентралізації. Така інфра-

структура сприятиме виробництву продукції з доданою вартістю, розвитку культури, якості освіти та збалансуванню територіального розселення жителів.

Висновки. Протягом багатьох років українська економіка розвивалася під час соціалізму, коли пріоритет ставився на соціалізовані засоби виробництва. Таким чином, політика була спрямована на збільшення виробництва та створення підприємств, які працювали для всього суспільства. Такі підприємства були засновані в містах, де економічне зростання було вищим, ніж у сільських населених пунктах, і це вплинуло на рівень розвитку соціальної та виробничої інфраструктури, спричинило деформації в аграрному та промисловому виробництві.

Реформування економіки України сьогодні визначає необхідність інноваційного розвитку аграрного сектору як наріжного каменя економічного зростання. Сучасні трансформаційні процеси сприяють збільшенню валової продукції сільськогосподар-

ського виробництва, розвитку експортних можливостей галузі, але, на жаль, це мало впливає на соціально-економічний розвиток сільської місцевості, на інфраструктурне переоснащення та підвищення рівня добробуту сільського населення. Недостатня інфраструктура сільських районів особливо істотно впливає на якість життя в сільській місцевості. У більшості вітчизняних сіл бракує дошкільних закладів, шкіл, амбулаторій та інших центрів соціальної інфраструктури. Виробнича інфраструктура розвивається лише за рахунок фінансування великих аграрних корпорацій та використовується переважно лише для задоволення їхніх інтересів.

У сучасних умовах держава повинна сприяти побудові інфраструктурного забезпечення сільських територій. Реалізацію зазначеного запропоновано здійснювати за рахунок адміністративного регулювання, надання преференцій та формування інституційного забезпечення сталого сільського розвитку.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". Київ, 2011. Ч. 1, Вип. 163. С. 19–25.
2. Борщевський В.В., Притула Х.М. Розвиток сільських територій в контексті реалізації євроінтеграційної політики України. Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. 2013. № 1. URL: <http://jprfd.donnu.edu.ua/article/view/1820/1853>
3. Булах Т.М. Соціальний розвиток сільських територій: світовий та вітчизняний досвід. Економіка АПК. 2012. № 6. С. 95–98.
4. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025>.
5. Калетнік Г.М., Мазур А.Г. Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу в сільських територіях. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 10. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3379.pdf>.
6. Кіреєва Е.А., Костюченко Д.Л. Політика розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 8. С. 68–79.
7. Ковалів В.М., Волохов В.І. Модернізація системи державної підтримки сільськогосподарських підприємств. Фінансово-економічне регулювання. 2014. № 9. С. 52–64.
8. Ксьонжик І.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій як об'єкт інфраструктурного забезпечення. Економіка АПК. 2014. № 10. С. 60–65.
9. Мазур С.А. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2017. № 3. URL: <http://efm.vsau.org/files/pdfa/3542.pdf>.

10. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 3–12.

11. Недбалюк О. Міжнародний досвід організації розвитку сільських територій та можливості його застосування в Україні. Економіка і суспільство. МДУ. 2017. № 9. С. 89–94.

12. Поленкова М. Наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія». Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2011. № 4(54). С. 272–277.

13. Прокопа І.В. Зміни у підходах до життєзабезпечення на селі: від патерналізму до партнерства з участю громад. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні. Київ, 2015. С. 32–37.

14. Статистика України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

15. Стегней М.І. Інноваційні аспекти сталого розвитку сільських територій в умовах глобалізаційних викликів. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 1. С. 297–303.

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-5>

УДК 338.124.4

Носирєв О.О.

кандидат географічних наук, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

АНТИКРИЗОВА СТРАТЕГІЯ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

У статті окреслено основні підходи щодо поглиблення методики антикризових заходів для стратегії розвитку промисловості України у середньостроковому періоді, яку нині опрацьовують на урядовому рівні. Як базис антикризових заходів такої промислової політики запропоновано якісне поліпшення структури вітчизняної промисловості за рахунок створення найсприятливіших умов для розвитку пріоритетних галузей. Відзначено, що основою успіху такої політики має бути державно-приватне партнерство, оскільки самостійно ані уряд, ані промисловці з підприємцями не в змозі вирішити накопичені проблеми національної промисловості. Увагу акцентовано на тому факті, що небезпечну тенденцію розвитку економіки України становить негативне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією промисловості. Адміністративні засоби реалізації промислової політики в умовах кризи повинні мати протекціоністську спрямованість (квотування, ліцензування, встановлення стандартів, регулювання ціноутворення тощо).

Ключові слова: промислова політика, антикризові заходи, протекціонізм, стратегічний розвиток, інноваційна діяльність.

В статье определены основные подходы по углублению методики антикризисных мер для стратегии развития промышленности Украины в среднесрочной перспективе, которая сейчас прорабатывается на правительственном уровне. В качестве базиса антикризисных мер такой промышленной политики предложено качественное улучшение структуры отечественной промышленности за счет создания более благоприятных условий для развития приоритетных отраслей. Отмечено, что основой успеха такой политики должно быть государственно-частное партнерство, так как самостоятельно ни правительство, ни промышленники с предпринимателями не в состоянии решить накопившиеся проблемы национальной промышленности. Акцентируется внимание на том факте, что опасную тенденцию развития экономики Украины представляет отрицательное сальдо внешней торговли продукцией

промышленности. Административные средства реализации промышленной политики в условиях кризиса должны иметь протекционистскую направленность (квотирование, лицензирование, установление стандартов, регулирование ценообразования и т. д.).

Ключевые слова: промышленная политика, антикризисные меры, протекционизм, стратегическое развитие, инновационная деятельность.

Nosyriev Oleksandr. ANTI-CRISIS STRATEGY FOR INDUSTRIAL DEVELOPMENT

The study identified the main approaches to deepen the methodology of anti-crisis measures for the strategy of industrial development in Ukraine in the medium term, which is currently being worked out at the government level. As a basis for the anti-crisis measures of such an industrial policy, a qualitative improvement of the structure of domestic industry has been proposed by creating more favorable conditions for the development of priority sectors. It was noted that a public-private partnership should be the basis for the success of such a policy, since neither the government, nor the industrialists with entrepreneurs alone can solve the accumulated problems of the national industry. The attention is focused on the fact that the dangerous tendency of development of the Ukrainian economy is the negative balance of foreign trade in industrial products. The purpose of such industrial policy should be qualitative improvement of the structure of domestic industry by creating more favorable conditions for the development of priority sectors. To intensify regional development processes, it is necessary to move from ineffective regional equalization policy based on grants and subsidies to a policy of creating economic incentives for economic activity and a favorable institutional environment in certain regions that will form the polycentric spatial structure of the country's economy and new sources of regional competitiveness. The key to the success of such a policy should be public-private partnership, since neither the government nor the entrepreneurs with the entrepreneurs themselves can solve the accumulated problems of the national industry. The dangerous tendency of the Ukrainian economy's development is the negative balance of foreign trade in industrial products. Administrative means of realizing industrial policy in the languages of the crisis should be protectionist orientation.

Key words: industrial policy, anti-crisis measures, protectionism, strategic development, innovative activity.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення кризові явища й процеси у промисловості України дедалі поглиблюються та становлять прямі загрози для функціонування й розвитку національної економіки. Промислова політика є складником загальнодержавної економічної політики та невід'ємним елементом стратегії суспільно-економічного розвитку держави. Водночас реальні економічні процеси в умовах розгортання та протікання світової фінансової кризи, а також інституціональних деформацій національної економіки виявляють раніше не досліджені емпіричні факти, які є відправною точкою для формування теоретико-методологічних положень та ревізії чинних механізмів реалізації державної промислової політики. Зазначене потребує продукування нових підходів до розроблення та застосування інструментарію державної промислової політики, спрямованого на усунення й мінімізацію негативних наслідків кризових процесів та закладення основ для формування якісно нового типу зростання у довгостроковій перспективі [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розроблення теоретичних та методологічних засад промислової політики та шляхів її практичної реалізації протягом останнього десятиліття є предметом досліджень багатьох науковців. Серед них слід відзначити роботи А.А. Олешко [1], Г.В. Ортіної [2; 4], Ю.В. Кіндзерського [3], Ю.О. Швець [5], Ю.С. Залознової [7], О.О. Чебанова [8], Н.С. Ліби [10], В.П. Вишневського та С.І. Князева [11], М.М. Якубовського та М.О. Солдак [12] та інших дослідників. Розв'язання проблеми виходу промисловості з кризового стану знаходиться у площині комплексного застосування дієвих механізмів промислової політики та інструментів загальнодержавної стабілізаційної економічної політики.

Мета статті полягає у поглибленні сучасних підходів до антикризової політики промислового розвитку та розробленні можливих трендів державної промислової політики з урахуванням інноваційно-інвестиційних процесів та фінансових результатів промислового сектору.

Виклад основного матеріалу. Механізм реалізації промислової політики передбачає комплексне застосування правових, адміністративних та економічних засобів, спрямованих на ліквідацію кризи з одночасним закладенням підвалин для ефективного функціонування й розвитку конкурентоспроможного промислового комплексу [1].

В умовах сучасної кризи слід звернути увагу на те, що основним напрямом промислової політики має бути інноваційна політика, яка здатна сформувати нове технологічне ядро для розвитку кластерної моделі виробництва, державно-приватного партнерства, реалізації пріоритетних проектів розвитку. Україна має дуже серйозний потенціал кластеризації, тобто сталого функціонування в системі взаємопов'язаних через кластери галузей. Сучасний етап розвитку світової економіки актуалізує інноваційний складник економічного розвитку як передумову його динамічності та конкурентоздатності. Визнано, що набувають винятково значної ваги фактори, які стимулюють поширення нових технологій: взаємодія між наукою, освітою, фінансуванням, стратегією уряду, а також формування мереж взаємозв'язків між фірмами та гнучка спеціалізація. Це дало змогу визначити кластер інноваційної активності як сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу та в певному економічному просторі.

Питання доцільності та можливості створення кластерної моделі галузево-територіальної організації виробництва повинне вирішуватися на регіональному та місцевому рівнях. Тим самим у регіональному економічному управлінні буде реалізовано принцип пріоритету інтересів територіальної громади на противагу поширеному донедавна галузевому підходу до управління економікою. Нині в Україні спостерігається тенденція до прискорення формування кластерних об'єднань з ініціативи центральних органів влади.

Але якщо розглядати структуру українського експорту, то можна побачити, що виробничих кластерів, конкурентоспроможних у глобальному масштабі, практично

немає. При цьому їхня поява виступає умовою знаходження Україною довгострокової конкурентоспроможності, а отже, стимулювання виникнення економічних кластерів повинно належати до числа пріоритетів державної промислової політики. Крім того, територіальні виробничі кластери мають стати формою інтеграції та підтримки малого і середнього бізнесу. Тобто традиційні макроекономічні і галузеві підходи до розвитку малого й середнього бізнесу необхідно доповнити регіональним, що проявляється у формуванні територіальних виробничих кластерів [2].

Кластери слід розглядати як окремий об'єкт державної промислової політики у територіальному розрізі й одночасно як важливий елемент реалізації державної регіональної політики щодо забезпечення поєднання інтересів держави та окремих регіонів, створення сприятливих умов для розширення економічних можливостей конкретних територій і громад в умовах децентралізації державного управління. Для активізації процесів регіонального розвитку слід перейти від неефективної політики регіонального вирівнювання на основі дотацій і субсидій до політики створення економічних стимулів для господарської діяльності та сприятливого інституційного середовища в окремих регіонах, що формуватиме поліцентричну просторову структуру економіки країни та нові джерела регіональної конкурентоспроможності. Серед основних таких джерел слід розглядати, з одного боку, формування потужних регіональних кластерів, а з іншого – закріплення за регіонами певної спеціалізації, за якою здійснюватимуть свою діяльність ці кластери, залежно від наявних ресурсів, географічних і природно-кліматичних умов, спеціалізації країни у світовому поділі праці загалом. Реструктуризація промислового виробництва за цими орієнтирами потребує відповідних взаємоузгоджених управлінських рішень, ресурсів та часу. Тому вона має здійснюватися на засадах державного стратегічного планування, яке передбачає розроблення системи довго-, середньо- і

короткострокових прогнозів, визначення низки взаємопов'язаних цілей соціально-економічного і технологічного розвитку, вибір інструментів їхньої реалізації, зокрема довгострокові концепції, середньострокові програми та індикативні плани, інститути й організації для виконання намічених цілей та завдань, методи контролю та механізми відповідальності за досягнення результатів. Стратегічні документи мають бути наведені у вигляді єдиної системи взаємоузгоджених управлінських рішень, що стосуються галузевих, територіальних, ресурсних, фінансових аспектів реалізації стратегії розвитку держави [3].

На думку Г.В. Ортіної [4], головний напрям вибору зовнішнього або внутрішнього ринку полягає у створенні монопольних чинників у світовому масштабі. Вектор посткризової модернізації української економіки, що полягає у динамічному освоєнні національних та запозичених технологічних інновацій, передбачає впровадження організаційних інновацій, що забезпечується відповідністю вимог креативності та якості сформованого людського капіталу в контексті професійно-кваліфікаційного рівня населення та його економічної свідомості, що дають змогу здійснювати модернізаційні перетворення. Пріоритет має віддаватися розвитку випереджальних і закриваючих технологій, здатних сформувати елементи нового економіко-технологічного укладу. Одна з переваг самостійного інноваційного розвитку (перед стратегією імпорту технологій) полягає у тому, що, на думку низки провідних світових економістів, глобальна економічна криза пов'язана з вичерпанням потенціалу зростання, закладеного у колишньому лідируючому технологічному укладі – «новій економіці» [4].

В Україні протягом 2013–2017 рр. частка прибуткових та збиткових підприємств не зазнавала істотних змін, приблизно 70% становили прибуткові підприємства та 30% – збиткові. Спостерігається негативна динаміка протягом досліджуваного періоду щодо зростання кількості збиткових підпри-

емств. Найнижчий показник кількості збиткових підприємств спостерігався у 2015 р., а надалі темпи збитковості почали зростати. У промисловості частка збиткових підприємств у 2017 р. становила 31%, що є свідченням погіршення результатів діяльності та наявності кризових ситуацій. Серед основних причин виникнення кризи на промислових підприємствах слід визначити дефіцит капіталовкладень у технічний розвиток, втрату лідируючих позицій на ринках збуту продукції, зниження рівня інвестиційної привабливості, зменшення попиту на продукцію, виробництво однотипної продукції шляхом застосування застарілих технологій, погіршення умов доступу до кредитування, високі відсоткові ставки, політичну, економічну нестабільність, складність системи оподаткування, відсутність підтримки з боку органів державної влади [5].

У 2017 р. фінансовий результат до оподаткування великих та середніх підприємств становив 153,2 млрд. грн. прибутку (у 2016 р. – 94,0 млрд. грн.). Прибуток становив 457,3 млрд. грн., або 136,2% порівняно з 2016 р., збитків надано на суму 304,1 млрд. грн (або 125,8%). Частка збиткових підприємств у 2017 р. становила 25,8% (у 2016 р. – 24,2%) [6]. Темпи прибутку та збитків великих та середніх промислових підприємств України у 2016–2017 рр. наведено на рис. 1.

У 2017 р. порівняно із 2016 р. індекс промислової продукції становив 99,9%, у т.ч. у добувній промисловості та розробленні кар'єрів – 94,2%, переробній – 104,0%, поставчанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 93,5% (рис. 2).

На промислових підприємствах є потреба у використанні комплексу методів, заходів щодо налагодження фінансових результатів діяльності, тобто антикризового управління, яке дозволить скоротити збитки, підвищити прибутковість, нейтралізувати дію загроз ринкового середовища, вийти з кризового стану та своєчасно вирішувати наявні проблеми [5].

Руйнування внаслідок збройного конфлікту низки промислових об'єктів на Дон-

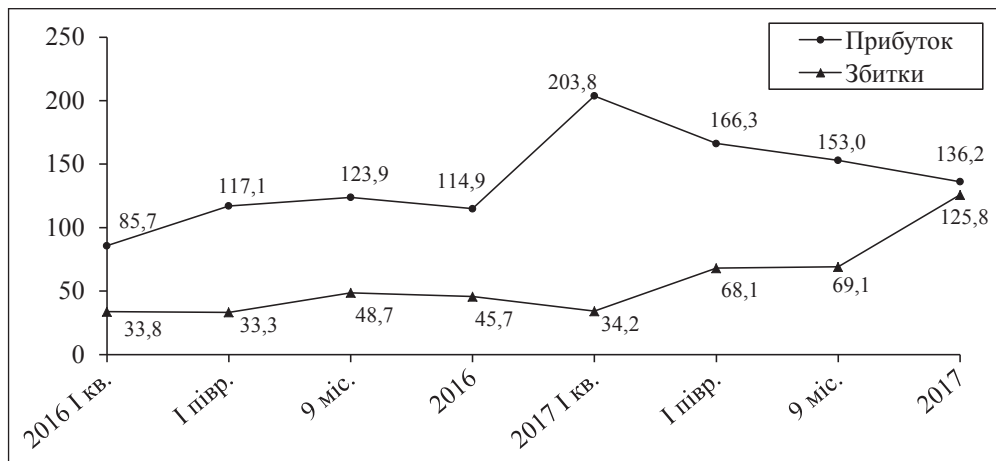

Рис. 1. Динаміка фінансових результатів великих та середніх промислових підприємств, 2016–2017 рр., у % до відповідного періоду попереднього року

Джерело: за даними [6]

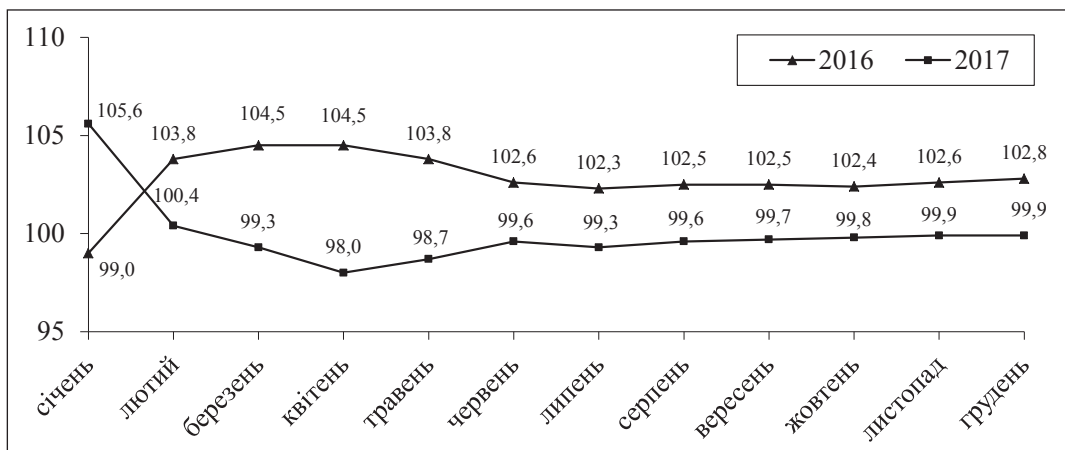

Рис. 2. Індекси промислової продукції, 2016–2017 рр., у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком

Джерело: за даними [6]

басі суттєво загострює соціально-економічну ситуацію не тільки у східних регіонах, але й завдає удару всьому промислому сектору економіки. Серед основних загроз промислому розвитку можна виділити деіндустріалізацію, спричинену руйнуванням виробничих потужностей; скорочення експортного потенціалу; різкий крах інвестиційної привабливості та фактичне гальмування припливу

іноземних інвестицій та внутрішніх інвестицій; зменшення вітчизняної сировинної бази для паливно-енергетичного комплексу; зростання суспільної напруги в суспільстві.

Стратегічний аспект розвитку промисловості України має розглядатися у контексті викликів і завдань так званого «промислового ренесансу», який охопив провідні країни світу на початку XXI ст. Формуються й

активно запроваджуються сучасні моделі зростання та розвитку промислового виробництва, засновані на масштабних технологічних інноваціях, глобальних мережевих виробничих та організаційно-економічних структурах, регіональних кластерах, різних за типом та функціональним призначенням, всеохоплюючій цифровізації, новітніх інформаційно-комунікаційних системах та інших науково-технічних здобутках. Ці трансформаційні тенденції створюють нові виклики для української економіки загалом та промисловості зокрема, на які життєво необхідно знайти адекватні відповіді у надзвичайно стислі історичні строки й у надскладних зовнішньополітичних, макроекономічних, соціальних умовах, у яких нині перебуває країна. Стратегія розвитку промисловості України в середньостроковому періоді, яка нині опрацьовується на урядовому рівні, має бути орієнтована на вирішення таких стратегічних проблем, як спадні або нестійкі тенденції виробництва, дефіцит фінансових ресурсів інвестиційного призначення, «колапс» інноваційної системи, суперечності кадрового забезпечення у промисловості, неадекватна потреба якості державного управління, насамперед – щодо промислової політики, практична відсутність вітчизняних виробників у ефективних сегментах глобальних ланцюгів створення доданої вартості та ін. [7].

Досягнення затверджених у концептуальних документах цілей розвитку українського суспільства потребує оновлення промислової політики відповідно до сучасних умов розвитку. Зокрема, потребують науково обгрунтованого удосконалення її концептуальні, стратегічні та програмні документи. Недоліки та недосконалість моделі відкритої економіки ринкового типу, що все більше виявляються на початку ХХІ століття, вимагають формування в Україні активної інноваційної моделі промислової політики. Метою такої промислової політики повинно стати якісне поліпшення структури вітчизняної промисловості за рахунок створення сприятливих умов для розвитку пріоритетних галузей (видів діяльності) [8].

Основною умовою проведення ефективної промислової політики слід назвати переключення функцій держави із традиційного структурно-галузевого регулювання на вирішення інфраструктурних проблем, на створення сприятливого підприємницького клімату для сталого розвитку бізнесу. Державну й регіональну промислову політику доцільно формувати з урахуванням умов досить обмежених інвестиційних ресурсів і незавершеності становлення інфраструктури ринку. При цьому вкрай важливо зміцнити ринкові інститути й спрямувати їхню активність до реального сектору економіки [9].

Держава повинна сформувати комплекс інститутів обмежувального характеру, дії яких спрямовані на забезпечення збалансованого розвитку промислового сектору регіону як складника загальнонаціонального промислового комплексу в умовах обмежених економічних ресурсів. У сучасних умовах під час визначення елементів регіональної промислової політики важливим є визначення відносин між суб'єктами промислового комплексу та державою [10].

Результатом ринкових реформ у промисловості України, що відбулися протягом останніх десятиліть, стала її масштабна деіндустріалізація. Але, незважаючи на процеси деіндустріалізації протягом останніх років, промисловість принаймні частково зберігає свій потенціал, що проявляється у більш-менш пристойному (незначно вище від середньосвітового) індексі складності виробництва. Україні для того, щоб вийти з групи країн із доходами нижче за середні (за класифікацією Світового Банку), потрібна сучасна промисловість, заснована на кіберфізичних та інших авангардних технологіях, яка дозволяє поєднати переваги технологічного прогресу, зростаючої віддачі та недосконалої конкуренції, що лежать в основі історичних успіхів розвинених країн. Суспільство з такою промисловістю – це вже не постіндустріальне суспільство, концепція якого неявно протиставляє інноваційну економіку й сферу послуг індустріальному виробництву. Більше того, розподіл на сфери послуг і виробництва

певною мірою взагалі втрачає сенс. Нині у розвинених країнах світу йдеться вже про побудову розумного кіберфізичного суспільства, в якому матеріальні предмети і нематеріальні послуги поєднані у виробничих технологіях і створюваних продуктах та органічно доповнюють одне одного. Запорукою успіху такої політики має бути державно-приватне партнерство, оскільки самостійно ані уряд, ані промисловці з підприємцями не в змозі вирішити накопичені проблеми національної промисловості. Зокрема, уряд має залучати бізнес до розроблення стратегій розвитку та реалізації пріоритетних для суспільства проектів (наприклад, створення галузевих дорожніх карт «цифрової» трансформації, розбудови індустріальних парків, галузевих центрів технологій та ін.), зацікавлюючи його можливостями впливу на державну політику, організаційною підтримкою, полегшенням доступу до фінансування тощо. Певний досвід такої співпраці уже набуто, наприклад, під час розроблення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, яка розглядає, зокрема, й питання «Індустрії 4.0» [11].

Промисловість України має досить складну структуру, що значно ускладнює пошук перспективних видів діяльності, які в умовах обмежених інвестиційних ресурсів могли б узяти на себе роль головного «локомотиву» в реалізації промислової політики. Звичайно, це можуть бути не обов'язково цілісні галузі або комплекси, а й підгалузі, окремі виробництва. Для української промисловості пошук галузевого вектора структурної політики особливо актуальний. З приводу всіх критичних зауважень щодо галузевої структури української промисловості, до речі, досить змістовних й аргументованих, слід враховувати, що за 26 років економічної трансформації вона стала до певної міри хоча і не найкращою, але основою промислового і економічного розвитку країни. Кожна з галузей (видів діяльності), яка витримала перевірку часом в умовах лібералізації, глобалізації та відкритого ринку, нині несе відповідне економічне і соціальне наванта-

ження і тому має підстави претендувати на державну підтримку. Звісно, така підтримка є, але вона здійснюється не відповідно до стратегії соціально-економічного розвитку країни, що давало б їй економічну і правову основу, а шляхом лобіювання приватних інтересів окремих бізнес-груп. Подальше збереження такої тенденції може лише поглибити протиріччя інтересів суспільства і бізнесу, а внаслідок їхнього загострення загальмувати процеси модернізації та активізації промисловості.

Небезпечну тенденцію розвитку економіки України має негативне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією промисловості. Негативне сальдо вказує на те, що пропорції зовнішньої торгівлі України товарами промислової групи не збалансовані. Обсяги імпорту в 1,4 разу перевищують можливості покриття його експортом. За цих умов з'являється двоєдине завдання: з одного боку, збільшити експортний потенціал, з іншого – забезпечити скорочення імпорту. Позиція кожної галузі дуже важлива для вирішення цього протиріччя. Співвідношення експорту та імпорту, або експортне покриття імпорту, за видами діяльності значно відрізняється, утворюючи проблеми міжгалузевого рівня, тому їх вирішення вимагає державного втручання і підтримки [12].

Висновки. Рушійною силою виходу з кризи є інвестування, тому основою антикризової промислової політики є бюджетне інвестування та стимулювання зростання приватних інвестицій у реальний сектор економіки.

Адміністративні засоби реалізації промислової політики в умовах кризи повинні мати протекціоністську спрямованість. Вони включають квотування, ліцензування, встановлення стандартів, регулювання ціноутворення тощо. Для виходу промисловості з кризового стану необхідно застосовувати тимчасові заходи правового, адміністративного та економічного впливу, що дадуть змогу реалізувати тактичні цілі, спрямовані на стабілізацію економічної ситуації, за збереження стратегічних орієнтирів промислового розвитку.

Важелями антикризового розвитку та базисом антикризової стратегії промислової політики можуть виступати механізми, пов'язані із розвитком наукового, технологічного та виробничого співробітництва із

ЄС, інтенсифікація інноваційних процесів, використання спільного науково-технічного потенціалу, стимулювання енергоефективних технологій та підвищення рівня державної підтримки наукоємних галузей.

Список використаних джерел:

1. Олешко А.А. Особливості реалізації державної промислової політики України в кризових умовах. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 6. С. 31–34.
2. Ортіна Г.В. Кластеризація як напрям реалізації антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки. Економічний нобелівський вісник. Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля. 2014. № 1(7). С. 337–342.
3. Кіндзерський Ю.В. Антикризова промислова політика: варіант вітчизняного концепту. Вісник Національної академії наук України. 2016. № 10. С. 27–42. doi: 10.15407/vsn2016.10.027.
4. Ортіна Г.В. Антикризовий розвиток економіки як фактор ефективної державної політики в умовах модернізації. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. № 2. С. 42–46.
5. Швець Ю.О. Необхідність здійснення антикризового управління в діяльності промислових підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 14. С. 48–53.
6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Залознава Ю.С. Українська промисловість: сучасні виклики та проблеми розвитку. Економіка України. 2018. № 3(676). С. 49–68.
8. Чебанов О.О. Концептуальні основи структурної модернізації промисловості. Бізнес Інформ. 2012. № 11. С. 134–137.
9. Носирев О.О. Концептуальні орієнтири промислової політики України. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 23. С. 49–54.
10. Ліба Н.С. Моделі взаємодії та взаємовідносин між базовими інституціями промислового комплексу регіону (теоретичний аспект). Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя, 2018. Вип. 2(14). С. 107–113.
11. Вишневський В.П., Князев С.І. Як підвищити готовність промисловості України до смарттрансформацій. Наука та інновації. 2018. Т. 14. № 4. С. 55–69.
12. Якубовський М.М., Солдак М.О. Выбор структурных акцентов активизации развития промышленности Украины. Економіка промисловості. 2017. № 2(78). С. 5–21. doi: 10.15407/econindustry2017.02.005.

Філяк М.С.

кандидат економічних наук, докторант,
Львівський університет бізнесу і права

ВИКОРИСТАННЯ ОКРЕМИХ ІНДЕКСІВ ДОВГОСТРОКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ПОСЕЛЕНЬ

У статті розглянуто два інструменти середньострокового циклічного планування (планування поколінь). Досліджено їх місце в управлінні соціально-економічним розвитком поселень на території України, зокрема програмно-орієнтованому підході до управління розвитком поселень. Обґрунтований та змодельований багатofакторний індекс економіки похилого віку для поселень. Обґрунтовано концепцію громадян-акціонерів міста. Досліджено врахування 30-річного циклу в розвитку поселень. На прикладах секторного розвитку збудовано примірні графіки в тривимірній системі координат. Зазначено кореляцію довгострокових кривих соціального, економічного та технічного розвитку, яка набуває прямого чи зворотного характеру залежно від стадії розвитку технологічного укладу.

Ключові слова: цикл, індекс, планування, кореляція, технологічна крива.

В статье рассмотрены два инструмента среднесрочного циклического планирования (планирование поколений). Исследовано их место в управлении социально-экономическим развитием поселений на территории Украины, в частности программно-ориентированном подходе к управлению развитием поселений. Обоснован и смоделирован многофакторный индекс экономики пожилого возраста для поселений. Обоснована концепция граждан-акционеров города. Исследован учет 30-летнего цикла в развитии поселений. На примерах секторного развития построены примерные графики в трехмерной системе координат. Отмечена корреляция долгосрочных кривых социального, экономического и технического развития, приобретающая прямой или обратный характер в зависимости от стадии развития технологического уклада.

Ключевые слова: цикл, индекс, планирование, корреляция, технологическая кривая

Maksym Filiak. SOME TOOLS FOR GENERATIONAL PLANNING IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS

The article considers two tools of medium-term cyclic (generational) planning. Their place in management of socio-economic development of settlements on the territory of Ukraine is investigated, including in a software-oriented approach to managing the development of settlements. A well-grounded and simulated multi-factor index of the aging economy for settlements. The concept of citizens-shareholders of the city is substantiated. Investigation of the 30-year cycle in the development of settlements. In the examples of sectoral development, constructed graphical examples in a three-dimensional coordinate system are constructed. The correlation of long-term curves of social, economic and technical development, which acquires a direct or reciprocal character, depending on the stage of technological development, is indicated. While most economic cycle researchers have taken the basis of a well-documented economy of the U.S. and the Western world, this study offers a look at some instruments of medium-term cycle forecasting for the cities of Ukraine. Methodology of the research included empirical analysis; development of key variables for a complex diamond index; developing example curves with key landmarks (multidisciplinary research); building an example 2-dimensional development index and a sample model of 3-dimensional system of coordinates. When operating the parameters of generational (long-term) planning, we are thinking about how the life of a settlement will change 1–2 generations from today. The article shows an example of such planning and formulates a social index in the field of the elderly economy, and also indicates differences and dependencies in generational planning when analyzing the interaction of the socio-economic cycle and the technological curve. Both examples are tools that allow for qualitative analysis and planning in this system of variables.

Key words: cycle, index, planning, correlation, technological curve.

Постановка проблеми. Коли ми оперуємо параметрами планування поколінь, то відходимо від особливостей періодів, менших за 1 покоління, що ними керуються в планах розвитку поселення. Натомість ми думаємо над тим, як зміниться життя поселення через 1–2 покоління від сьогодні. Дискурси нижче показують приклад подібного планування та формулюють соціальний індекс у сфері економіки похилого віку, а також вказують на відмінності та залежності в плануванні поколінь під час аналізування взаємодії соціально-економічного циклу та технологічної кривої. Обидва приклади є інструментами, використання яких уможливило якісний аналіз та планування у цій системі змінних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання планування покоління, зокрема середньострокових циклів, досліджувалось відомими науковцями, такими як С. Кузнець [1], Н. Кондратьєв [2], С. Жюгляр [3], Й. Шупметер [4], Дж. Кітчін [5]. Більшість дослідників брала за основу добре документовану економіку США та західного світу. У дослідженні ми пропонуємо погляд на окремі інструменти середньострокових циклів для міст на території сучасної України.

Мета статті полягає в демонстрації роботи двох інструментів планування покоління в соціально-економічному розвитку міст, що передбачає побудову індексів (зокрема, градацію основних маркерів та їхню композицію) та аналіз зон кореляції довгострокових кривих у наукових рамках програмно орієнтованого підходу до управління розвитком поселеннями.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо застосування індексу економіки похилого віку в аналізі поколінь. Для генерування коригуючих маркерів балансу розвитку міста корисно дослідити ситуацію щодо старших його жителів. Чи живуть люди похилого віку в місті? Як вони мислять і чим займаються? Якщо їх мало, то в місті висока рання смертність або не створено умов для проживання старшого покоління. Наскільки самотні люди похилого віку? Явна самотність означає, що в місті мало соціальних структур,

що підтримують зв'язок поколінь та сімей. Наскільки люди старшого віку зберігають здоровий глузд? Якщо ви бачите переважно неадекватну їх поведінку, таке місто шкідливе для ментального здоров'я, не варто там затримуватись. Добре, коли люди похилого віку енергійні та беруть активну, свідому участь у громадських святах. Наскільки фінансово спроможні старші люди? Якщо ви часто бачите вимушене жебрацтво, це місто дуже жорстоке до людей. Якщо серед людей похилого віку багато забезпеченого середнього класу, то це місто хороше для життя: саме комфорт старшого покоління є семафором для інвестицій приватних вкладників, які своїми грошовими масами здатні створити «подушку стабільності» міста під час інвестування, наприклад, в нерухомість. Ми повернемося до цього наприкінці. На цій основі можна побудувати економічний індекс похилого віку, де суттєвими є такі параметри, як розвиненість та затребуваність інфраструктури відпочинку й дозвілля для старших осіб. Постає питання про те, як люди похилого віку проводять свій час. Чому вони живуть в цьому місті? Як вони відпочивають, чи є тут компонент громадських занять? Вони інвестують чи займаються бізнесом? Важливо також вивчити наявність доступних земельних ділянок для людей похилого віку як джерела певної фінансової економії та способів проведення часу на природі. Розглянемо детальніше вимірвачі-шкали цього індексу.

Якщо в якомусь індустріальному містечку майже немає старших людей, то причиною цього є відсутність умов для їх пенсійної економіки. Поки вони працюють, всі продукти завозяться ззовні, тому що виробництво шкідливе, а місцеві землі засмічені. Коли ж вони виходять на пенсію, їм просто нікуди більше подітися, окрім як виїхати з містечка, якщо їх щомісячний бюджет вимагає додаткового доходу, а місто й пенсія його не можуть більше забезпечити. Отже, для багатьох купівля сільського будинку або, скоріше, зміна місця проживання й купівля дачі з родючою землею та садом в цьому віці стає

новою економічною стратегією, що дає змогу підвищити рівень життя. Ще страшнішим припущенням є, однак, те, що багато хто не доживає до старості в місті з дуже шкідливим виробництвом на кшталт радіації або викидів промислового пилу в атмосферу.

Наявність великої кількості людей (особливо старшого віку), які бездумно «лізуть під машини» вдень на проїжджій частині або поведуться неадекватно в громадських місцях і транспорті, свідчить про те, що екологічна ситуація в місті (особливо в мегаполісі) не сприяє підтримці людської пам'яті та мозку в робочому стані. Інакше кажучи, інформаційне та магнітне навантаження є таким, що в старості мозок не витримує в таких містах частіше, ніж в інших, де люди старшого віку здоровіші та довше залишаються адекватними й працездатними.

Самотність – це результат дисбалансу соціально-економічних стратегій там, де місто поставило інвестиційні пріоритети молодих та комерційних інвесторів на перше місце, а старше покоління залишилось на периферії уваги. Крім того, як правило, міста з таким дисбалансом відзначені тим, що повинні жорстко дотримуватися політики, насадженої зверху по вертикалі влади. Іншими словами, вони дуже залежні від зовнішнього курсу, субсидій на розвиток пенсійної системи, а ці зовнішні чинники часто не враховують людську складову, адже в «центрі» вважають, що під час застосування непопулярних рішень ОМС якось самі приведуть все до ладу, проте часто цього не відбувається, бо ОМС часто приймають курс повної відповідності вказівкам зверху без особливої локалізації цих рішень. Якщо в такому місті тільки самотність є вибором пенсіонерів, то в місті постійно будуть робити акцент на «молодих» (або венчурних інвестиціях), адже люди старшого віку будуть намагатись уникнути такого вибору, розуміючи, що таке місто, окрім самотності на пенсії, нічого їм не пропонує.

Рівень матеріальної забезпеченості людей старшого віку та рівень їх життя загалом є ефектом дії бюджетних та організацій-

них чинників. До бюджетних можна віднести стан ринку праці та такий показник, як реальний рівень зарплат по секторах економіки мінус сукупні споживчі витрати за рік. Саме різниця, яку ближче до старості починають накопичувати, є основою фінансової подушки для реалізації стратегії життя на пенсії. Інакше кажучи, в мегаполісі такі люди багаті лише доти, доки здорові та багато працюють, інакше високий рівень витрат «з'їдає» їх середні заробітки та залишає мізерну частину для накопичень. У цьому сенсі хорошими є міста з недорогими енергоресурсами та нерухомістю, але з високим рівнем зайнятості, що є кращим в експортно орієнтованих підсекторах.

Рівень та затребуваність інфраструктури дозволля важливі тому, що в успішних та збалансованих містах старші люди можуть жити довше, оскільки їх життя є більш насиченим освітньо, культурно та духовно. Навпаки, із зубожілих містечок з одним розваленим клубом багато хто ще в продуктивному віці намагається виїхати. Водночас місто має стежити за доступністю цін на ці клуби та театри, адже не можна все зводити до рівня витрат молодого працюючого користувача, навпаки, варто багато таких послуг робити доступним для людей, які хочуть економити. Цей фактор дуже пов'язаний зі стійкістю капітальних інвестицій приватних домогосподарств, адже якщо місто не пропонує вашій бабусі на пенсії жодного культурного життя, то її онуки можуть прийняти рішення запропонувати їй переїхати до них в інше місто, щоб вона продала свою нерухомість та інші активи в тому «нудному» місті, яке втратить інвестицію та жителя, а молоді люди отримають перспективу реінвестування туди, де живуть вони, в більш успішне місто. Відсутність благ цивілізації та занадто капіталістичний погляд на економіку міста породжують відтік людей та активів, які шукають на цьому етапі безпечну лагуну, а не гладіаторську арену.

Ще одним суттєвим фактором є розвиненість та доступність інфраструктури лікування й охорони здоров'я. Якщо в місті якісної структури медицини немає або вона

малодоступна, звідти виїжджає більшість забезпечених старших осіб, адже для їх молодших родичів убогість місцевої медичної інфраструктури – це навантаження на їх транспортні бюджети та втрати ресурсу часу молодих.

Ще одними важливими факторами є кількість (частота появи) та рівень безробітних бездомних людей, безхатків. Ці фактори багатогранні. Якщо місто багате, то такі люди можуть бути звичними ледарями або неробами, які свідомо впали на соціальне дно. Якщо ж містечко бідне, то такі люди можуть представляти малозабезпечений прошарок, який змістився в жебрацтво, як це було в 1990-ті роки в нашій країні. Особливо кризовим чином виглядає ситуація, коли сортування відходів у сміттєвих системах починають займатись колишні лікарі або колишні кваліфіковані робітники на пенсії. Це страшний показник, що завдає шкоди здоров'ю міста. Як тільки у лікаря з'явиться перспектива у старшому віці ходити по смітниках, він буде робити все, щоби вчасно виїхати з цього міста туди, де його почуття самоповаги та гідності зможе триматися на рівні не нижче за прийнятний мінімум або вище.

Нарешті, згадаємо про спогади. Наприклад, вам 60 років, і місто Одеса асоціюється у вас з молодістю, морем і танцями до ранку, залишаючи загалом приємне враження, тому, можливо, ви переїдете саме туди або залишитесь там, якщо вже живете. А ось ваше рідне місто, наприклад, залишило переважно спогади чогось, схожого на гладіаторську арену, або боротьби за виживання на кістках інших. Швидше за все, в старості або навіть раніше вам захочеться забратися звідти і більше не згадувати про це. Відповідно, це «вовче» місто втрачає людину та її інвестицію в добробут, а те «приємне» місто набуває ці капітали, до того ж часто в нього вливається ще інвестиція в нерухомість. Містам, які формують свою стратегію на покоління вперед, варто замислитись про те, які спогади вони залишають у теперішнього продуктивного покоління, тобто людей, яким зараз 30–35 років, а через 25 років стане 60, і вони будуть змінювати своє життя на краще.

В результаті аналізу можна сформувати індекс економіки похилого віку (рис. 1), а саме набір з 8 маркерів, що показують дисбаланси розвитку міста стосовно людей похилого віку (ЛПВ). Величина загальної площі бага-

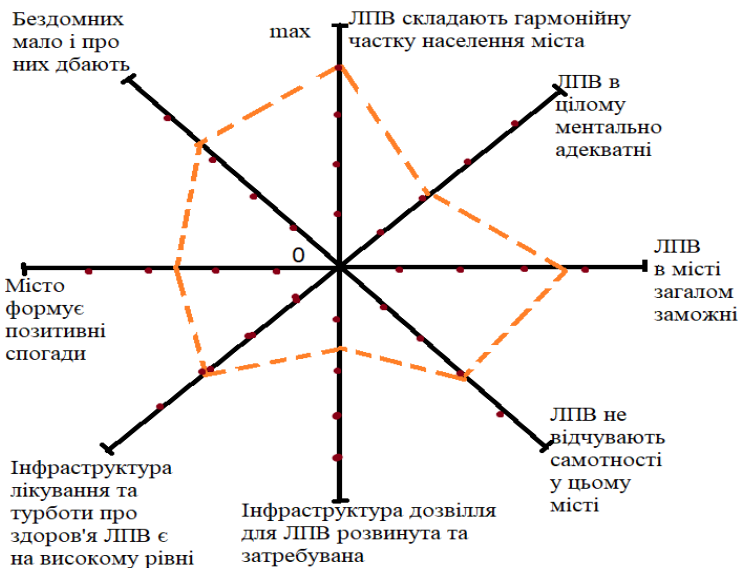

Рис. 1. Індекс економіки похилого віку (приклад побудови станом на звітний рік)

токутника буде свідчити про стан вирішення ключових питань старшого покоління в місті. Значні перекоси загальної фігури показують перекоси у відповідних сферах та потенційні дисбаланси стратегічного планування.

Розглянемо застосування простого 30-річного циклу в ретроспективному аналізі соціально-економічного розвитку поселень. Наш світ ще дуже недавно жив стандартами напівдикості за нашими теперішніми мірками. Наприклад, незважаючи на зусилля щодо зростання рівня життя в найвідсталіших країнах, все одно там рівень домашнього насильства та пасивності залишається високим, тоді як ми дуже швидко прогресуємо в технологіях, наші соціальні інститути розвиваються згідно з іншими послідовностями. Аналіз покоління декількох змінних дає змогу дослідити залежність соціально-економічного розвитку територій в рамках простого 30-річного циклу з урахуванням кривої технологій. Проілюструємо це прикладами та дискурсами нижче.

У 1880-х роках люди віком 18–20 років, які були молодшими дітьми сільських домогосподарств, залишені без земельного спадку, масово пішли працювати на підприємства промисловості в Україні та в багатьох країнах Європи. Вони були народжені у 1860-х роках, тобто тоді, коли щойно було скасовано рабство в Російській Імперії, а їхні батьки отримали бачення світлішого майбутнього. Їхні батьки змогли викупити в кредит лише таку ділянку, яка змогла прогодувати родину з декількох членів, тому вирішили залишити господарство у спадок старшому синові. Інші діти або були віддані заміж, або померли в малому віці, або, ймовірно, ще 1–2 сини пішли в життя приблизно так, як головний герой французької казки «Кіт у чоботях».

Вже тоді в селянському прошарку стало зрозуміло, що сільськогосподарської землі на всіх не вистачить, адже її просто не було в достатній кількості. Отже, нові власники заможних селянських ферм почали щосили утримувати власні позиції, прагнучи втримати свої господарства від подрібнення, а

свій статус – від нівелювання. З цього випливає спостереження, яке стосується відтворення: хоч у часи кріпацтва відповідальність за нових людей лежала на феодалі, однак розбалансований курс поведінки власників привів до того, що у 1850-х роках багато великих маєтків були в боргах чи закладені фінансистам, адже їхня економіка була примітивною. Вони особливо почали здавати позиції після завершення експансивних війн (Імперії вже не було куди приростати на Кавказі, в Україні та Польщі), а дворянський прошарок серйозно «просів» після відміни обов'язку служби на імперію у 1880-х роках. Отже, Імперія знімала із себе відповідальність за зарплати військових офіцерів у такій значній кількості, а дворянський прошарок втрачав дохід і трофеї з компаній. Це з урахуванням недосконалості та примітивності сільського господарювання їхніми територіями, а також через об'єктивне збільшення кількості живих спадкоємців через розвиток економіки та медицини привело до того, що збіднілі «земельні дворяни» з наших територій почали масово у 1910 році відсилати своїх дітей туди, де ті могли мати заробіток, зазвичай до США. Ці голови сімей тимчасово знімали з себе відповідальність за майбутнє своїх нащадків.

Ось ми бачимо дві кризи, викликані примітивізмом сільської економіки. Перша зафіксована нами у 1880-х роках, а друга – у 1910-х роках. Першою був охоплений селянський прошарок, а другою – переважно дворянський. Кризи в нашому прикладі повторюються принаймні через 30 років, і все це «дякуючи» межах територіальної експансії держав та об'єктивним обмеженням сільської економіки. До 1910 року додайте 30 років та отримаєте 1940 рік, коли, ймовірно, в капіталістичній Європі визріли та накопичились інші матеріальні та соціальні напруження й передумови для величезної війни.

Водночас підемо ретроспективно вглибину сторіччя: віднявши 30 років від 1880 року, ми отримуємо 1850 рік, тобто час революцій та скасування рабства («Весна народів»), а також налаштування основ конституційного права. До цього існувала при-

мітивна та великою мірою рабська сільська економіка, яка не цілком піддається нашому розумінню, але зауважимо, що у 1820 році закінчилось десятиліття Наполеонівських воєн, щоправда, процеси економічного напруження, ймовірно, були глобальними лише у відомому європейцям світі. Про це свідчить інша наша робота, де ми спостерегаємо мізерну частку міського населення у 1820-х роках. Можемо сказати, що саме з 1820-х років імперії щойно почали вести окремі статистичні, погодні спостереження, а нам доступні хоч якісь умовно достовірні дані з цього періоду. Іншою віхою, з якої починають свої обчислення відомі дослідники циклів, ми можемо назвати 1785–1790 роки, тобто час створення Австрійської імперії та епоха Катерини II. Окремі дані збиралися, обстежуючи поселення минулої епохи та аналізуючи новопридбані володіння. Отже, цикл може складати не чітко 30, а 32 чи 33 роки, але досить зрозуміло, що він існує. Його межі позначені значущими соціально-економічними змінами, які впливають на розвиток суспільного укладу в наступні 30 років. Тепер додаймо до спостереження фактор технологій. На прикладі еволюції військового флоту ми можемо спостерігати, що технологічна крива, на відміну від соціально-економічного циклу, є нелінійною, а її розвиток має зони кореляції з циклами соціально-економічного розвитку.

Близько 1700-х років хорощим бойовим кораблем для малих морів вважався бот, який повторював свій дуже традиційний дизайн, який ми відносимо до поморів та який, на нашу думку (хоча у нас немає достовірних даних про це), тягнеться без змін з часів ранньої готики, коли північні руси й шведи модернізували свої великі човни для торгівлі та вилову риби в неспокійних затоках. У 1829 році ми ходили по морях на кораблях середньовічного типу, які повторювали свій дизайн без особливих змін. Це часто був той самий бот, але істотно збільшений та розширений, що мав верхні надбудови, або еволюція дизайну галери. У 1880-х роках наші цивілізації істотно просунулися в кораблебу-

дуванні, наприклад броненосець «Катерина II» демонструє просто прірву в технологіях, яка виникла між 1830 та 1880 роками. Вже у 1905 році в основних цивілізацій нашого світу були ще більш сучасні броненосці, що стали черговим просуванням в технологіях, зокрема англійський бронепалубний крейсер «Глазго» став характерним представником піку технологій того періоду, а у 1943 році у світі були надаваносці, наприклад, японський «Сінано».

Десь з 1830-х років ми почали все стрімкіший рух вгору за рівнями інновацій та технологій. Прагнення та схильність до прогресу у активної частини суспільства дає змогу виходити кожні 25–30 років на новий технологічний рівень. Наша країна була й залишається активним учасником означеного прогресу, зокрема людського капіталу, від епохи цукрозаводів, яка стартувала приблизно у 1830 році.

Вище проілюстровано зони перетину двох довгострокових процесів, де обидва процеси мають спільну вісь часу, однак інші суттєві параметри різняться. Також можна спостерігати чіткі прямі та зворотні кореляції.

Висновки. Найкращим втіленням ефекту планування поколінь та врахування досвіду століть є давні й багаті міста, що є центрами геополітичних регіонів, де ми розуміємо сутність поняття «громадяни – акціонери міста». В таких містах багато вихідців із сімей, що декілька поколінь тому починали свій кар'єрний шлях, маючи план під кінець життя, в похилому віці, стати поважними членами міської бізнес-спільноти, мати тут нерухомість та фінансовий механізм стабільного добробуту. Саме тому вони – забезпечене старше покоління – та їх нащадки активно відстоюють свої права та фінансові інтереси в органах управління, тобто вони є справжніми господарями, акціонерами цього міста. Саме тому в такому місті чиста вода, нема запаху бензинової гарі, добра екологічна обстановка, відсутнє враження постійної гонитви. Це місто для тих, хто досяг своєї мети, і вони навіть у похилому віці спостерігають за тим, що етика щодо них завжди дотримується.

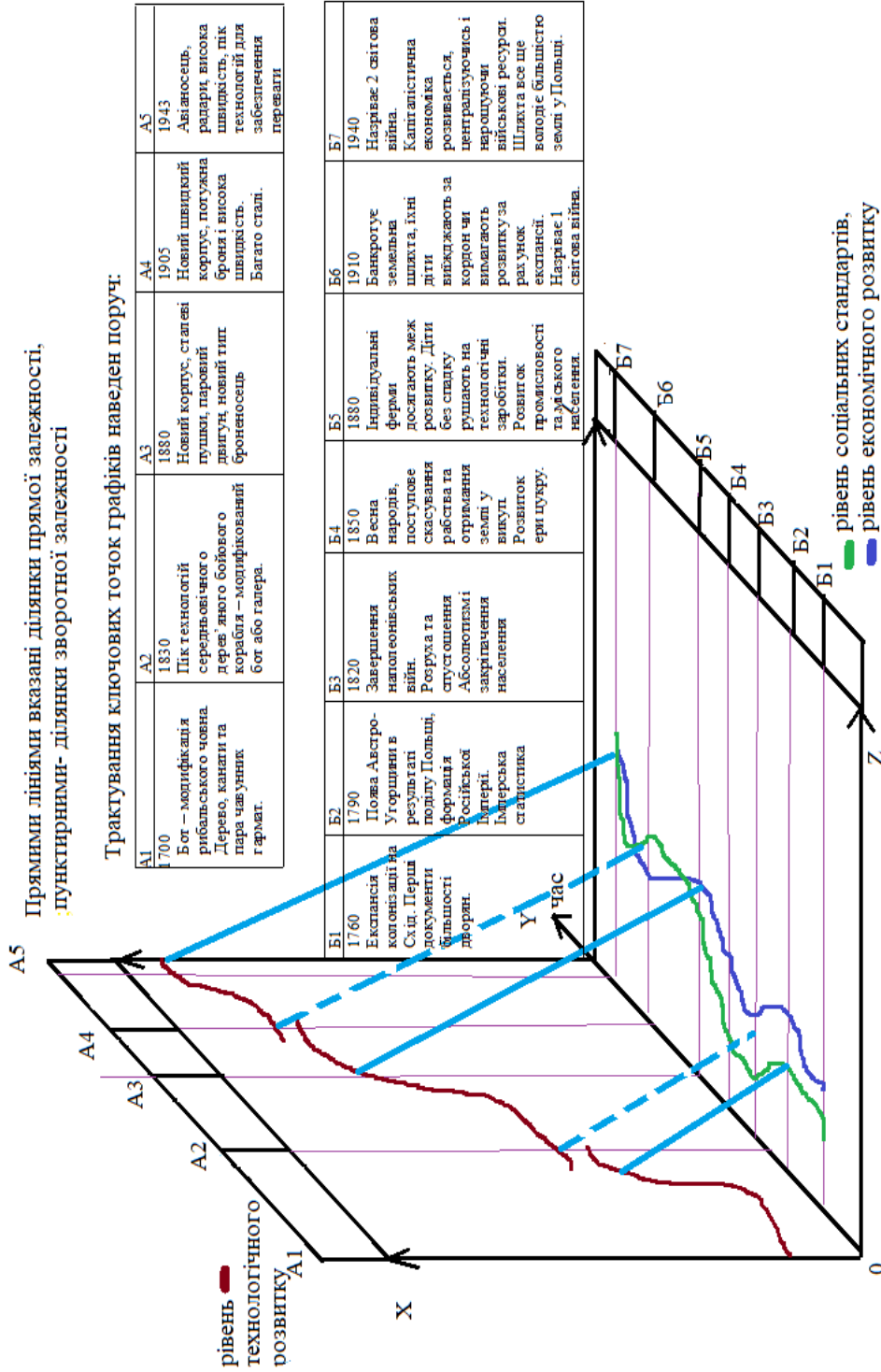

Рис. 2. Тривимірна система координат для аналізу соціально-економічних та технологічних залежностей (навчальний приклад)

Реальним усвідомленим віком наших історичних міст ми можемо назвати час із 1780 року, для більшості ж це 1820-ті роки, а щодо промислових міст часто згадується час із 1880-х років. Вони ще не проходили на своїй історичній пам'яті тих етапів розвитку, що вони пережили за роки історії Нового на Найновішого часів, вони користуються щонайбільше елементами досвіду минулих, схожих ситуацій, щоправда, інших технологічних укладів, тому вони і не завжди праві, сліпо копіюючи цей досвід у нових укладах.

Промислова революція на наших землях стала, ймовірно, єдиним доступним вирішенням питання подальшого соціально-економічного зростання та задіяння в економічному циклі вже не потрібного сільській економіці, але тямущого та здебільшого молодого населення. Інакше їх чекала би сумна доля. Наша цивілізація лише у 1950-х роках навчилась повністю вирішувати кризи «порівняно мирно», тобто без світових війн, адже раніше населення, не задіяне в економічному циклі, стало би жертвою чергової війни. Наш стрімкий прогрес

за 200 років від завершення Наполеонівських воєн можна зрозуміти, якщо взяти до уваги людську природу та спрагу конкуренції за ресурси, а також пристрасть до перемоги. Саме це дало змогу так просунутися в технологіях, що відповідна крива вказує на більш ніж пропорційне зростання їх темпу з часом.

Загалом 30-річний цикл соціально-економічного розвитку не простежується в розвитку технологій суспільства, хоча явно видимий у соціально-економічному розвитку територій. Отже, розвиток технологій та соціально-економічний розвиток регулюються різними інструментами та мають окремі «криві прогресу», які можуть перетинатися чи зближуватися в часовому просторі. У тривимірній системі координат у цих двох довгострокових процесів буде лише одна спільна координата (час), тоді як дві інші відрізнятимуться одна від одної. Можна сказати, що ці два графіки, поставлені паралельно, покажуть зони перетинів на ключових ділянках розвитку, а саме в зонах переламу існує зворотна кореляція, а на стадіях технологічного стрибка – пряма кореляція.

Список використаних джерел:

1. Kuznets S. *Economic Development, the Family, and Income Distribution: Selected Essays*. Cambridge University Press, 2002. 434 p.
2. Кондратьев Н., Опарин Д. Большие циклы конъюнктуры: доклады и их обсуждение в Институте экономики. Москва, 1928. 287 с.
3. Besomi D. Clément Juglar and the transition from crises theory to business cycle theories. Paper prepared for a conference on the occasion of the centenary of the death of Clément Juglar, Paris, December, 2005. P. 4. URL: https://www.unil.ch/files/live/sites/cwp/files/users/neyguesi/public/D_Besomi.
4. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / пер. с англ., предисл. и общ. ред. В. Автономова. Москва: Экономика, 1995. 540 с.
5. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors. *Review of Economics and Statistics*. 1923. № 5(1). P. 10–16.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-7>

УДК 658.1:338.24

Кракос Ю.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний аерокосмічний університет
імені М.Є. Жуковського «ХАІ»

Андрієнко А.Е.

магістр
Національний аерокосмічний університет
імені М.Є. Жуковського «ХАІ»

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ БЮДЖЕТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ

За сучасних умов господарювання організації виконують досить складні завдання захисту їхніх економічних інтересів та забезпечення стабільного розвитку. Одним із факторів, що дає можливість організаціям забезпечити свою фінансову незалежність та вчасну реакцію на наслідки впливів зовнішніх та внутрішніх процесів економіки, є система управління фінансовою безпекою. У статті розглянуто особливості функціонування бюджетних організацій, підходи до визначення поняття «фінансова безпека», на основі обраної методики оцінки фінансової безпеки підприємств сформовано систему показників для оцінки фінансової безпеки бюджетних організацій та проведено аналіз фінансової безпеки таких організацій.

Ключові слова: безпека, фінансова безпека, бюджетна організація, індикатори, інтегральний показник.

В современных условиях хозяйствования организации выполняют довольно сложные задачи защиты их экономических интересов и обеспечения стабильного развития. Одним из факторов, который дает возможность организациям обеспечить свою финансовую независимость и своевременную реакцию на последствия воздействий внешних и внутренних процессов экономики, является система управления финансовой безопасностью. В статье рассмотрены особенности функционирования бюджетных организаций, подходы к определению понятия «финансовая безопасность», на основе выбранной методики оценки финансовой безопасности предприятий сформирована система показателей для оценки финансовой безопасности бюджетных организаций и проведен анализ финансовой безопасности таких организаций.

Ключевые слова: безопасность, финансовая безопасность, бюджетная организация, индикаторы, интегральный показатель.

Krakos Julia, Andrienko Anastasia. FINANCIAL SECURITY MANAGEMENT FEATURES OF PUBLIC SECTOR ENTITY ON THE EXAMPLE OF THE RESEARCH AND DEVELOPMENT INSTITUTE

Public sector entities are institutions which are on public provision and perform all kinds of non-profit functions in science, education, health, culture, social protection, employment, physical culture and sports, as well as in other areas. In up-to-date conditions the management of organizations executes quite difficult tasks of protecting their economic interests and providing with stable development. One of the factors which gives organizations the opportunity to provide with their financial independent and engages for well-timed reaction to consequences of external and internal processes of the economy is the system of financial security management. The research of financial security problems began to appear in the scientific literature not so long ago. It should be noted that they become more actual. In current unstable management conditions the risks, more often accom-

pany the economic relations of enterprises, i.e. they are feature of its activity, including the financial activity, and therefore enterprises need internal diagnostics and prediction of their condition in terms of financial security. Also modern enterprises need to monitor and define a system of indicators which show the state of enterprise security and to take measures to prevent threats for normalization their financial activities. As there is not a single approach to assessing the financial security of enterprises, to the definition of indicators that characterize it, the issue of providing with the financial security of enterprises, providing with the stability of their financial activities in difficult economic conditions becomes more popular. This article shows approaches to the definition of the concept of «financial security», the features of the functioning of budgetary organizations; the scorecard to assess the financial security of budgetary organizations is formed based on the selected methodology for assessing the financial security of enterprises and analyzed the financial security of such organizations.

Key words: security, financial security, budget organization, indicators, integral indicator.

Постановка проблеми. У сучасних нестабільних умовах господарювання ризику все частіше супроводжують фінансово-економічну діяльність підприємств різних форм власності. Перед підприємствами виникає необхідність:

1) внутрішньої діагностики та прогнозування стану підприємства з погляду забезпечення фінансової безпеки діяльності від прояву загроз;

2) побудови системи індикаторів та їх граничних значень для моніторингу стану захищеності підприємства;

3) вживання заходів запобігання загрозам.

Останнім часом наукова діяльність організацій набуває все більшого поширення. Та для забезпечення їхньої діяльності необхідний достатній рівень фінансування та фінансової безпеки таких організацій.

Упродовж 2017 р. науково-дослідні роботи (НДР) в Україні виконували 963 організації, 45,8% з яких належали до державного сек-

тору економіки, 39,0% – до підприємницького, 15,2% – до сектору вищої освіти. Загальний обсяг витрат на виконання НДР власними силами організацій становив 13 379,3 млн. грн (у 2016 р. – 11 530,7 млн грн), з якого 53,5% – витрати на оплату праці (у 2016 р. – 49,9%). Частка фінансування витрат на виконання НДР за рахунок державного бюджету становила 35,4% (у 2016 р. – 32,1%) [1].

На рисунку 1 наведено частку витрат за роками на виконання НДР у ВВП у відсотках.

Таким чином, можна сказати, що витрати на НДР в організаціях проводяться не лише за рахунок коштів державного бюджету, значна кількість витрат фінансується і за власні кошти організацій.

За останні 2 роки кількість організацій, які займаються НДР, скоротилася на 9. Це пов'язано з коливаннями неврівноваженої та незбалансованої економічної системи.

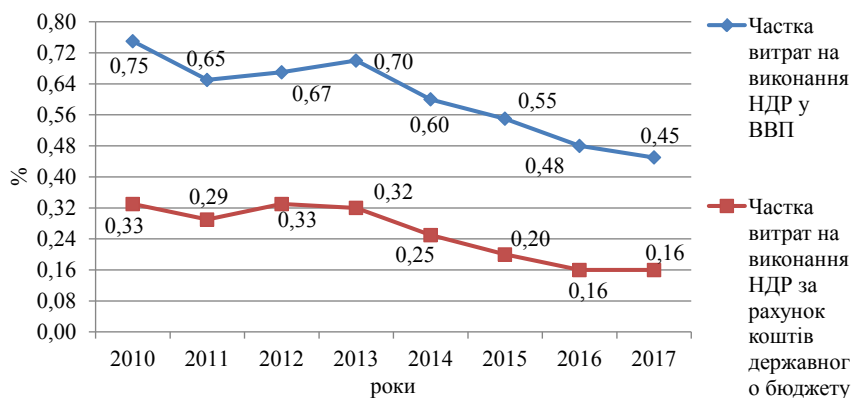

Рис. 1. Частка витрат на виконання НДР у ВВП

Джерело: побудовано авторами на основі [1]

Для запобігання та усунення негативних впливів на безпеку організації, у тому числі і фінансову безпеку, необхідно мати комплексну систему індикаторів, за допомогою якої можна вчасно виявити пробіли у фінансовому стані організації та визначити рівень фінансової безпеки.

Об'єктом дослідження було обрано науково-дослідний інститут, який займається НДР та фінансується за рахунок власних та бюджетних коштів. Для довгої та стабільної роботи, для зберігання ліквідності, платоспроможності організації необхідний постійний моніторинг фінансової безпеки. Тому потреба у дослідженнях щодо вирішення проблем управління фінансовою безпекою організації стає дуже важливою.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вітчизняні вчені досліджували проблеми фінансової безпеки підприємств. Слід відзначити праці таких науковців, як М.П. Войнаренко, О.Ф. Яременко [2], Т.Б. Кузьменко [3], Я.І. Мулик [4], Ю.Б. Кракос [5].

Велика кількість наукових досліджень свідчить про те, що поняття фінансової безпеки підприємств є комплексним, його потрібно розглядати всебічно, тому виникає необхідність у систематизації теоретичних підходів до оцінювання фінансової безпеки, за результатами якої можна розробити відповідні рекомендації.

Мета статті полягає у визначенні особливостей функціонування бюджетних організацій, проведенні аналізу наявних методик оцінки фінансової безпеки підприємств та формуванні набору індикаторів для оцінки фінансової безпеки бюджетних організацій та застосування її на практиці.

Виклад основного матеріалу. Керівники підприємств у процесі своєї діяльності наражаються на різноманітні ризики. Вплив ризиків на функціонування підприємства може привести до негативних наслідків і до банкрутства. Гарантування захисту існування і функціонування підприємства стає можливим лише за умов забезпечення та підтримання незалежного рівня його безпеки. Визначення кількісних та якісних показників для оцінки

рівня економічної безпеки дасть можливість забезпечити безпеку підприємства [2, с. 60].

Термін «безпека» почав використовуватись із 1190 р. У перекладі з грецької мови «безпека» означає «володіти ситуацією». У найбільш загальному розумінні поняття «безпека» – це стан захищеності від будь-чого [3, с. 120].

Увага науковців прикута до питань формування системи фінансової безпеки підприємства, побудови ефективного механізму управління нею, вивчення теоретичних та методологічних основ фінансової безпеки.

Загалом фінансову безпеку підприємств уявляють як механізм, що, з одного боку, забезпечує стабільність фінансової системи суб'єкту шляхом використання захисних фінансових інструментів, а з іншого – забезпечує її ефективність шляхом організації раціонального використання фінансових ресурсів [4, с. 196].

Також як для комерційних підприємств, так і для бюджетних організацій забезпечення фінансової безпеки є важливим питанням. Для визначення поняття «фінансова безпека бюджетних організацій» слід розглянути особливості функціонування бюджетних організацій.

1. Бюджетні організації в державному секторі діють за умов бюджетних обмежень у формі асигнувань, які набирають чинності після затвердження відповідними законодавчими актами [5, с. 471].

2. Фінансово-господарська діяльність бюджетних організацій як суб'єктів господарювання характеризується низкою особливостей [6, с. 370]:

– вони діють на правах державної власності. Таке положення визначає порядок придбання цінностей за державні кошти, формування власного капіталу як основи для започаткування та подальшого здійснення діяльності;

– належать до неприбуткових організацій, метою їхньої діяльності є не отримання прибутку, а надання нематеріальних послуг;

– у процесі надання нематеріальних послуг здійснюють видатки, які за економічним змістом відрізняються від витрат суб'єктів підприємницької діяльності. Під видатками розуміють державні платежі, що не підлягають повер-

ненню, тобто такі платежі, які не створюють і не компенсують фінансові вимоги;

– не наділяються оборотними коштами, їхнє фінансове становище визначається своєчасністю і повнотою надходження асигнувань із відповідних бюджетів чи оплатою рахунків згідно з прийнятими зобов'язаннями.

3. Бюджетні організації фінансуються коштами державного бюджету, тому поняття «банкрут» у бюджетних організаціях відсутнє. Діяльність бюджетних організацій може припинитися лише за рішенням президента чи уряду держави.

Потреби бюджетних організацій лише частково задовольняються наданням коштів загального фонду бюджету. Нині роль власних доходів у забезпеченні та функціонуванні бюджетних організацій зростає. Основними джерелами надходження коштів є надання платних послуг, виконання робіт, благодійні внески, а також кошти від продажу майна та іншої діяльності.

Метою роботи бюджетних організацій не є отримання прибутку, їхня діяльність спрямована на задоволення соціальних, культурних та інших потреб суспільства і здійснюється в загальнодержавних інтересах для залучення додаткових фінансових ресурсів.

Економіка країни не може існувати без раціонального використання державних коштів. Тому питання вивчення та оцінки бюджетних установ стає більш важливим.

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна сказати, що суть фінансової безпеки бюджет-

них організацій полягає в раціональному використанні бюджетних коштів, яке забезпечує організації стабільний розвиток, платоспроможність, фінансову стійкість для задоволення потреб суспільства.

У процесі вивчення та опрацювання економічної літератури було визначено, що усі методи оцінки фінансової безпеки підприємства поділяються на групи (рис. 2).

Оцінка рівня фінансової безпеки проводиться на основі діагностики фінансового стану та результатів діяльності підприємства, що відображені у фінансовій звітності підприємства.

Основним джерелом інформації про діяльність бюджетних установ є фінансова та бюджетна звітність.

Фінансові звіти характеризують фінансовий та майновий стан бюджетної установи та відображають результати їхньої діяльності.

Бюджетна звітність містить інформацію про стан та виконання бюджету організації за період, про рух необоротних активів та запасів та іншу інформацію.

Фінансова звітність слугує джерелом інформації про стан та результати діяльності для комерційних структур, для бюджетних організацій він не надає повної інформаційної для аналізу та управління. Тому ключовою залишається бюджетна звітність.

У статті пропонується застосувати методику Ю.Б. Кракос та Р.О. Разгона [8], яка розроблена для оцінки комерційних підприємств, та удосконалити її для оцінювання фінансової безпеки бюджетної організації.

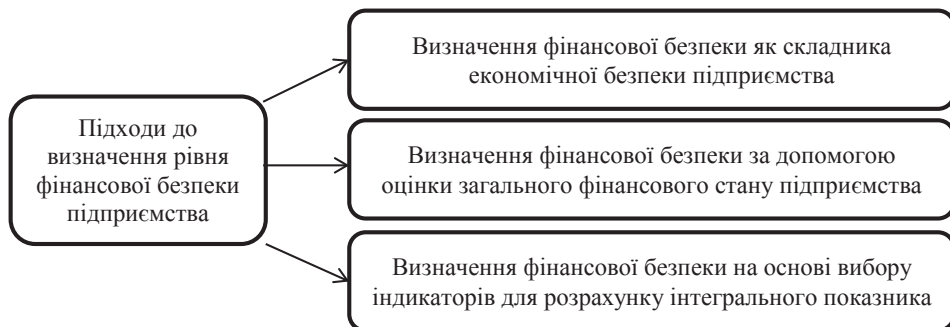

Рис. 2. Основні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства

Джерело: побудовано авторами на основі [7]

На основі аналізу наукових робіт вітчизняних і закордонних учених-економістів було відібрано низку показників за чотири групи (ефективність діяльності, ділова активність, ліквідність та платоспроможність, фінансова стійкість), які найбільш характерні для оцінки фінансової безпеки підприємства. Експерти визначали значущість кожного показника шляхом присвоєння йому «1» (велика значущість) або «0» (незначна значущість). Перевірка ступеня достовірності отриманої інформації здійснювалася за допомогою коефіцієнту конкордації, тобто загального коефіцієнту рангової кореляції для групи із m експертів, який показує узгодженість думок експертів.

Таким чином, інтегральний показник фінансової безпеки бюджетної організації слід розраховувати за такою формулою:

$$S_{\text{ФБП}} = S_{\text{ЕД}} + S_{\text{ДА}} + S_{\text{ЛП}} + S_{\text{ФС}}, \quad (1)$$

де $S_{\text{ЕД}}$ – комплексний показник оцінки ефективності діяльності, бали;

$S_{\text{ДА}}$ – комплексний показник оцінки ділової активності, бали;

$S_{\text{ЛП}}$ – комплексний показник оцінки ліквідності та платоспроможності, бали;

$S_{\text{ФС}}$ – комплексний показник оцінки фінансової стійкості.

Систему отриманих індикаторів наведемо у таблиці 1.

Далі визначаються нормативні значення, які можуть бути розраховані за рейтингом показників окремого підприємства за декілька років, та розраховується комплексний показник за кожним складником ФБ.

Потім розраховується рівень зміни (U) фінансового стану підприємства та оцінюється положення (P) підприємства, що аналізується, порівняно із середнім у галузі.

Для перевірки отриманих результатів проведемо аналіз фінансової безпеки бюджетної організації на прикладі Науково-дослідного інституту проблем фізичного моделювання режимів польоту літаків Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут» (НДІ ПФМ ХАІ) за 2013–2017 рр.

Нормативними значенням для оцінки рівня фінансової безпеки є рейтинг цієї організації, розрахований за сукупністю одиничних критеріїв.

Визначимо рівень фінансової безпеки НДІ, розрахунки наведемо у вигляді таблиці 2.

Результати розрахунків наведемо у вигляді рисунків 2–3.

За даними оцінки фінансової безпеки можна сказати, що організація має низький рівень фінансової безпеки, за 5 років ці показники погіршилися, про що свідчать дані таблиці та рисунків. Керівництво організації має вжити заходів для відновлення фінансової безпеки.

Таблиця 1

Система індикаторів для розрахунку фінансової безпеки бюджетних організацій

Індикатори		
Група 1. Ефективність діяльності		
1.1. Рентабельність активів	1.4. Коефіцієнт власних доходів у видатках	
1.2. Коефіцієнт співвідношення видатків і доходів за спеціальним фондом	1.5. Коефіцієнт відношення доходів спеціального і загального фондів	
1.3. Коефіцієнт співвідношення видатків і доходів за загальним фондом		
Група 2. Ділова активність		
2.1. Фондовіддача	2.2. Обіговість активів	2.3. Обіговість оборотних активів
Група 3. Ліквідність і платоспроможність		
3.1. Коефіцієнт покриття	3.2. Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами	3.3. Коефіцієнт швидкої ліквідності
Група 4. Фінансова стійкість		
4.1. Коефіцієнт автономії	4.3. Коефіцієнт мобільності	
4.2. Коефіцієнт фінансового ризику	4.4. Коефіцієнт кредиторської заборгованості	

Таблиця 2

Розрахунок показників фінансової безпеки

Показники	Роки					Норм. знач.
	2013	2014	2015	2016	2017	
Група 1. Ефективність діяльності						
Сед	-0,34	0,89	1,30	-1,30	2,02	1,00
1.1. Рентабельність активів	-99,00	-18,00	9,00	-179,00	14,00	14,00
1.2. Коефіцієнт співвідношення витратків і доходів за спеціальним фондом	0,61	0,86	0,95	1,40	0,52	0,52
1.3. Коефіцієнт співвідношення витратків і доходів за загальним фондом	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
1.4. Коефіцієнт власних доходів у витатках	0,24	0,50	0,56	0,44	1,71	0,24
1.5. Коефіцієнт відношення доходів спеціального і загального фондів	2,48	1,13	0,82	0,86	0,06	1,13
Група 2. Ділова активність						
Сда	0,97	0,88	2,12	1,56	0,79	1,00
2.1. Фондовіддача	20,13	40,94	76,31	9,87	4,39	76,31
2.2. Обіговість активів	2,84	3,16	6,30	3,94	3,02	2,84
2.3. Обіговість оборотних активів	5,62	3,39	10,65	10,75	4,21	3,39
Група 3. Ліквідність і платоспроможність						
Слп	-0,36	0,38	0,15	-3,11	0,33	1,00
3.1. Коефіцієнт покриття	0,43	0,85	0,00	0,27	0,00	0,85
3.2. Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами	-11,38	-4,82	2,51	-55,21	5,54	5,54
3.3. Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,37	0,81	0,00	0,25	0,00	0,81
Група 4. Фінансова стійкість						
Сфс	0,56	1,88	0,27	0,43	0,26	1,00
4.1. Коефіцієнт автономії	-0,40	0,11	1,00	-0,50	1,00	1,00
4.2. Коефіцієнт фінансового ризику	1,15	5,11	0,00	0,88	0,00	0,88
4.3. Коефіцієнт мобільності	1,30	3,14	0,28	0,67	0,19	3,14
4.4. Коефіцієнт кредиторської заборгованості	1,40	0,89	0,00	1,50	0,00	1,50
Ссум	0,84	4,03	3,84	-2,42	3,40	–
U	–	4,81	0,95	-0,63	-1,41	–
P	-3,16	0,03	-0,16	-6,42	-0,60	

Висновки. У статті для вирішення поставленої проблеми було визначено особливості функціонування бюджетних організацій, на основі чого визначено комплекс індикаторів, які найточніше відображають фінансову безпеку бюджетних організацій. Все це дало змогу визначити рівень фінансової безпеки НДІ ПФМ ХАІ.

Таким чином, можна сказати, що на рівень фінансової безпеки бюджетних організацій впливає багато факторів, які приводять до

невизначеності та нестабільності економічного середовища та вимагають від підприємства вирішення першочергового завдання – швидкої адаптації та виживання в нових умовах. Питання визначення рівня фінансової безпеки бюджетних організацій є мало розвиненим та потребує поглибленого вивчення.

Подальшим напрямом у розвитку цієї проблеми може бути розроблення та обґрунтування нормативних значень для організацій інших галузей та розрахунок їхньої фінансової безпеки.

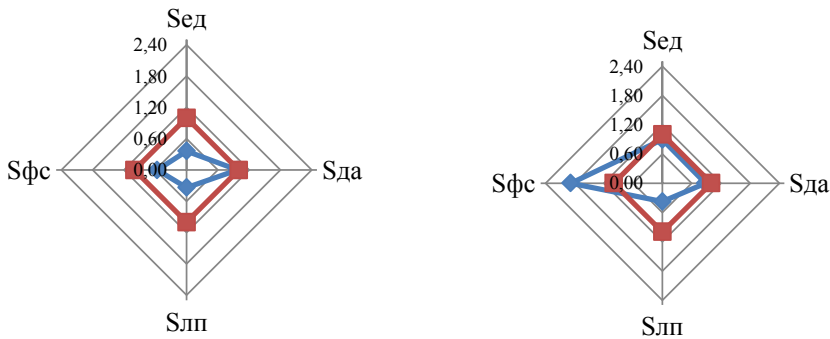

Рис. 3. Рівень фінансової безпеки НДІ ПФМ ХАІ за 2013–2014 роки

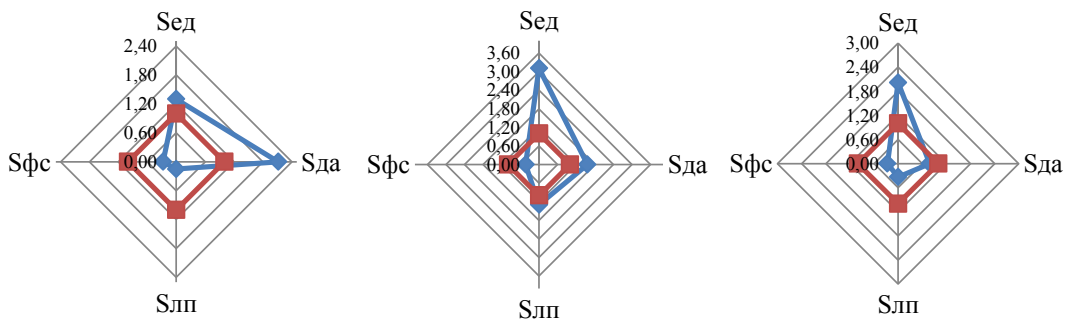

Рис. 4. Рівень фінансової безпеки НДІ ПФМ ХАІ за 2015–2017 роки

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Войнаренко М.П. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників. Економіст. 2008. № 12. С. 60–63.
3. Кузьменко Т.Б. Управління фінансовою безпекою підприємства: методичний аспект. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. № 29. С. 119–124. URL: <http://scholar.google.com.ua/citations?user=PVydl>.
4. Мулик Я.І. Сутність поняття «фінансова безпека підприємства»: систематизація наукових поглядів. Збірник наукових праць ВНАУ. 2013. № 3(80). С. 195–206. URL: econjournal.vsau.org/files/pdfa/2114.pdf.
5. Свірко С.В. Загальні положення порядку складання фінансової звітності в секторі державного управління відповідно до МСБОДС. Формування ринкової економіки. 2010. № 23. С. 470–486.
6. Титикало В.С. Роль бухгалтерського обліку та звітності в управлінні бюджетною установою. Фінанси, облік і аудит. 2011. № 18. С. 369–380. URL: file:///C:/Users/Amnesia/Downloads/Foa_2011_18_48.pdf.
7. Матвійчук Л.О. Методи визначення рівня фінансової безпеки підприємства. Економічні науки. 2010. № 4(54). С. 330–332.
8. Кракос Ю.Б. Управління фінансовою безпекою підприємств. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2008. № 1(1). С. 86–97.

Малюк О.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та підприємництва
імені Т.Г. Беня,

Національна металургійна академія України

Полупан Т.В.

магістр кафедри економіки та підприємництва
імені Т.Г. Беня,

Національна металургійна академія України

РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ ЙОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті розглянуто сутність поняття «ресурсозбереження». Виділено основні стратегічні напрями ресурсозбереження на промисловому підприємстві. Розглянуто принципи, на яких базується ресурсозберігаюча діяльність промислового підприємства. Проаналізовано структуру енергоспоживання в Україні. Розглянуто основні аспекти щодо інвестиційного забезпечення ресурсозбереження. Проаналізовано джерела фінансування впровадження ресурсозберігаючих заходів. Обґрунтовано наявні можливості інвестиційного забезпечення ресурсозберігаючих заходів в Україні. Розглянута чинна нормативна база щодо ресурсозбереження та виділені основні інструменти щодо її стимулювання.

Ключові слова: ресурсозбереження, інвестиційне забезпечення, енергетичні ресурси, аналіз, структура, джерела фінансування, електроенергетика.

В статье рассмотрена сущность понятия «ресурсосбережение». Выделены основные стратегические направления ресурсосбережения на промышленном предприятии. Рассмотрены принципы, на которых базируется ресурсосберегающая деятельность промышленного предприятия. Проанализирована структура энергопотребления в Украине. Рассмотрены основные аспекты относительно инвестиционного обеспечения ресурсосбережения. Проанализированы источники финансирования внедрения ресурсосберегающих мероприятий. Обоснованы существующие возможности инвестиционного обеспечения ресурсосберегающих мероприятий в Украине. Рассмотрена действующая нормативная база по ресурсосбережению и выделены основные инструменты по ее стимулированию.

Ключевые слова: ресурсосбережение, инвестиционное обеспечение, энергетические ресурсы, анализ, структура, источники финансирования, электроэнергетика.

Maliuk Oksana, Polupan Tetyana. RESOURCE CONSERVATION AND THE ANALYSIS OF ITS INVESTMENT SUPPLY

This article describes the main essence and theoretical approaches of the «resource conservation» concept. It highlights the main strategic directions of resource conservation in an industrial company, which allows us to process resource-efficient and significantly improve the economic situation in the country. Resource is considered as a progressive trend of using natural resources potential, saves natural resources and increase production with the same amount of used raw materials, fuel, basic and auxiliary materials. Considers the principles on which the resource conservation activity of an industrial company is based. It analyzes the structure of energy consumption in Ukraine and it is noted that the main feature of resource of the enterprise today must focus on a set of measures that are implemented quickly, covering various aspects of its activities and allow the economy to achieve the maximum effect, the objective conditions for their implementation should ensure the integrity of the system resource saving management in the enterprise. The main aspects regarding the investment supply of resource conservation are described. This article also analyzes the sources of financing the implementation of resource conservation measures. It justifies the existing investment opportunities for resource conservation measures in Ukraine. The article studies the current normative base for resource conservation and highlights the main instruments for its stimulation. According to results of the research that was made, systematization of sources and methods of resource conservation measures investment supply in Ukraine was performed.

Key words: resource conservation, investment supply, energy resources, analysis, structure, financing sources, electric power industry.

Актуальність теми. Питання ресурсозбереження та інвестиційного забезпечення впровадження відповідних заходів є надзвичайно актуальними для України. Це зумовлено, з одного боку, високою ресурсоемністю провідних галузей народного господарства України, а з іншого – недостатнім рівнем інвестиційного забезпечення впровадження відповідних заходів, що дадуть змогу знизити рівень споживання у виробничих процесах різних видів ресурсів, а отже, за інших рівних умов, скоротити виробничі витрати. Таким чином, одним з основних завдань підприємств є залучення інвестицій для реалізації ресурсозберігаючих заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми інвестиційного забезпечення ресурсозбереження приділяють увагу зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких можна відзначити М. Барун, О. Паксіна, О. Бреславцева, П. Саблука, М. Піменова, Б. Данилишина, В. Тропіна, Н. Михаліцьку, Л. Мельника, Н. Мельника, Н. Рекова, І. Сотник та інших. Проте досі питання інвестиційного забезпечення ресурсозберігаючих заходів залишається не вирішеним. Особливо гостро воно стоїть для українських підприємств, зважаючи на напружену геополітичну ситуацію та стан української економіки.

Метою статті є дослідження світового досвіду інвестиційного забезпечення ресурсозбереження та розкриття джерел, механізмів та методів щодо можливостей фінансового забезпечення ресурсозберігаючих заходів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців визначають ресурсозбереження як процес, що охоплює технічні, економічні та організаційні заходи, які спрямовані на економне використання ресурсів та забезпечення зростаючих потреб у них.

С. Дорогунцов [3] вважає, що ресурсозбереження – це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції за тієї самої кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів. На його

думку, основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких, як комплексне використання сировинних і паливних ресурсів; впровадження ресурсозберігаючої техніки та технології тощо.

М. Іванов [4] стверджує, що ресурсозбереження являє собою метод господарювання, який охоплює комплекс технічних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на раціональне використання ресурсів та забезпечення зростаючих потреб у них головним чином за рахунок економії різних видів ресурсів.

У своїх працях О. Кроллі [4] зазначає, що ресурсозбереження – це комплексний напрям наукових досліджень, який складається із кола економічних, інженерно-технічних, правових та соціальних дисциплін, які постійно розширюються, з єдиною цільовою установкою.

Таким чином, аналізуючи різні наукові погляди на поняття «ресурсозбереження», сформулюємо власне визначення цього поняття.

Під ресурсозбереженням ми розуміємо комплекс послідовних дій, спрямованих на раціональне, економічно обґрунтоване використання всіх видів ресурсів, зменшення екологічного та соціального тиску на об'єкти господарювання.

Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких як [1]:

- комплексне використання мінерально-сировинних і паливних ресурсів;
- упровадження ресурсозберігаючої техніки і технології;
- залучення до виробничих процесів вторинної сировини;
- стабілізація та рекультивація відпрацьованих кар'єрів тощо;
- ефективне регулювання та підтримання продуктивності праці;
- збереження рекреаційних ресурсів з розміщення нових промислових об'єктів тощо.

Розглядаючи питання ресурсозбереження, слід зазначити, що у ситуації, яка склалася в нашій країні, енергозабезпечення відіграє ключову роль. Металургійна промисловість, добувна промисловість та електроенергетика

Рис. 1. Структура первинної енергії у 2016 р.

є, з одного боку, найбільшими споживачами паливно-енергетичних ресурсів, а з іншого – основою української економіки та забезпечують лівову частку ВВП країни. Тому в цих секторах промисловості заходи з енергозбереження є першочерговими.

У 2016 році енергоємність ВВП України становила 0,158 т н.е./тис. \$, (тонн нафтового еквівалента) що на 0,63% нижче рівня 2015 року (0,159 т н.е./тис. \$) та на 9,5% нижче рівня 2014 року – 0,173.

З енергетичного балансу України за 2016 рік видно, що обсяг загального постачання первинної енергії становив

91 658 тис. т н.е., що на 1,74% більше, ніж у 2015 році (90 090 т н.е), але на 15,30% нижче рівня 2014 року (105 683 тис. т н.е.).

У структурі використаної у 2016 році первинної енергії 32,4% становить вугілля й торф, 27,9% – природний газ, 23,2% – атомна енергія, 9,2% – нафтопродукти, 3,1% – сира нафта, 3,1% – біопаливо та відходи, 1,1% – гідроенергія, вітрова та сонячна енергія. Структура первинної енергії загального постачання у 2016 рік зображена на рис. 1.

Постачання первинної енергії у 2016 році характеризується структурними змінами, які наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Структурні зміни первинної енергії у 2015–2016 роках

П/н	Паливно-енергетичні ресурси	Одиниці виміру	Роки		Відхилення	
			2015	2016	Аб.,±	Від., %
1	Вугілля й торф	тис. т н.е.	27344	29727	2383	8,02
2	Сира нафта	тис. т н.е.	2851	2806	-45	-1,60
3	Нафтопродукти	тис. т н.е.	7700	8387	687	8,19
4	Природний газ	тис. т н.е.	26055	25598	-457	-1,79
5	Атомна енергія	тис. т н.е.	22985	21247	-1738	-8,18
6	Гідроенергія	тис. т н.е.	464	660	196	29,7
7	Вітрова та сонячна енергія	тис. т н.е.	134	124	-10	-8,06
8	Біопаливо та відходи	тис. т н.е.	2102	2832	730	25,78
9	Електроенергія	тис. т н.е.	116	323	207	64,09
10	Теплова енергія	тис. т н.е.	571	599	28	4,67

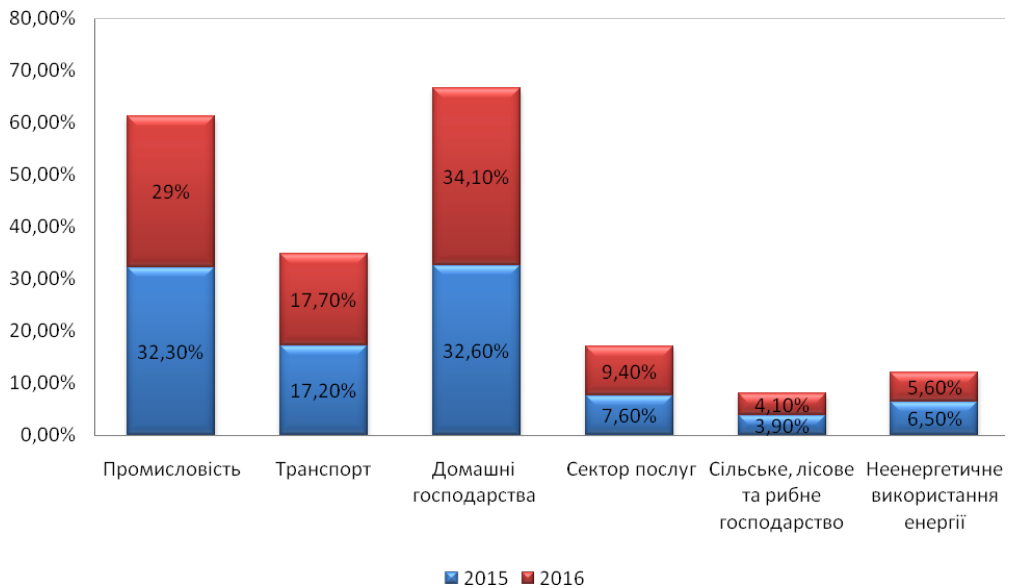

Рис. 2. Структура енергоспоживання України за видами економічної діяльності за 2015–2016 рр.

Аналіз наведених у таблиці 1 даних дозволяє дійти висновку, що обсяги постачання сирої нафти, природного газу, атомної енергії, вітрової та сонячної енергії в 2016 році скоротилися проти рівня 2015 року. Проте зросли обсяги таких видів енергетичних ресурсів, як вугілля й торф, нафтопродукти, гідроенергія, біопаливо та відходи, електрична енергія.

Кінцеве споживання енергоресурсів України за видами економічної діяльності у 2016 рік складається з: побутового сектору (34,1%), промисловості (29%), транспорту (17,7%), сектору послуг (9,4%), сільського, лісового та рибного господарства (4,1%) та інших видів діяльності (5,7%). Структура енергоспоживання України за видами економічної діяльності за період з 2015 по 2016 рік зображена на рисунку 2.

Аналіз структури кінцевого споживання енергоресурсів показав, що промисловість є одним з головних споживачів енергетичних ресурсів у державі. Високий рівень споживання енергетичних ресурсів, крім іншого, зумовлений високим рівнем зносу виробничих потужностей усіх секторів народного

господарства. Так, згідно з даними Укрстату, знос основних фондів у промисловій галузі України становить у середньому 69,4%, а у транспортній – 50,6%. Через високий ступінь зносу устаткування зазначених галузей, які є найбільшими споживачами енергетичних ресурсів в Україні, гостро стоїть проблема перевитрат енергетичних ресурсів, що у підсумку приводить до суттєвого зростання величини валових витрат підприємств та негативно відображається на фінансових результатах їхньої діяльності.

Проведений аналіз обсягів використання електроенергії в промисловій галузі показав, що в 2016 році підприємства переробної промисловості використали найбільшу кількість електричної енергії (37 684 897 тис. кВт·год), металургійне виробництво зайняло друге місце за рівнем споживання електричної енергії (19 840 811 тис. кВт·год), добувна промисловість і розроблення кар'єрів – третє (12 617 639 тис. кВт·год).

Розглянемо дані щодо використання електроенергії за видами економічної діяльності за 2016 рік у таблиці 2.

Таблиця 2

**Обсяг використання електроенергії
за видами економічної діяльності за 2016 рік**

Види економічної діяльності	Електроенергія, тис. кВт·год
Переробна промисловість	37 684 897
Металургійне виробництво	19 840 811
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	12 617 639
Добування металевих руд	9 074 952
Виробництво харчових продуктів	3 397 370
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	2 263 122

Слід зазначити, що країни ЄС активно стимулюють запровадження альтернативних джерел енергії – до 2020 року їх частка в структурі виробництва електроенергії має становити до 20%, а у 2030-му – вже 50%. Плани України значно скромніші: відповідно до Енергетичної стратегії на період до 2035 року, частка відновлюваних джерел у генерації електроенергії у 2020 році має становити 7%, а в 2025 – понад 13%.

Динаміка запровадження нових потужностей відновлюваної енергетики в Україні з року в рік залишається позитивною – у 2017-му їхня потужність була 257 МВт, що в 2,1 разу більше, ніж попереднього року. Таким чином, у 2017 році загальна потужність відновлюваних джерел енергії в Україні зросла на 23% – майже до 1375 МВ.

Відношення виробленої електроенергії з ВДЕ до спожитої в деяких країнах Європи за 2015 рік становить: Норвегія – 106%, Латвія – 52%, Румунія – 43%, Туреччина – 33%, Естонія – 15%, Україна – 6%.

Сонячна енергетика – найбільш динамічний сектор відновлюваної енергетики України. Встановлена потужність сонячних електростанцій в Україні у 2017 році становила 742 МВт, що на 211 МВт більше, ніж попереднього року. Завдяки великій кількості сонячних днів і помірній температурі повітря, встановлені на території України сонячні станції працюють максимально ефективно. Розвиток альтернативної енергетики стимулює також високий зелений

тариф – для промислових СЕС, побудованих у 2017–2019 роках, він становить 15 євроцентів; для СЕС цивільного зразка – 18 євроцентів. Завдяки цьому та відносній доступності СЕС їх приблизний термін окупності в Україні становить 5–8 років.

Вітроенергетика розвивається за рахунок великого бізнесу. Вітроенергетика росте значно повільніше за сонячну – за рік потужність вітроелектростанцій в Україні зросла на 27 МВт, загалом становить 465 МВт. Це пов'язано із тим, що ВЕС у рази дорожча за СЕС, складніша у встановленні та потребує спеціального обслуговування. Крім того, вітроенергетика – більш зарегульована індустрія, ніж сонячна. Тому на цьому ринку грають великі компанії, а не малі інвестори.

Сьогодні розвиток енергетики полягає в інвестиціях у відновлювану енергетику. Побудувати СЕС дешевше, ніж вугільні ТЕС чи ТЕЦ. Тому збільшення частки енергії з відновлюваних джерел сьогодні є одним із пріоритетних напрямів розвитку енергетики. І в масштабах держави, і для бізнесу, адже запровадження стандартів сталого розвитку – це не тільки дієва інвестиція в імідж компанії, а й реальний спосіб підвищити його вартість чи залучити фінансування.

Основою метою побудови інвестиційного забезпечення ресурсозбереження на підприємстві є впровадження ресурсозберігаючих технологій на протязі всього життєвого циклу продукції за рахунок використання методів та інструментів управління раціональним використанням ресурсів, усунення втрат, мінімізації витрат, що засноване на постійному вдосконаленні процесу виробництва.

Проблема забезпечення інвестиціями у ресурсозбереження підприємств є надзвичайно актуальною. Економне споживання енергоресурсів (газу, води, електроенергії, нафтопродуктів, тепла) – це одне із головних завдань щодо підвищення енергоефективності підприємства, що досягається за рахунок технологічних важелів. Впровадження на підприємстві нових ресурсозберігаючих проектів приводить до заміни старого обладнання, яке ще може функціонувати, але вже морально застаріле.

Структура інвестиційного забезпечення ресурсозберігаючих заходів промислового підприємства виглядає таким чином:

1. Обстеження підприємства та розроблення рекомендацій з ресурсозбереження.
2. Обґрунтування доцільності інвестицій.
3. Підготовка інвестиційного проекту (розрахунок необхідних фінансових ресурсів та терміну окупності).
4. Залучення інвестицій.
5. Обґрунтування ТЕП та остаточні висновки щодо доцільності впровадження проекту з ресурсозбереження.
6. Запуск об'єкта інвестування в експлуатацію.
7. Оцінка та аналіз ефективності енергозберігаючої діяльності підприємства, її оптимізація та корегування.

Для стимулювання ресурсозбереження в Україні діють пільги для підприємств [8]:

1. Пільги на ввезення енергоефективного обладнання.

Звільняються від оподаткування операції із ввезення на митну територію України (п. 197.16. ст. 197 розд. V Податкового кодексу):

- устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, енергозберігаючого обладнання і матеріалів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, обладнання та матеріалів для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії;
- матеріалів, устаткування, комплектуючих, що використовуються для виробництва;
- устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії;
- матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, які будуть використовуватися у виробництві альтернативних видів палива або виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії;
- енергозберігаючого обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів;
- засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів.

2. Пільги для підприємств, що працюють у сфері використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.

3. Стимулювання використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.

Основними інструментами стимулювання розвитку відновлюваної енергетики в Україні є:

- встановлення «зеленого» тарифу на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел;
- надання митних та податкових пільг.

Законом України «Про електроенергетику» передбачено встановлення «зеленого» тарифу для стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблену лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями).

«Зелений» тариф – спеціальний тариф, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, у тому числі на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблена лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями).

В Україні є програма кредитування енергоефективного обладнання.

Головною умовою для отримання пільгового кредитування є прибуткова діяльність юридичної особи (фізичної особи – підприємця) за останній фінансовий рік та наявність поточного прибутку, строк ведення господарської діяльності – не менше 12 місяців.

Кредитні ставки на строк кредиту до 30 міс. (за умови власного внеску більше 30%) – від 3,5% до 13,6% річних. На строк кредиту більше 30 міс. (за умови власного внеску від 30–50%) – від 11,5% до 18,5% річних. На строк кредиту більше 30 міс. (за умови власного внеску 50% і більше) – від 6,5% до 16% річних.

З метою залучення інвестицій у розвиток національної економіки в Україні є між-

народні фонди фінансування проектів, які забезпечують енергозбереження і ресурсозбереження. Перелічимо де кілька.

Східноєвропейське партнерство у сфері енергоефективності та екології (E5P), E5P – це багатосторонній донорський фонд під керівництвом ЄБРР, створений з ініціативи уряду Швеції під час головування цієї країни в Європейському Союзі. Фонд покликаний сприяти інвестиціям в енергоефективність в Україні та інших енергоємних країнах. Гранти в межах E5P виділяються на декілька пріоритетних напрямів: енергоефективне централізоване теплопостачання, інші проекти з енергоефективності, екологічні проекти.

Північна екологічна фінансова корпорація (НЕФКО) – це міжнародна фінансова організація, заснована в 1990 році п'ятьма країнами Північної Європи: Данією, Фінляндією, Ісландією, Норвегією та Швецією. НЕФКО через Північний фонд екологічного розвитку надає вигідні кредити за програмою «Енергозбереження», призначені для фінансування невеликих енергозберігаючих проектів на об'єктах соціальної сфери – школах, дитячих садках, лікарнях, спортивних спорудах. Згідно з умовами програми НЕФКО може покривати в місцевій валюті до 90% інвестиційної вартості проекту. Максимальний розмір кредиту становить еквівалент 400 тис. євро.

Українська програма підвищення енергоефективності (УКЕЕР) – кредитна лінія, створена Європейським Банком Реконструкції та Розвитку у 2007 р. Метою програми УКЕЕР є надання цільового фінансування для проектів з енергозбереження та відновлюваної енергетики українським приватним підприємствам. Кредити надаються через партнерські фінансові установи, а саме місцеві комерційні банки. Нині в УКЕЕР три банки-партнери: Райффайзен Банк Аваль, Укресімбанк та Мега-Банк. Скорочення енергоспоживання або використання джерел відновлюваної енергії для власних потреб – ключові критерії програми для проектів.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) є міжнародною фінансовою установою, яка фінансує проекти в 29 країнах, від Центральної Європи до Центральної Азії, і є найбільшим одноосібним інвестором в регіоні. Основними формами прямого фінансування, які можуть надаватися ЄБРР, є кредити, фінансування шляхом випуску акцій і надання гарантій. ЄБРР підтримує низку технологій, які пов'язані із збором і очищенням стічних вод, управлінням твердими відходами, централізованим теплопостачанням, розподілом природного газу, міським громадським транспортом, біопаливом, біогазом, геотермальною, гідроелектричною, сонячною енергією, енергією з твердої біомаси, енергією з відходів, енергією вітру.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) є фінансовою установою Європейського Союзу. Його акціонерами є 27 держав-членів Європейського Союзу. За останні 5 років банк інвестував в Україну понад 5 мільярдів євро. Діяльність ЄІБ у межах Східного партнерства здійснюється в тісній співпраці з Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) та у співпраці з Європейською комісією. Інвестиції в Україну будуть здійснюватися через інструмент фінансування проектів у межах Східного партнерства (Eastern Partners Facility). Основними напрямками інвестування Європейського інвестиційного банку є енергоефективність (наприклад, централізоване теплопостачання, модернізація енергетичних компаній), поновлювані джерела енергії (наприклад, сонячна енергія, вітрова енергія та енергія з біомаси), водопостачання та збір і очищення стічних вод, збір і переробка твердих відходів, об'єкти захисту від забруднення промисловими відходами, міський громадський транспорт.

Фонд імені Гайнріха Бьолля – до пріоритетів роботи належать: сприяння демократії та зміцнення громадянського суспільства, політична освіта для громадян, раціональне використання енергії та захист клімату. Свої цілі фонд досягає шляхом проведення публічних дискусій, конференцій, семінарів, круглих столів, тренінгів, дебатів тощо,

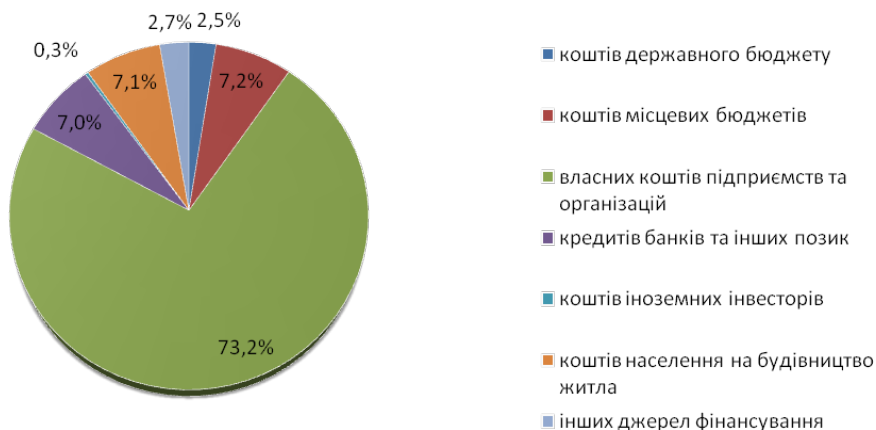

Рис. 3. Структура інвестицій підприємств за джерелами фінансування за січень-вересень 2018 року

а також через підтримку громадських ініціатив. Представництво Фонду імені Гайнріха Бюлля в Україні реалізує нині такі програми: екологія, клімат та енергетика (сприяння підвищенню енергоефективності, захист клімату, екологічна модернізація суспільства).

В Україні за січень-вересень 2018 року підприємствами та організаціями освоєно 337 045,6 млн. грн. капітальних інвестицій. Визначальну роль у структурі джерел інвестування відіграють власні кошти підприємств, що формують 73,2% обсягу капітальних інвестицій (246 655,3 млн. грн.). За рахунок місцевих бюджетів та кредитів банків та інших позик освоєно відповідно 7,2% та 7,0% (24 191,8 3 та 23 451,2 млн. грн.). Структура інвестицій підприємств за джерелами фінансування за січень-вересень 2018 року зображена на рис. 3.

Висновки. Враховуючи енергодефіцитність та стан української економіки, єдиний шлях вирішення питання підвищення рівня енергетичної безпеки держави – це ресурсозбереження. Ресурсозбереження на промисловому підприємстві – це раціональне використання всіх видів ресурсів, зменшення екологічного та соціального тиску на об’єкти господарювання. Процес модернізації обладнання потребує залучення інвестицій. Розвиток промислових підприємств та національної економіки залежить від того, наскільки ефективно та раціонально здійснюється процес ресурсозбереження.

Є доцільними подальші дослідження інвестиційного забезпечення ресурсозбереження для подальшого формування механізму управління ресурсозбереженням на промислових підприємствах.

Список використаних джерел:

1. Мельник Л.Г. Економіка природних ресурсів: Навч. посіб / Л.Г. Мельник, І.М. Сотник, О.Ю. Чигрин. Суми, 2010. 346 с.
2. Офіційний сайт Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://sae.gov.ua/uk/business> (дата звернення: 05.12.2018).
3. Радчук І.М. Сутність поняття «ресурсозбереження» та шляхи його впровадження на підприємстві. Вісник ХНТУ, 2009. № 3(36). URL: https://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdtu/2009_3/30922.pdf (дата звернення: 05.12.2018).
4. Іпполітова І.Я. Ресурсозбереження як метод господарювання в умовах кризи. URL: https://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Economics/46350 (дата звернення: 05.12.2018).

5. Піменова М.М. Фінансове забезпечення ресурсозберігаючих заходів: зарубіжний досвід та можливості його використання в Україні / М.М. Піменова. Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: економічні науки. 2013. № 1(29). С. 85–91.

6. Кукса І.М. Світовий досвід впровадження програм ресурсозбереження / Вісник Придніпровська державна академія будівництва та архітектури: Економіка та управління національним господарством. Випуск 6(11). 2017. С. 57–60.

7. Дерев'яно М.М. Досвід деяких країн щодо фінансування природоохоронної діяльності. Вісник Дніпропетровського університету. 2008. № 10. С. 22–26.

8. Офіційний сайт Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження. URL: <https://saee.gov.ua/uk/business> (дата звернення: 05.12.2018).

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-9>

УДК 338.2

Поляков П.А.

аспірант кафедри фінансів

та інноваційного менеджменту,

Вінницький національний технічний університет

ДЕТЕРМІНАНТИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено проблематичні аспекти забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств в сучасних умовах функціонування. Розкрито вплив економічної політики країни на економічну безпеку підприємств промисловості. Охарактеризовано фактори, які формують рівень економічної безпеки, з урахуванням специфіки діяльності машинобудівних підприємств. Наведено заходи, яких необхідно вжити задля посилення економічної безпеки сучасних підприємств. Напрямок розвитку підприємств машинобудівної галузі під впливом дії різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів з відповідним позитивним чи негативним характером є впорядкування заходів з підвищення рівня економічної безпеки. Окреслено напрями запобігання ризикам на фінансово-економічну безпеку промислового підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, промислові підприємства, фактори впливу на економічну безпеку, заходи зростання безпеки підприємства, ризики діяльності.

В статье исследованы проблематичные аспекты обеспечения экономической безопасности отечественных предприятий в современных условиях функционирования. Раскрыто влияние экономической политики страны на экономическую безопасность предприятий промышленности. Охарактеризованы факторы, которые формируют уровень экономической безопасности, с учетом специфики деятельности машиностроительных предприятий. Приведены меры, которые необходимо принять для усиления экономической безопасности современных предприятий. Направлением развития предприятий машиностроительной отрасли под влиянием действия различных внутренних и внешних факторов с соответствующим положительным или отрицательным характером является упорядочение мер по повышению уровня экономической безопасности. Определены направления предотвращения рисков на финансово-экономическую безопасность промышленного предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность, промышленные предприятия, факторы влияния на экономическую безопасность, меры роста безопасности предприятия, риски деятельности.

Poliakov Pavlo. DETERMINANTS OF ENHANCEMENT OF THE ECONOMIC SAFETY OF THE ENTERPRISE

The problematic aspects of ensuring the economic security of domestic enterprises in modern conditions of functioning are investigated in the article. The influence of the country's economic policy on the economic security of industrial enterprises is disclosed. The problem of forming the proper level of economic security of the enterprise under the influence of integration processes, the rapid changes in financial and economic activity is becoming increasingly relevant. Characterized by factors that shape the level of economic security taking into account the specifics of the activity of machine-building enterprises. The problem of ensuring the economic security of the enterprise in the modern market is a very high priority. This is due to many factors. The measures to be taken in order to strengthen the economic security of modern enterprises are presented. The directions of risk prevention for the financial and economic security of an industrial enterprise are outlined. The perspective direction of development of the enterprises of the machine-building industry, under the influence of various internal and external factors with the corresponding positive or negative character, is to streamline measures to increase the level of economic security. Consequently, we can conclude that the enterprises of the machine-building industry should pay much attention to the formation of a system of management of economic security, which will provide its necessary level and will promote stable and effective activity of the subject. The direction of development of the enterprises of the machine-building industry, under the influence of various internal and external factors with an appropriate positive or negative character, is to streamline measures to increase the level of economic security. In the aspect of the influence of internal determinants of ensuring economic security, it is necessary to make organizational changes in the structural components of the management system.

Key words: economic security, industrial enterprises, factors of influence on economic safety, measures of increase of enterprise safety, operational risks.

Постановка проблеми. Умови, в яких сьогодні функціонують вітчизняні промислові підприємства, вимагають від менеджерів постійного пристосування до змін процесів господарювання. Проблематика формування належного рівня економічної безпеки підприємства під впливом інтеграційних процесів, швидкоплинних змін ведення фінансово-господарської діяльності набуває все більшої актуальності. Для управлінського персоналу більшості підприємств важливо не тільки забезпечити стабільну діяльність за нинішніх умов, але й розвивати власний стратегічний потенціал, досягати поставлених стратегічних цілей. Це є можливим лише за умови зібрання всієї необхідної інформації, опрацювання даних, виокремлення найважливіших для проведення аналізу з метою оцінювання забезпечення економічної безпеки та прийняття ефективних управлінських рішень. Тобто визначення всіх детермінантів впливу на економічну безпеку підприємства дасть змогу виокремити саме ті, які сприятимуть її підвищенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретико-методологічних підходів до забезпечення економічної безпеки, формування системи управління

нею, визначення чинників, що впливають на рівень економічної безпеки підприємств стало об'єктом вивчення багатьох вітчизняних та іноземних науковців, таких як О. Бойкевич, І. Бланк, В. Валіков, Т. Васильців, Т. Гринько, Б. Данилишин, В. Онищенко, Н. Капустін, Ж. Костюк, А. Лаптев, О. Макеєва, О. Носирєв, Н. Чаленко, В. Чубай, І. Шевчук, Т. Сак, О. Сумець, О. Судакова, В. Сорокіна, Б. Тумар.

З огляду на актуальність тематики дослідження потребують подальшого наукового опрацювання детермінанти, які впливають на підвищення рівня економічної безпеки промислових підприємств за сучасних умов ведення бізнесу.

Мета статті полягає в дослідженні всіх чинників впливу на забезпечення відповідного рівня економічної безпеки з метою виокремлення напрямів підвищення її рівня в умовах швидкоплинних змін ведення фінансово-господарської діяльності та потреби зростання конкурентних переваг продукції промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Серед внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства, які можуть виникати з боку персоналу, слід виділити недостатню кваліфікацію

співробітників, слабку організацію системи управління персоналом, слабку організацію системи навчання, неефективну систему мотивації, зниження кількості раціоналізаторських пропозицій та ініціатив, відхід кваліфікованих співробітників, орієнтацію співробітників на вирішення внутрішніх тактичних завдань, орієнтацію співробітників на дотримання інтересів підрозділу, слабку корпоративну політику або взагалі її відсутність, неякісну перевірку кандидатів під час приймання на роботу. Значною загрозою фінансовій складовій економічній безпеці машинобудівного підприємства необхідно вважати недостатній контроль структури вкладень підприємства, співвідношення частин фінансового портфеля з ризикованості та дохідності його складових, а також низький рівень контролю над усіма аспектами його господарської діяльності [1, с. 17].

Проблема забезпечення економічної безпеки підприємства на сучасному ринку є досить пріоритетною. Це обумовлене багатьма факторами. До основних можна віднести збільшення випадків рейдерських атак на підприємства, зростання корупції в країні, необхідність реструктуризації компанії у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій, необхідність підвищення позицій компанії на ринку та її конкурентоспроможності. Саме непередбачуваний стрімкий розвиток діяльності підприємств на сучасному ринку приводить до їх певних матеріальних збитків або взагалі до повного банкрутства. Отже, актуальність цієї проблеми є досить високою, тому варто їй приділити особливу увагу, адже її своєчасне виявлення захистить організацію від певних ризиків та загроз, а також забезпечить стабільність та ефективне функціонування компанії [2, с. 31].

Як засвідчує історичний досвід, актуальність питання економічної безпеки набуває особливої ваги для країн, які перебувають у стані трансформаційної кризи. Для цього явища характерне загострення суперечностей, які створюють кризові ситуації. Глибина й характер розвитку кризи можуть поставити під загрозу саме існування соціально-еко-

мічної системи країни, тому в період внутрішньо суспільних та зовнішньополітичних загострень важливо забезпечити економічну безпеку країни та, відповідно, підприємств промисловості. Економічні інтереси, що трансформуються в цілі державної економічної політики, виносяться державними інститутами на світову арену, де формується міжнародна економічна політика та виявляється конфліктність міжнародних економічних відносин. Якщо для держави характерний стан нестабільності її економічного базису, суперечливість економічних інтересів різних соціальних груп, то конфліктність відносин на внутрішньо економічному рівні ускладнюється. Такі суперечності стають джерелом потенційної небезпеки для суспільства, країни, підприємств [3, с. 207].

Один з найістотніших впливів на формування економічної безпеки підприємства здійснює держава. Використовуючи прямі та непрямі прийоми втручання, держава впливає на економічний та соціальний розвиток країни. Спільною проблемою для підприємства та держави є економічна безпека. Проблема полягає в тому, що під час створення основи для економічної безпеки державі потрібно не завдати шкоди діяльності підприємства. Через відсутність законів, які б однозначно регламентували діяльність та захист підприємств, цей факт змушує їх вдаватися до неправомірних дій для того, щоб захистити себе, хоча в Конституції України згадується, що держава повинна дбати як про власну економічну безпеку, так і про захист прав усіх суб'єктів, зокрема тих, що провадять підприємницьку діяльність. Сьогодні головними проблемами підприємств у сфері економічної безпеки є неконтрольована приватизація, банкрутство неефективних підприємств, які не витримують ринкової, зокрема недобросовісної, конкуренції, відсутність прозорої податкової системи. Крім того, потреба ефективної кадрової політики є першочерговою для функціонуючих підприємств [4, с. 235].

Наслідками зміни сфер та способів державного регулювання діяльності промислових підприємств є значне посилення впливу

зовнішнього середовища, перетворення його на головний детермінант, що обумовлює стратегію та ділову політику підприємства. До детермінантів зовнішнього середовища, що впливають на ефективність функціонування машинобудівного підприємства, належать ті, на які підприємство не може впливати самостійно, якими воно не управляє. Вони впливають на діяльність підприємства прямо або опосередковано. Під впливом зовнішнього середовища змінюються мета діяльності, виробнича база, управління підприємством, організація виробництва, праці та управління, відбуваються основні процеси, що забезпечують розширене відтворення капіталу (інноваційні, інвестиційні), формуються ринкові позиції підприємства.

Взаємодію системи управління промисловими підприємствами України із зовнішнім середовищем на сучасному етапі можна охарактеризувати як складну та невизначену, що обумовлене складністю та нестійкістю зовнішнього середовища, відсутністю цілісного підходу до діагностики стану зовнішнього середовища, відсутністю чіткого уявлення про сильні та слабкі аспекти кожного підприємства, відсутністю адаптаційних механізмів впровадження зарубіжного досвіду управління підприємствами [5, с. 48].

Загалом фактори, що впливають на економічну безпеку промислових підприємств, можна розділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні фактори – це фактори впливу на економічну безпеку підприємства, які виникають всередині підприємства, тобто у внутрішньому середовищі діяльності підприємства. До внутрішніх факторів належать фінансові, трудові та технологічні фактори. Зовнішні фактори – це фактори впливу на економічну безпеку підприємства, які виникають у середовищі, що оточує підприємство, тобто у зовнішньому середовищі діяльності підприємства. Вони поділяються на фактори прямого та непрямого впливу. Фактори прямого впливу безпосередньо впливають на економічну безпеку підприємства, до них належать професійні спілки, постачальники, споживачі, конкуренти, посередники, органи

державного управління, кримінальні структури. Фактори непрямого впливу опосередковано впливають на економічну безпеку підприємства. Це такі фактори, як науково-технічний прогрес, економічне зростання, політична ситуація, міжнародні відносини [6, с. 123].

До основних шляхів запобігання внутрішнім загрозам фінансово-економічній безпеці підприємства належать:

- зростання інтенсивності використання активів, скорочення рівня морального та фізичного зносу основних фондів, збільшення ресурсовіддачі та прискорення оборотності коштів, інвестованих в активи, для зміцнення такої функціональної складової фінансово-економічної безпеки, як техніко-технологічна;

- вжиття заходів, спрямованих на забезпечення достатнього рівня ліквідності, підвищення ефективності використання власного капіталу через збільшення до достатнього рівня величини отриманого чистого прибутку, скорочення економічної залежності від кредиторів задля скорочення небезпеки фінансової складової;

- скорочення кількості вимушених відпусток персоналу, зменшення частки працівників пенсійного віку, стимулювання трудової активності персоналу, залучення кваліфікованої робочої сили для забезпечення такої функціональної складової фінансово-економічної безпеки, як кадрова.

Реалізація означених шляхів запобігання внутрішнім загрозам фінансово-економічній безпеці підприємства передбачає вжиття відповідних заходів. Заходи для реалізації шляхів запобігання внутрішнім загрозам також розрізнятимуться в межах кожної окремої складової фінансово-економічної безпеки підприємства.

Основні заходи для реалізації шляхів запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічної складової слід розділити за основними та оборотними засобами. Запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічної складової в розрізі основних засобів стає можливим за таких умов, як звільнення

підприємства від зайвого обладнання, машин та інших основних засобів чи здачі їх в оренду; своєчасне та якісне проведення планово-запобіжних та капітальних ремонтів; придбання високоякісних основних засобів; підвищення рівня кваліфікації обслуговуючого персоналу; своєчасне оновлення (особливо активної частини) основних засобів з метою недопущення надмірного морального та фізичного зносу; підвищення коефіцієнта змінності роботи підприємства, якщо в цьому є економічна доцільність; підвищення якості підготовки сировини та матеріалів до процесу виробництва; підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва; забезпечення там, де це економічно доцільно, централізації ремонтних служб; підвищення рівня концентрації, спеціалізації та комбінування виробництва; впровадження нової техніки та прогресивної технології; вдосконалення організації виробництва й праці з метою скорочення втрат робочого часу [7, с. 173].

Висновки. Перспективним напрямом розвитку підприємств машинобудівної галузі під впливом дії різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів з відповідним позитивним чи негативним характером є впорядкування заходів з підвищення рівня економічної безпеки. Отже, можна дійти висновку, що на підприємствах машинобудівної галузі слід велику увагу

приділяти формуванню системи управління економічною безпекою, яка забезпечуватиме її необхідний рівень та сприятиме стабільній ефективній діяльності суб'єкта. Формуючи таку систему управління економічною безпекою підприємства, менеджери стикаються з низкою проблем, особливо щодо інформаційного забезпечення, опрацювання факторів впливу на економічну безпеку, виокремлення основних детермінант, які сприятимуть удосконаленню управління економічною безпекою на промисловому підприємстві. Для покращення функціонування системи управління економічною безпекою важливо приділити увагу оцінюванню детермінант впливу на неї та розвитку тих, які позитивно впливатимуть на діяльність. Такі управлінські дії проводяться одночасно з формуванням управлінських рішень щодо зниження впливу негативних факторів на економічну безпеку, реалізацією рішень та контролем за їх виконанням. В аспекті впливу внутрішніх детермінантів забезпечення економічної безпеки необхідним є внесення організаційних змін в структурні складові системи менеджменту. Щодо зовнішніх детермінантів забезпечення економічної безпеки, то на підприємстві відповідні відповідальні особи мають розробляти заходи для швидкого адаптування до змін функціонування впливу факторів зовнішнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Валіков В., Македон В. Економічна безпека підприємства в концепті процесного управління. *Нобелівський вісник*. 2017. № 1(10). С. 12–22.
2. Управління економічною безпекою суб'єктів мікро- та макrorівня в умовах євроінтеграції України: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (31 травня 2016 р., м. Львів). Львів: Львівський інститут менеджменту, 2016. 170 с.
3. Сорокіна В. Теоретико-правові засади економічної безпеки. *Державне будівництво та міське самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 205–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2016_31_20.
4. Юрович Л. Економічна безпека підприємства: сутність, чинники впливу, основні проблеми. 66-та студентська науково-технічна конференція: збірник тез доповідей. Львів: Львівська політехніка, 2009. С. 234–237.
5. Носирев О. Вплив зовнішніх факторів на фінансові результати машинобудівних підприємств України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 10(2). С. 47–51.
6. Костюк Ж. Підходи до підвищення економічної безпеки підприємств залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 49. С. 121–127.
7. Чаленко Н. Шляхи запобігання внутрішнім загрозам фінансово-економічній безпеці підприємства. *International scientific journal*. 2015. № 9. С. 171–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015_9_40.

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-10>
УДК 338.45:005.21:338.124.4

Швець Ю.О.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри
фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет

СТРАТЕГІЇ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ: ВИДИ, ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ

У статті представлено аналіз результативності діяльності промислових підприємств України. На основі проведеного аналізу обґрунтовано необхідність впровадження стратегії антикризового управління. Проаналізовано наявні види та завдання стратегії антикризового управління. Наведено перелік чинників, які стримують розвиток промислових підприємств, мають негативний вплив на використання стратегії. Визначено способи вирішення існуючих проблем на промислових підприємствах, з'ясовано доцільність використання стратегії антикризового управління. З'ясовано, що впровадження стратегії антикризового управління на промислових підприємствах дасть змогу відновити рівень платоспроможності, покращити фінансову стійкість, показники діяльності, а також сприятиме успішному функціонуванню, економічному розвитку в довгостроковому періоді.

Ключові слова: криза, антикризове управління, стратегія антикризового управління, кризовий стан, фактори ринкового середовища, підприємства.

В статье представлен анализ результативности деятельности промышленных предприятий Украины. На основе проведенного анализа обоснована необходимость внедрения стратегии антикризисного управления. Проанализированы существующие виды и задания стратегии антикризисного управления. Приведен перечень факторов, которые сдерживают развитие промышленных предприятий, имеют негативное влияние на использование стратегии. Определены способы решения существующих проблем на промышленных предприятиях, выяснена целесообразность использования стратегии антикризисного управления. Выяснено, что внедрение стратегии антикризисного управления на промышленных предприятиях позволит восстановить уровень платежеспособности, улучшить финансовую устойчивость, показатели деятельности, а также будет способствовать успешному функционированию, экономическому развитию в долгосрочном периоде.

Ключевые слова: кризис, антикризисное управление, стратегия антикризисного управления, кризисное состояние, факторы рыночной среды, предприятия.

Shvets Yuliia. ANTI-CRISIS MANAGEMENT STRATEGIES IN THE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES: TYPES, MAIN TASKS AND PROBLEMS OF USE

The economic crisis affects the success of the operation of industrial enterprises, and therefore the precondition for improving the financial performance of the activities is to take into account and counteract the negative impact of environmental factors through the introduction of a crisis management strategy. The article presents the analysis of the performance of the industrial enterprises of Ukraine. Based on the analysis, the necessity of implementing an anti-crisis management strategy for any financial state of the enterprise has been substantiated. The existing types and tasks of the crisis management strategy are analyzed. The list of factors hindering the development of industrial enterprises, which has a negative impact on the use of the strategy, is highlighted among them: the ineffectiveness of the current legislation and the constant variability of normative legal acts; growth of tax pressure; lack of resource support; the instability of the economic situation of the country and the political system; wear of equipment, slow process of introduction of new equipment; lack of support from state and local government bodies for the operation of enterprises; increase in the level of debt; lack of effective system of management in the enterprise, mechanism of crisis management and development strategy; low level of motivation of employees; the prevalence of ineffective methods to overcome crisis phenomena; limited access to

information data; not taking into account foreign experience in overcoming the crisis and preventing the crisis. It has been established that timely account of the analyzed factors of influence will facilitate the establishment of the activity, the adoption of effective decisions and the successful implementation of the strategy of crisis management. The ways of solving existing problems at industrial enterprises are determined and the expediency of using the strategy of crisis management is determined. It is revealed that introduction of the crisis management strategy at industrial enterprises will allow to restore the level of solvency, improve financial stability, business activity, performance indicators and promote successful functioning, economic development in the long run.

Key words: crisis, anti-crisis management, anti-crisis management strategy, crisis situation, market environment factors, enterprises.

Постановка проблеми. Нині національна економіка розвивається в складних умовах, адже спостерігаються кризові явища не тільки на національному, але й на світовому рівнях. Економічна криза впливає на всі сфери господарювання, особливо на промислові підприємства, діяльність яких зумовлює вагомий вплив не тільки на економіку загалом, але й на добробут населення. Саме тому передумовами покращення фінансових показників діяльності промислових підприємств є використання стратегії антикризового управління, врахування впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. На промислових підприємствах існує потреба вдосконалення цієї стратегії, що сприятиме вирішенню наявних проблем, більш раціональному використанню ресурсів, покращенню економічного розвитку, зміцненню конкурентних позицій, антикризового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей розроблення стратегії антикризового управління промислових підприємств, класифікації видів стратегії та визначенню її завдань присвячені праці таких науковців, як Я.І. Алмашій [1, с. 66–68], А.О. Глебова, Т.О. Конзерська [2, с. 35–38], В.І. Гордєєв [3], Т.О. Гринько [4, с. 51–53], С.М. Іванюта [5], Є.С. Кузнецов [6], О.Ю. Литовченко [7, с. 309–311], В.М. Маховка [8, с. 102–104], А.Ю. Погребняк [10, с. 300–308], В.М. Рубан [11, с. 68–70], О.О. Терещенко, С.В. Павловський [12, с. 110–122], А.Д. Чернявський [13], В.В. Шконда, А.В. Кальянов [14, с. 167–174].

Слід зазначити, що в економічній літературі досі немає єдиного підходу до визначення завдань, видів стратегії антикризового управління саме промислових підприємств

та доцільності її впровадження, що підтверджує актуальність теми.

Мета статті полягає у визначенні необхідності впровадження стратегії антикризового управління на промислових підприємствах, видів стратегії антикризового управління, аналізі основних її завдань, виявленні проблем функціонування вітчизняних промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу. З огляду на ситуацію, яка склалась в економіці України сьогодні, гостро постала проблема неплатоспроможності та збитковості більшості промислових підприємств. Виходом з такої ситуації можуть стати розроблення та впровадження ефективної стратегії антикризового управління, що допоможе промисловим підприємствам подолати фінансову кризу, покращити власний фінансовий стан та рівень конкурентоспроможності.

Дія факторів зовнішнього середовища та нестабільність умов функціонування мають вплив на результативність діяльності промислових підприємств (табл. 1). Загалом причинами скорочення результатів діяльності на промислових підприємствах є зростання рівня оподаткування, кредиторської заборгованості, неефективність фінансового менеджменту, недосконалість чинного законодавства, економічна та політична нестабільність.

Дані табл. 1 свідчать про те, що більшість промислових підприємств все ж таки є прибутковими, але той факт, що більше третини має збиток, свідчить про негативну тенденцію та наявні труднощі в діяльності підприємств. Проте в останні сім років кількість збиткових підприємств зменшилась, складаючи на 2017 р. 28,2% загальної кількості.

Фінансові результати промислових підприємств України до оподаткування за 2010–2017 рр.

Роки	Підприємства, що одержали			
	прибуток		збиток	
	у % до загальної кількості	фінансовий результат, млн. грн.	у % до загальної кількості	фінансовий результат, млн. грн.
2010	58,7	68 933,1	41,3	-37 712
2011	62,6	106 688,2	37,4	-48 025,9
2012	62,4	86 504,1	37,6	-65 150,7
2013	63,3	81 336,9	36,7	-67 638,6
2014	63,3	76 253,3	36,7	-242 667,3
2015	72,9	90 315,9	27,1	-271 676,8
2016	72,8	141 475,3	27,2	-149 044,9
2017	71,8	232 213,1	28,2	-144 751,4
Відхилення 2017 р. від 2016 р.	-1	90 737,8	1	4 293,5

Джерело: складено автором на основі джерела [9]

З 2010 р. по 2017 р. частка прибуткових підприємств постійно змінювалась, стабільно збільшуючись. Найменшою вона була у 2010 р., що може бути пов'язане з кризою 2008 р., яка відобразилась на діяльності промислових підприємств. Також відбулось незначне зменшення частки прибуткових промислових підприємств у 2017 р. порів-

няно з 2016 р., при цьому фінансовий результат збільшився, що є позитивним фактором.

Доцільно також проаналізувати фінансові результати промислових підприємств за основними видами діяльності за 2017 р. (табл. 2).

Отримані результати свідчать про те, що у 2017 р. основні види промислових підприємств

Таблиця 2

Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами промислової діяльності у 2016–2017 рр.

Вид промислової діяльності	Підприємства, результатом діяльності яких є прибуток				Підприємства, результатом діяльності яких є збиток			
	у % до загальної кількості підприємств		прибуток, млн. грн.		у % до загальної кількості підприємств		збиток, млн. грн.	
	2016 р.	2017 р.	2016 р.	2017 р.	2016 р.	2017 р.	2016 р.	2017 р.
Промисловість	72,5	71,4	117 202,7	195 352,2	27,5	28,6	141 927,4	139 228,2
зокрема, обувна промисловість і розроблення кар'єрів	58,1	62,4	40 095,7	88 535,7	41,9	37,6	22 067,2	28 682,9
переробна промисловість зокрема, машинобудування	74,9	73,6	61 667,8	92 626,1	25,1	26,4	96 897,2	84 495,3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	54,0	52,9	14 956,5	13 387,8	46,0	47,1	20 288,6	24 454,0
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	63,5	62,3	482,7	802,6	36,5	37,7	2 674,4	1 596,0

Джерело: складено автором на основі джерела [9]

не є рівномірно прибутковими. Крім того, за 2017 р. проти 2016 р. маємо позитивну динаміку щодо промисловості, а саме скорочення суми збитку на 2 699,2 млн. грн., зростання суми прибутку на 78 149,5 млн. грн. Таким чином, найбільш прибутковими є переробна промисловість та добувна промисловість і розроблення кар'єрів, машинобудування. Водночас аналіз свідчить про те, що більшість промислових підприємств, що займаються постачанням електроенергії, газу, парів та кондиціонованого повітря й водопостачанням, каналізацією, поводженням з відходами, є збитковою.

Цей факт підтверджує необхідність впровадження стратегії антикризового управління промислових підприємств з огляду на сучасні умови функціонування останніх. Про це свідчить фінансовий результат промислових підприємств до оподаткування (рис. 1).

Дані рис. 1 відображають негативний фінансовий результат протягом 2016–2017 рр., що пов'язане з економічною кризою держави, політичною нестабільністю, відсутністю підтримки з боку держави, нестачею власних фінансових ресурсів та податковим тиском. Найбільший збиток підприємства отримали у 2010 р., а найбільша сума прибутку була зафіксована у 2015 р. Незважаючи на те, що сьогодні порівняно з 2010–2014 рр. збитки значно скоротились, дані рис. 1 дають змогу визначити, що результат є від'ємним.

Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність вжиття заходів,

використання інструментів, методів для покращення фінансового становища підприємств. Отже, доцільним є впровадження на промислових підприємствах такого механізму мікроекономічного регулювання, як стратегія антикризового управління, що є набором управлінських рішень, що дієвим чином вплинуть на фінансовий стан підприємства. Використання стратегії антикризового управління на підприємстві дасть змогу підвищити платоспроможність, фінансову стійкість, зменшити рівень заборгованості, уникнути ситуації банкрутства та покращити фінансовий стан загалом.

В умовах змінності впливу зовнішнього середовища, нестабільності фінансового стану підприємств, втрати конкурентних позицій на ринку та з метою подолання наслідків кризи чи її попередження доцільно використовувати різні види стратегії антикризового управління.

Слід зазначити, що існує декілька видів стратегій антикризового управління, кожна з яких доречно застосовувати з огляду на фінансовий стан та вид промислової діяльності, а саме залежно від типу антикризового менеджменту застосовується стратегія виведення з кризи, попередження кризи, створення умов для усунення наслідків кризи, протидії кризовим явищам, розрахованого ризику, стабілізації ситуації, вичікування зрілості кризи; залежності від тактики управління та особливостей поведінки під-

Рис. 1. Динаміка значення фінансового результату промислових підприємств до оподаткування за 2010–2017 рр., % [9]

приємства на ринку застосовується стратегія прориву, виживання; за напрямом управління підприємством застосовується стратегія скорочення (поділяється на стратегії відокремлення, ліквідації, розвороту, скорочення витрат, організаційної структури, збирання врожаю), реструктуризації, стабілізації (поділяється на стратегії зняття прибутку, паузи, без змін, обережного просування); залежно від характеру поведінки на ринку застосовується наступальна, захисна стратегія [5; 11, с. 69–70; 13].

Також у роботі О.Ю. Литовченко виокремлено такі види стратегій антикризового управління, які наведено залежно від стадій життєвого циклу підприємства: народження – стратегія фокусування, мінімізації витрат; розвиток – стратегія інновації, концентрації зусиль, вертикальної інтеграції; зрілість – стратегія максимізації прибутку, диверсифікації, реструктуризації, інновацій; старіння – стратегія агресивного захисту, реструктуризації, зняття врожаю, ліквідації, захисту [7, с. 311]. Проте в процесі використання того чи іншого виду стратегії доцільно враховувати можливість виникнення непередбачуваних ситуацій.

Зокрема, до видів стратегії антикризового управління промислових підприємств можна віднести [4; 14]:

- активне управління (проведення діагностики кризового стану, здійснення управління ризиками, аналізу можливості відновлення діяльності);

- реактивне управління (управління економічною безпекою, раціональне використання ресурсів, заходи щодо відновлення фінансового стану);

- інтерактивне управління (забезпечення стабільності функціонування, розроблення заходів щодо протидії кризовим явищам).

Вибір та впровадження певного виду стратегії антикризового управління на промисловому підприємстві є необхідним для фінансового оздоровлення, покращення показників діяльності, підвищення ефективності роботи структурних підрозділів та персоналу, налагодження виробничого процесу,

процесу збуту продукції, а також усунення причин кризових явищ.

Використання стратегії антикризового управління на промислових підприємств має забезпечувати зниження ймовірності виникнення кризових ситуацій, зменшення збитковості діяльності, стійкий фінансовий стан у довгостроковій перспективі, можливість протидіяти внутрішнім та зовнішнім негативним чинникам та уникати їх, зміцнення конкурентних позицій, а також сприяти розробленню заходів захисту від кризи, прийняттю стратегічних рішень.

Важливим у впровадженні стратегії антикризового управління є правильність управлінських рішень, що має базуватись на конкретних оцінках та включати оцінку впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ на діяльність підприємства; детальний аналіз ризиків, притаманних досліджуваному підприємству та оцінку можливості протидіяти їм; розрахунок та аналіз вірогідності перебування підприємства в кризовому стані; розроблення заходів щодо запобігання можливості настання кризового стану на промисловому підприємстві; вжиття превентивних та реактивних заходів; впровадження чіткої мережі контролю за дотриманням усіх правил та норм; прогнозування та планування показників підприємства; прогнозування та аналіз основних показників мікро- та макросередовища.

Вищенаведені заходи можна віднести до основних функцій та завдань стратегії антикризового управління промислових підприємств, головною особливістю якої є те, що вона має довгостроковий характер та орієнтується на збалансування фінансового стану підприємства загалом.

Важливо відзначити, що стратегія антикризового управління саме промислових підприємств має бути спрямована на забезпечення превентивних заходів щодо недопущення кризового стану підприємства з усіма його наслідками, а також для подолання наслідків кризи.

Впровадження цієї стратегії передбачає охоплення всіх відділів та бізнес-процесів

промислових підприємств. Мають бути задіяні відділи маркетингу, виробництва та збуту, постачання, фінансовий та економічний відділ та інші, які безпосередньо є важливими складовими кожного підприємства.

Слід зупинитись на таких основних завданнях стратегії на промислових підприємствах:

1) пошук більш ефективних способів залучення додаткового капіталу, фінансових ресурсів;

2) створення вигідних умов для діяльності з конкурентами, постачальниками, споживачами;

3) скорочення термінів оплати короткострокових та довгострокових кредитів;

4) збільшення ліквідності балансу підприємства;

5) рефінансування та реструктуризація заборгованостей;

6) покращення виробничої діяльності та впровадження сучасного обладнання, випуск екологічно безпечної продукції;

7) стягнення наявної дебіторської заборгованості зі знижкою;

8) ефективне використання реклами для заохочення клієнтів;

9) аналіз можливостей виходу на нові ринки збуту;

10) здійснення постійного моніторингу та контролю за діяльністю підприємством;

11) підвищення результативності діяльності шляхом зростання продуктивності праці персоналу та якості виробленої продукції.

Вирішення наведених завдань сприятиме досягненню на промисловому підприємстві бажаних результатів, ефективній діяльності, своєчасній реакції на зміну зовнішнього середовища, попередженню кризи, захисту від впливу ризиків.

Стратегія антикризового управління має характеризуватись постійним моніторингом зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на діяльність підприємств, а також ефективним провадженням основних функцій менеджменту, що мають чітко виконуватися, а саме функцій планування, організації, мотивації та контролю. Серед чинників, які стримують

розвиток промислових підприємств та мають негативний вплив на використання стратегії антикризового управління, необхідно назвати такі:

– недостатність власних та запозичених коштів підприємств машинобудування для впровадження інноваційної продукції;

– недосконалість чинного законодавства стосовно фінансування діяльності підприємств та податкового стимулювання;

– неналежна участь державних та регіональних органів щодо керівництва, координації та контролю робіт з впровадження інноваційних проектів;

– неврахування на державному та регіональному рівні позитивного зарубіжного досвіду щодо пільгового оподаткування та довгострокового пільгового кредитування;

– нестабільність економічного стану та політичної системи країни;

– відсутність ефективної системи управління діяльністю підприємства та стратегії розвитку, організаційної структури;

– відсутність стратегічного планування;

– повільний процес впровадження інновацій та нової техніки, сучасного обладнання;

– скорочення попиту населення внаслідок низького рівня доходів;

– переважання застарілого обладнання та незабезпеченість сировиною, матеріалами;

– зростання кредиторської заборгованості підприємств;

– низький рівень кваліфікації персоналу, неефективність методів мотивації;

– відсутність ефективного механізму антикризового управління, організаційного, фінансового та методичного забезпечення, правового регулювання;

– обмеженість інформаційного забезпечення процесу управління;

– неефективність способів боротьби з кризовими явищами;

– нестача ресурсного забезпечення для вжиття антикризових заходів;

– недостовірність методів прогнозування результатів діяльності.

За нормального фінансового стану стратегія антикризового управління має бути

спрямована на ефективне вжиття превентивних заходів на підприємстві та виявлення факторів впливу на фінансові результати діяльності. За кризового стану першочерговим завданням має бути швидке залучення в необхідному обсязі фінансових ресурсів, які потрібні підприємству для підтримки ліквідності та платоспроможності. Важливим завданням на цьому етапі є оцінювання можливих джерел додаткових фінансових ресурсів, їх залучення та відновлення ефективності функціонування підприємства.

Таким чином, впровадження стратегії антикризового управління на промислових підприємствах має велике значення, оскільки її можна віднести до однієї з найважливіших функцій ризик-менеджменту, спрямованих на забезпечення фінансової стійкості підприємства в довгостроковому періоді. Важливими в цьому аспекті є злагодженість та оперативність роботи підрозділів, їх активне реагування на зміни кон'юнктури ринку.

Висновки. Отже, досліджено діяльність промислових підприємств, визначено необхідність впровадження на промислових підприємствах стратегії антикризового управління, що насамперед пов'язано з чутливістю промислових підприємств до ринкових змін.

За аналізований період (2010–2017 рр.) приблизно третина промислових підприємств є збитковою. Цей негативний фактор відображається не тільки на конкуренції та фінансовій стійкості підприємств, але й на стані економіки загалом. В процесі дослідження визначено основні види стратегій промислових підприємств, проаналізовано основні завдання, що має вирішувати ця стратегія, а також обґрунтовано необхідність її впровадження.

Впровадження стратегії антикризового управління дасть змогу збільшити ліквідність та платоспроможність промислових підприємств, покращити їх можливість протидіяти внутрішнім та зовнішнім негативним факторам. Ця стратегія має входити до основної функції ризик-менеджменту та забезпечувати злагоджену роботу всіх підрозділів. Вчасне виявлення та протидія ризикам сприятимуть збільшенню економічної привабливості промислових підприємств та зміцненню їх позиції на ринку.

Подальшим дослідженням може стати розроблення стратегії антикризового управління підприємствами машинобудування, що дасть змогу охопити всі ризики, загрози та вплив ринкового середовища.

Список використаних джерел:

1. Алмашій Я.І. Антикризове фінансове управління підприємством: сутність та механізми реалізації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 12. С. 66–69.
2. Глебова А.О., Конзерська Т.О. Формування системи антикризового управління на підприємстві. Молодий вчений. 2015. № 11(26). Ч. 2. С. 35–40. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/11/41.pdf>.
3. Гордєєв В.І. Формування антикризового управління на підприємстві. Ефективна економіка. 2012. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1032>.
4. Гринько Т.О. Стратегія як інструмент антикризового управління на підприємстві. Економіст. 2013. № 8. С. 51–53.
5. Іванюта С.М. Антикризове управління: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
6. Кузнєцов Є.С. Суть антикризового управління та принципи його здійснення. Ефективна економіка. 2012. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488>.
7. Литовченко О.Ю. Вибір та обґрунтування стратегії антикризового управління підприємством. Бізнес-Інформ. 2012. № 12. С. 308–312.
8. Маховка В.М. Методологія формування системи антикризового управління підприємством. Інноваційна економіка. 2013. № 1(39). С. 102–105.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Погребняк А.Ю. Сутність складових елементів механізму антикризового управління на промисловому підприємстві. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2015. № 12. С. 300–310.

11. Рубан В.М. Типи і види стратегій в антикризовому управлінні. Тактики антикризового управління. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 7. Ч. 2. С. 68–71.

12. Терещенко О.О., Павловський С.В. Удосконалення фінансового механізму антикризового управління підприємством. Фінанси України. 2016. № 6. С. 108–123.

13. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. Київ: МАУП, 2006. 256 с.

14. Шконда В.В., Кальянов А.В. Стратегії антикризового управління сучасним підприємством. Наукові праці МАУП. 2014. Вип. 42(3). С. 167–175.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-11>
УДК 332.14+336.14

Білоус Я.Ю.

аспірантка,
Луганська філія Інституту економіко-правових
досліджень НАН України

Галгаш Р.А.

доктор економічних наук, доцент,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

Христенко Л.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПАРТИЦИПАТОРНОГО БЮДЖЕТУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

З початком реформування в регіонах України активізувалися процеси, пов'язані з участю громадян в управлінні територіальним розвитком та в регулюванні питань місцевого самоврядування. Розбудова нової моделі управління в місті, селі, селищі, громаді передбачає залучення громадськості до спільного управління та до розподілу коштів місцевого бюджету. Для цього необхідним є використання сучасних та дієвих інструментів локальної демократії, одним із яких сьогодні є партисипаторний бюджет. Виокремлено загальні принципи та основні переваги партисипаторного бюджету. Детально проаналізовано, узагальнено та визначено зміст етапів та можливостей запровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України. Визначено особливості партисипаторного бюджету, що мають бути дотримані під час запровадження партисипаторного бюджету в територіальних громадах регіонів України.

Ключові слова: *регіон, територіальна громада, партисипаторний бюджет, принципи, переваги, етапи, розвиток.*

С началом реформирования в регионах Украины активизировались процессы, связанные с участием граждан в управлении территориальным развитием и в регулировании вопросов местного самоуправления. Развитие новой модели управления в городе, селе, поселке, общине предусматривает привлечение общественности к совместному управлению и распределению средств местного бюджета. Для этого необходимо использование современных и действенных инструментов локальной демократии, одним из которых сегодня выступает партисипаторный бюджет. Выделены общие принципы и основные преимущества партисипаторного бюджета. Детально проанализированы, обобщены и определены содержание этапов и возможности внедрения партисипаторного бюджета для развития территориальных общин регионов Украины. Определены особенности партисипаторного бюджета, которые должны быть соблюдены при внедрении партисипаторного бюджета в территориальных общинах регионов Украины.

Ключевые слова: *регион, территориальная община, партисипаторный бюджет, принципы, преимущества, этапы, развитие.*

Bilous Yana, Halhash Ruslan, Khrystenko Larysa. IMPLEMENTATION OF THE PARTICIPATORY BUDGET FOR TERRITORIAL COMMUNITIE'S DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF UKRAINE

Since the beginning of the reform in the regions of Ukraine, the processes related to the participation of citizens in the management of territorial development and in the regulation of issues of local self-government have intensified. The development of a new management model in the city, village, community provides for the involvement of the public in the joint management and distribution of local budget funds. For this purpose, it is necessary to use modern and effective tools of local democracy, one of which today is the participative budget. The use of a participatory budget as a modern, international tool of representative democracy of citizen participation in decision-making on the distribution of local funds has been substantiated. The general principles of the participatory budget have been determined, their essence has been investigated. Based on the analysis of the concept of participatory budget and its principles, the main advantages of its implementation at the local level have been identified. The stages of implementation of the participatory budget have been analyzed and summarized in detail, which should be used in the organizational and economic support of the development of territorial communities of the regions of Ukraine. The content of these stages and the possibility of their implementation for the development of territorial communities of the regions of Ukraine has been determined. The features (support processes) of the introduction of a participatory budget for the development of territorial communities of the regions of Ukraine have been determined. The efficiency of using the participatory budget in the selection of priority directions for the development of the administrative unit in the territory of which it is being implemented has been revealed.

Key words: *region, territorial community, participative budget, principles, advantages, stages, development.*

Постановка проблеми. З початком реформування та децентралізації в Україні поряд із проблемами розвитку країни загалом особливої актуальності набули питання розвитку регіонів та окремих їх територій. Громадянське суспільство в Україні перебуває у процесі свого становлення, а процеси децентралізації, які ще не добігли свого логічного завершення, викликають постійні трансформації на місцевому рівні, тому виникає потреба в ефективному управлінні цими змінами. У цьому контексті партисипаторний бюджет виступає важливим інструментом не тільки забезпечення локальної демократії, а й організаційного та економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Недостатність теоретичних і практичних напрацювань із запровадження партисипаторного бюджету в територіальних громадах України зумовлює необхідність пошуку та розроблення нових підходів до управління в регіонах і методологічних інструментів, які би стали основою успішної імплементації партисипаторного бюджету на українських теренах. Від якісного управління місцевими коштами залежить економічний стан та розвиток регіону, в тому числі його територіальних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розкриття теоретичних та історичних аспектів запровадження партисипаторного бюджетування зверталися у своїх наукових працях Я. Казюк [1], І. Лопушинський [2], Т. Кравченко [3], В. Писаренко [4], Н. Васильєва [5] та ін. Вивченням проблем, що пов'язані із запровадженням процесу громадського бюджету в Україні, сьогодні займаються переважно науково-дослідні інституції та громадські організації із залученням міжнародних експертів. Серед таких організацій можна відзначити діяльність Україно-Польського проекту ПАУСІ (правонаступник Польсько-Американсько-Української Ініціативи про Співпрацю – ПАУСІ) [6] та Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) [7]. Проте більшість наукових праць та дослідницьких проектів у цьому напрямі зосереджена на розробленні механізмів реалізації Громадського бюджету. Проте питанням впливу Громадського бюджету на розвиток громад практично не приділено жодної уваги авторів.

Мета статті полягає у визначенні загальних принципів та основних переваг запровадження партисипаторного бюджету. Мета нашого дослідження полягає у більш детальному аналізі партисипаторного бюджету, виокремленні

та узагальненні його етапів, визначенні їхнього змісту та можливості запровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток територіальних громад значною мірою залежить від багатьох чинників, зокрема: активності місцевих жителів та їхньої освіченості й уміння використовувати свої права; уміння і бажання брати участь в ухваленні рішень щодо розпорядження спільними коштами і ресурсами; ініціативності щодо змін усередині громади, які можуть бути досягнуті завдяки ефективному використанню сучасних інструментів регіонального розвитку та представницької демократії, у тому числі партисипаторного бюджету.

У попередніх публікаціях [9] нами було проаналізовано досвід запровадження партисипаторного бюджету в інших країнах, таких як Бразилія, Франція, Естонія тощо. На основі цього аналізу було сформульовано висновок, що найбільш сучасним і повним є приклад запровадження партисипаторного бюджету в Естонії, оскільки його запровадження взяло свій початок не так давно та відбувалось із залученням спеціальних експертів та партнерів із закордону. Особливістю естонського партисипаторного бюджету є те, що це був не вимушений, а виважений крок з боку місцевої влади, який було використано як додатковий інструмент розвитку міста.

Імплементация в регіонах і територіальних громадах України досвіду Естонії, на жаль, не може бути здійснена у повному і незмінному обсязі, незважаючи на його ефективність і результативність. Це викликано насамперед причинами, завданнями і характером його запровадження в регіонах і територіальних громадах України, що полягають у необхідності залучення громадськості до вирішення локальних проблем та участі в ухваленні рішень щодо місцевого розвитку. Сьогодні в регіонах України процеси становлення демократичного суспільства лише набирають обертів, тому процес запровадження партисипаторного бюджету у територіальних громадах має бути макси-

мально доступним, прозорим, зрозумілим та ефективним. У зв'язку з цим основне наше завдання полягає у більш детальному аналізі партисипаторного бюджету, виявленні переваг його запровадження у територіальних громадах регіонів України. Слід більш детально розглянути принципи та визначити основний зміст його етапів для можливості їхнього запровадження для розвитку територіальних громад регіонів України.

Проаналізувавши сутність партисипаторного бюджету (від лат. *participatio* – участь, англ. *participation* – причетність) [8] та досвід його використання у світі [9], можна виділити такі його основні принципи партисипативності (табл. 1).

Отже, на основі попереднього аналізу запровадження партисипаторного бюджету для територіальних громад регіонів України, який було проведено в наших публікаціях [9], основною вигодою і водночас основним завданням партисипаторного бюджету є залучення громадян у державні справи та підвищення активності мешканців громади на місцевому рівні. Перевагами партисипаторного бюджету для територіальних громад регіонів України є:

- принципи партисипаторного бюджету вимагають визначення обсягу грошей, які будуть спрямовані на реалізацію проєктів мешканців громади;
- громадській спільноті надається можливість брати участь у виборі шляхів розвитку своєї громади, тим самим підвищується рівень громадської активності;
- через необхідність подання проєктів групами громадян відбувається мобілізація мешканців до співробітництва на благо своєї громади;
- підвищується взаємна довіра між учасниками процесу партисипаторного бюджету в частині розподілу завдань і обов'язків, встановлюються контакти та зміцнюються соціальні зв'язки;
- промоція та просвіта передбачає наявність базових знань у мешканців та у представників виконавчої влади із застосування інструментів місцевої демократії та дає мож-

Принципи партисипаторного бюджету

Принцип	Сутність
Прямої демократії та залучення громадськості	Мешканці мають право ухвалювати рішення без яких-небудь посередників та без депутатів, також це може відбуватися у процесі дискусій. Забезпечуються різні форми участі громадян на всіх етапах партисипаторного бюджету
Доступності	Партисипаторний бюджет охоплює всю територію громади, кожен член громади має право брати участь у партисипаторному бюджеті
Колегіальності та публічності	Рішення щодо призначення коштів приймає громада, а не влада
Часткової участі у фінансуванні	Фінанси партисипаторного бюджету є обмеженим. Для партисипаторного бюджету використовується лише частина бюджету громади, на території якої він реалізується
Інклюзивності	Можливість для всіх груп громадян брати участь в управлінні розподілом громадських ресурсів
Прозорості	Всі етапи реалізації партисипаторного бюджету та процес ухвалення управлінських рішень мають бути відкритими для громадськості
Комунікації	Застосовуються різні форми прямого і зворотного зв'язку між органами місцевого самоврядування і громадськістю: формальні і неформальні, а також можливість для громадськості брати участь в обговореннях партисипаторного бюджету
Взаємодії та співпраці	Докладання сумісних зусиль як з боку органів місцевого самоврядування, так і з боку жителів громади задля реалізації партисипаторного бюджету
Циклічності	Проекти партисипаторного бюджету впроваджуються протягом одного року, наступного року ця процедура повторюється
Універсальності	Такий вид бюджету можна запроваджувати у будь-якій установі та на будь-якому рівні – на рівні міста або мікрорайону

ливість для поглиблення цих знань і набуття нових компетенцій із часом.

– механізм реалізації партисипаторного бюджету сприяє появі нових громадських лідерів та зміцненню соціального сектору;

– проектна модель партисипаторного бюджету дає можливість органам місцевого самоврядування виявляти вузькі місця та проблеми, що турбують громадськість, а отже, мають бути вирішені насамперед;

– прозорість процесу ухвалення управлінських рішень є базовою умовою успішного впровадження партисипаторного бюджету.

Водночас недостатня організація процесу впровадження партисипаторного бюджету викликає суперечки та протистояння між громадою і владою або між авторами проектів, переважно це відбувається на початкових кроках впровадження партисипаторного бюджету.

За результатами огляду міжнародного досвіду впровадження партисипаторного

бюджету [9] на основі запропонованих принципів від запровадження партисипаторного бюджету та з урахуванням його переваг пропонується виділити основні його етапи, які слід застосовувати в організаційно-економічному забезпеченні розвитку територіальних громад регіонів України (рис. 1).

Більш детально розглянемо кожен із визначених етапів з метою розроблення конкретних практичних рекомендацій та механізму впровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України.

Упровадження партисипаторного бюджету в територіальних громадах регіонів України має починатися з підготовчої фази, яка передбачає визначення ініціативної групи та ухвалення рішень про відкриття процедури партисипаторного бюджету, підготовку правил або положень процесу його реалізації, прийняття рішення відповідними

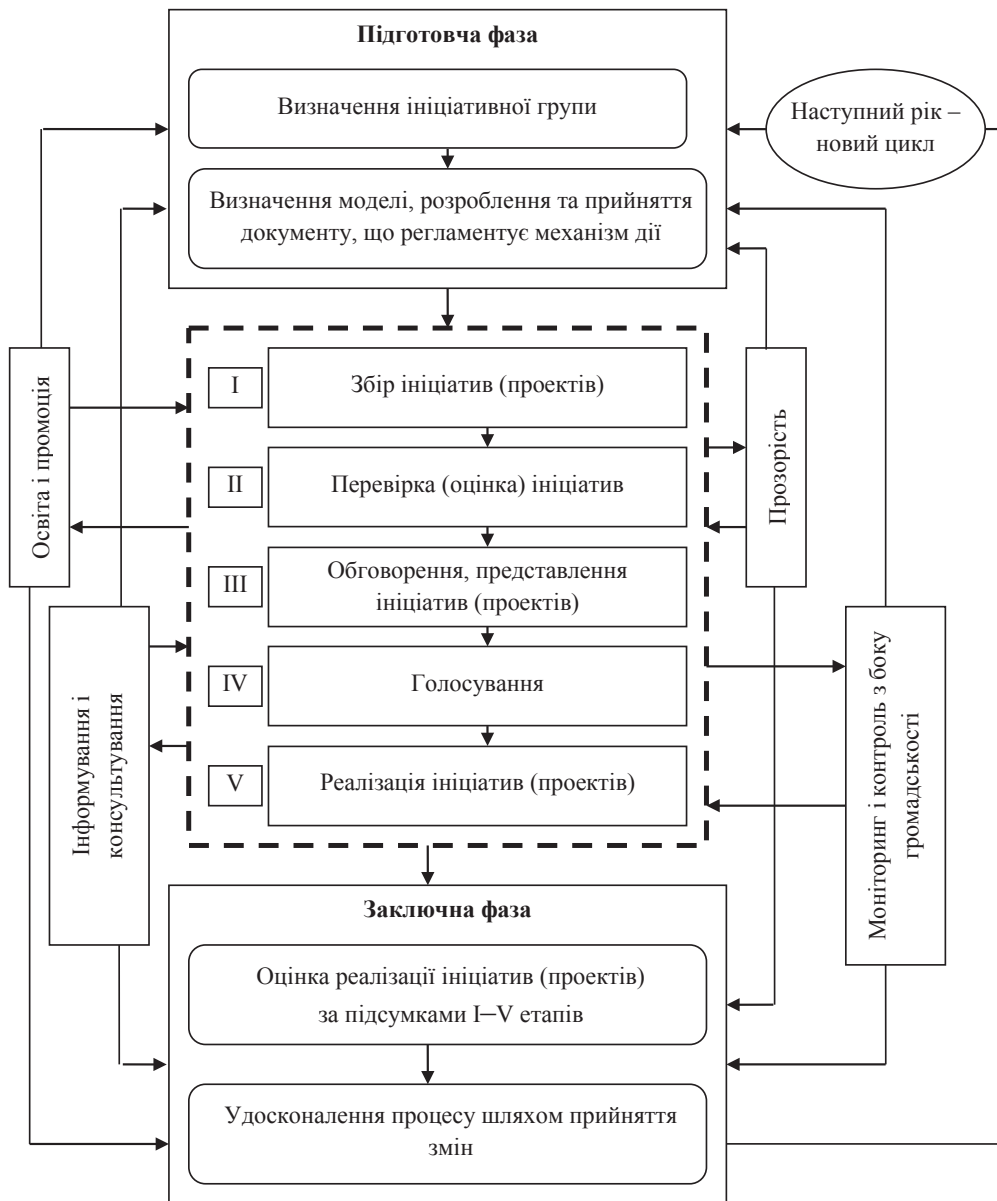

Рис. 1. Етапи запровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України

місцевими радами, затвердження моделі партисипаторного бюджету для реалізації у територіальній громаді.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10], рішення про впровадження партисипатор-

ного бюджету, про його параметри, обсяг та порядок виділення приймає місцева Рада. Громадський бюджет може затверджуватись у різних формах: у вигляді Положення, що встановлює процедури бюджету участі, або Цільової строкової програми, але тут є ризик,

що у разі закінчення програми її не буде продовжено.

Наступним кроком є реалізація етапів партисипаторного бюджету.

I етап – збір ініціатив (проектів) – передбачає прийом проектів до бюджету участі. Подання проектів має відбуватись як у паперовому вигляді, так і в електронному. Основним завданням цього етапу є інформування мешканців громади про можливість участі у розподілі та спрямуванні громадських коштів на розвиток територіальної громади через написання проектів. Також на цьому етапі доцільно проводити тематичні навчальні семінари з написання проектів для авторів та ініціативних груп.

На II етапі впровадження партисипаторного бюджету відбувається перевірка (оцінка) поданих проектів. На стадії перевірки ініціативи доцільно розділити на тематичні категорії та створити групи експертів для кожної категорії проектів. До такої групи експертів можуть входити представники місцевої влади, залучені експерти з числа фахівців громадських організацій та інших інституцій відповідного напрямку, а також обраний представник від авторів проектів. Далі перевірка здійснюється на відповідність проектів певним критеріям, які було зазначено у відповідних документах щодо впровадження партисипаторного бюджету в громаді, на території якої здійснюється процес громадського бюджетування. До таких критеріїв можуть належати наявність тематичного конфлікту зі Стратегією розвитку цієї територіальної громади, часові межі, фінансовий обсяг, технічні параметри щодо можливості реалізації проекту. На цьому етапі важлива комунікація і зворотний зв'язок з людьми, які представили свій проект.

Обговорення, представлення ініціатив (проектів) являє собою III етап запровадження партисипаторного бюджету. На цьому етапі всі проекти мають бути оприлюднені на сайті міста. Організатори процесу впровадження партисипаторного бюджету мають надати приміщення-платформу для зборів мешканців, розробити графік слухань

авторів проектів. Мають бути створені всі умови для масштабного обговорення мешканцями громади поданих проектів на предмет їхньої доцільності, можливості об'єднання або доопрацювання та допущення до голосування. Також на цьому етапі доцільно влаштовувати навчальні заходи та тренінги з маркетингу та етики для авторів проектів. Цей етап являє собою найбільшу цінність із погляду громадського розвитку, це платформа, де збираються люди й обговорюють ідей проектів з експертами і потім їх оцінюють. Особливої значущості цей етап набуває у разі введення обмежень щодо кількості ідей, які допускаються до голосування. Залучення авторів та громадськості до відбору ідей знімає тягар повної відповідальності з експертів та органів влади і розділяє її між усіма учасниками процесу. Тут важливо відійти від звичних для України стереотипів із визначенням переможців і переможених, а краще зосередити увагу на виявленні і вирішенні найбільш значущих проблем у громаді.

IV етап – голосування. На цьому етапі здійснюється вибір проектів для реалізації. Голосування має відбуватися відповідно до затверджених правил щодо кількості голосів від однієї особи, обмежень щодо віку громадян, які допускаються до голосування, способів голосування тощо. З метою забезпечення прозорості процедури голосування необхідно долучити представників громадськості та авторських колективів до прийому бланків на пунктах прийому голосів.

Останнім, V етапом є реалізація ініціатив (проектів). Проекти-переможці, які обираються шляхом громадського голосування, реалізуються міською владою протягом року. Під час реалізації ініціатив мають відбуватися спеціальні зустрічі авторів та представників органів місцевого самоврядування, на яких висвітлюється поточний стан реалізації.

Заключна фаза впровадження партисипаторного бюджету передбачає оцінювання реалізації ініціатив (проектів) за підсумками I–V етапів. Здійснюється аналіз пропозицій і зауважень, які було висунуто на етапі обго-

ворення, а також обов'язково мають враховуватися протести тих авторів, проекти яких не пройшли до голосування. Зрештою це має привести до удосконалення процесу шляхом прийняття відповідних змін.

Допоміжні процеси запровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України, такі як принцип прозорості, освіта і промоція громадян, постійне інформування і консультування, моніторинг і контроль з боку громадськості, викликані сьогоденням, трансформаціями у становленні України як демократичної та людиноорієнтованої держави. Мають бути забезпечені всі умови для здійснення цих супроводжувальних допоміжних процесів, що якісно підвищить кінцеві результати впровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України.

Дотримання принципу прозорості з боку органів місцевого самоврядування у процесі громадського бюджетування дасть змогу громадянам ознайомитися з урядовими операціями. Крім цього, органами місцевого самоврядування має бути забезпечена прозорість процесу прийняття рішень, які пов'язані з реалізацією громадського бюджету, шляхом надання доступу до інформації, до відповідних документів із питань прийняття політичних, управлінських рішень та бюджетів. Водночас моніторинг і контроль з боку громадськості підвищать відповідальність органів місцевого самоврядування перед громадою за розпорядження спільними фінансами і ресурсами, зменшать рівень корупції.

Із запровадженням запропонованих нами етапів партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України очікуються підвищення соціальної активності і добробуту мешканців громад, покращення інфраструктури, збільшення відповідальності як органів місцевого самоврядування у частині раціонального використання коштів міського бюджету, так і мешканців громади у частині більш сумлінного сплачування податків. Також очікується зменшення відстані між мешканцями й органами влади, створення вичерпної бази потреб громади.

Висновки. Вирішення проблем розвитку регіонів полягає в ефективному управлінні змінами, які відбуваються під впливом процесів децентралізації, у залученні громадян до управління територіями на місцевому рівні, у використанні партисипаторного бюджету як сучасного інструменту представницької демократії. Для ефективного організаційно-економічного забезпечення розвитку територіальних громад регіонів України нами запропоновано дотримуватися визначених етапів запровадження партисипаторного бюджету. Дотримання рекомендацій із забезпечення всіх умов для здійснення супроводжувальних допоміжних процесів, таких як принцип прозорості, освіта і промоція громадян, постійне інформування і консультування, моніторинг і контроль з боку громадськості, якісно підвищить кінцеві результати впровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Казюк Я.М. Місцеві бюджети в системі міжбюджетних відносин України // Державне будівництво. 2007. № 1 (ч. 2). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/2/17.pdf> (дата звернення: 01.11.18).
2. Лопушинський І.П., Странніков А.М., Грицак Л.Б., Солонтай О.Г. Що має знати депутат місцевої ради. Книга 3. Бюджет як фінансова основа місцевого самоврядування в Україні. Київ: ІПО, 2007. 134 с.
3. Кравченко Т.А. Інноваційні інструменти реалізації громадянами прав на участь у місцевому самоврядуванні України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbornik/2015-02\(14\)/22.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbornik/2015-02(14)/22.pdf) (дата звернення: 10.09.18).
4. Писаренко В.П. Впровадження партисипативного бюджету // Вісник ПДАА. 2016. № 1–2. С. 51–54.

5. Васильєва Н.В. Залучення громадськості в українських містах (на прикладі бюджету участі) // Публ. урядування. 2016. № 4(5). С. 123–131.
6. Офіційний сайт Фондація польсько-української співпраці ПАУСІ. URL: <http://www.pauci.org/> (дата звернення: 09.11.18).
7. Офіційний сайт Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). URL: <http://www.oecd.org/> (дата звернення: 09.11.18).
8. Вільна енциклопедія Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Партиципаторний_бюджет (дата звернення: 24.09.18).
9. Білоус Я.Ю. Аналіз міжнародного досвіду запровадження партисипаторного бюджету для розвитку територіальних громад регіонів України // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2018. № 4(245). С. 128–133.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-12>

УДК 336.717.3

Колеснік Я.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Дніпровський державний аграрно-економічний
університет

Бараненко Н.В.

магістр,
Дніпровський державний аграрно-економічний
університет

ЕФЕКТИВНА ДЕПОЗИТНА ПОЛІТИКА БАНКУ ЯК ШЛЯХ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ПРИБУТКУ

Одним з головних завдань нашої країни нині є забезпечення стабільності та покращення основних економічних показників, важливою є наявність достатньої кількості ресурсів. Оскільки значну частину коштів у безготівковій формі зосереджено у банківському секторі, то він виступає головним джерелом фінансових ресурсів. У статті досліджено економічну сутність поняття «банківські ресурси». Досліджено підходи різних учених до його трактування. Запропоновано власне визначення дефініції «банківські ресурси». Розглянуто сутність депозитної політики та фактори, що впливають на її формування. Виявлено основні переваги та недоліки депозитних вкладів. Проаналізовано основні мотиви заощаджень та відкриття депозитних рахунків.

Ключові слова: банк, банківські ресурси, залучені ресурси, депозитна політика, депозит.

Одной из главных задач нашей страны сегодня является обеспечение стабильности и улучшения основных экономических показателей, важно наличие достаточного количества ресурсов. Поскольку значительная часть средств в безналичной форме сосредоточено в банковском секторе, он выступает главным источником финансовых ресурсов. В статье исследована экономическая сущность понятия «банковские ресурсы». Исследуются подходы различных ученых к его трактовке. Предложено собственное определение дефиниции «банковские ресурсы». Рассмотрены сущность депозитной политики и факторы, влияющие на ее формирование. Выявлены основные преимущества и недостатки депозитных вкладов. Проанализированы основные мотивы сбережений и открытия депозитных счетов.

Ключевые слова: банк, банковские ресурсы, привлеченные ресурсы, депозитная политика, депозит.

Kolesnik Yana, Baranenko Nataliia. EFFECTIVE DEPOSIT POLICY OF THE BANK AS A CAPITALIZATION OF PROFIT

One of the main tasks of our country today is to ensure stability and improve the main economic indicators, and the availability of a sufficient amount of resources is important. Since a significant part of cashless funds is concentrated in the banking sector, it serves as the main source of financial resources. Providing the necessary resource potential (own and borrowed) banks is the basis for the effective functioning of the banking system and the country as a whole. The article analyzes the economic essence of the concept of «bank resources» in the works of domestic scientists. The approaches of different scholars to his interpretation and the main advantages of each are determined. The actual definition of the definition of «banking resources» is suggested, which in our opinion is more accurate and combines the approaches of its interpretation of different scientists. The main sources of banking resources formation and their types are analyzed. One of the main and most important tools for forming a bank's resource base is its deposit policy, which is a set of measures and methods necessary for

attracting funds from depositors. The development of deposit policy is an important process for the development of a commercial bank. At the same time, its rational and efficient organization, control and management helps to improve the relations between the bank and its clients. The essence of deposit policy and its role in banking institutions activity are considered. The main factors influencing its formation are determined. At the same time, this way of generating financial resources has many advantages for both clients and commercial banks. The main motives of savings and savings of the population, which lead to the opening of deposit accounts, are analyzed. Therefore, in order to achieve the maximum effect, it is necessary to provide the most convenient and favorable for both parties terms of deposit agreements.

Key words: bank, bank resources, attracted resources, deposit policy, deposit.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення підтримка стабільності та забезпечення зростання основних економічних показників є головним завданням нашої країни, досягнення якого неможливе без виконання обов'язкових умов:

- 1) залучення кваліфікованого персоналу;
- 2) чіткого та злагодженого механізму роботи всіх сфер економіки та регулювання його з боку держави;

- 3) достатньої кількості фінансових ресурсів.

Оскільки нині близько 95% грошових коштів зосереджено у безготівковій формі, то банківський сектор економіки виступає головним джерелом формування та розподілу фінансових ресурсів.

Забезпечення необхідним ресурсним потенціалом (власним та залученим) банків є основою ефективного функціонування банківської системи і країни загалом. Залучені ресурси банків формуються з тимчасово вільних коштів юридичних та фізичних осіб, які спрямовуються на задоволення потреб громадян та господарюючих суб'єктів, ріст інвестиційної діяльності, формування необхідних фінансових резервів для підтримки власної ліквідності, платоспроможності, рентабельності та фінансової стійкості. Тому формування та раціональне використання ресурсної бази комерційних банків є одним із найважливіших та актуальних завдань для забезпечення економічного зростання України, що має певну проблематику в умовах нестабільності економіки та прояву кризових явищ у фінансово-кредитній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу проблемам формування та розміщення банківських ресурсів приділяють у своїх працях такі вчені, як А. Мороз,

М. Савлук, М. Алексеєнко, О. Лаврушин, О. Присяжнюк В. Рисін, М. Рисін та інші.

Спираючись на ґрунтовні дослідження провідних вітчизняних учених, що стосуються ефективності формування та використання ресурсів банківських установ, доцільно й надалі продовжувати науково-практичні пошуки в цьому напрямі, оскільки зазначена проблема й дотепер є однією з найактуальніших.

Мета статті. Метою статті є дослідження сутності ресурсів банківських установ, обґрунтування аспектів формування та використання ресурсів комерційних банків та визначення основних напрямів удосконалення депозитної політики банку.

Виклад основного матеріалу. Ефективне виконання банківських операцій та надання якісних банківських послуг безпосередньо залежить від ресурсної бази банку, тобто злагодженості в роботі активно-пасивних операцій, оскільки отримання доходу забезпечується за рахунок активних операцій, здійснення яких стає неможливим без залучення та формування депозитного портфеля. Тому актуальним питанням залишається акумулювання, а також сприяння підтримці рівня банківських ресурсів.

На сучасному етапі функціонуванню та розвитку української банківської системи сприяє зростання конкуренції між банківськими установами за тимчасово вільні ресурси фізичних та юридичних осіб для здійснення подальшої ефективної кредитної політики банку. Крім того, для нормального розвитку банківської діяльності акумульовані ресурси необхідно розмістити за вищою ціною, ніж вони були залучені, тобто отримати певну маржу, а для цього потрібно спри-

яти формуванню ефективної системи управління ресурсним потенціалом комерційних банків України.

З огляду на вищенаведене, необхідно насамперед розібратися з теоретичними аспектами дефініції «банківські ресурси». Варто відзначити, що в сучасній економічній літературі немає єдиного підходу до трактування цього поняття. Тому для визначення поняття «банківські ресурси» слід зіставити думки сучасних науковців.

Українські вчені А. Мороз, М. Савлук зазначають, що ресурси комерційного банку – це сукупність коштів, що є у його розпорядженні та використовуються для виконання активних операцій [4].

Зміст цього поняття, з одного боку, є логічним, проте з іншого – не повною мірою розкриває його сутність, адже не пояснює джерела формування ресурсів банку, що нині є актуальним питанням в умовах високої конкуренції фінансових установ за залучення додаткових ресурсів.

М. Алексеєнко пропонує інше визначення дефініції «банківські ресурси». На його думку, це – сукупність грошових ресурсів і виражених у грошовій формі матеріальних, нематеріальних та фінансових активів, що перебувають у розпорядженні банків і можуть бути використані ними для здійснення активних операцій та надання послуг [9].

Це трактування характеризує ресурси окремо взятого комерційного банку і визначає їх у грошовому виразі незалежно від того, у якій формі перебувають ці активи, що є досить практичним для здійснення подальших активних операцій банку.

Інші автори під час визначення поняття «банківські ресурси» звертають увагу саме на джерела їх формування. О. Лаврушин вважає, що банківські ресурси – це сукупність власних і залучених коштів, що є у розпорядженні банку та використовуються для проведення активних операцій [3]. О. Присяжнюк розглядає ресурси комерційного банку як його власний капітал, залучений і позиковий капітал, а також як самостійне джерело власних коштів банку [8].

Отже, звертаючи увагу на трактування цього поняття вищезазначеними українськими вченими, які розглядали цю дефініцію з різних боків, можемо підвести підсумок, що банківські ресурси – це сукупність грошових ресурсів, що мають різні джерела походження та перебувають у повному розпорядженні фінансової установи, використовуються для здійснення банківських операцій та надання певних послуг з метою підтримки ліквідності, платоспроможності, рентабельності, маржі на належному рівні та отримання прибутку.

Крім того, слід зазначити, що банківські ресурси – це власні кошти банку та кошти, залучені й запозичені на ринку фінансових послуг, які використовуються для здійснення інвестиційних, кредитних та інших активних операцій, а також надання послуг із метою отримання прибутку. При цьому розмір отриманого прибутку має покривати виплату дивідендів, формування резервів і стимулювати розширене відтворення банківської діяльності. Банківські ресурси з погляду джерел утворення поділяються на дві великі групи: власні ресурси банку і зобов'язання.

Одним із головних та найважливіших інструментів формування ресурсної бази банку є його депозитна політика, що являє собою комплекс заходів та методів, необхідних для залучення з метою подальшого ефективного розміщення грошових коштів вкладників шляхом визначення конкурентних позицій у цьому сегменті ринку та забезпечення стійкості й надійності ресурсної бази. Тобто, маючи за мету отримання прибутку, банки формують ресурси із залучених тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб за досить низькою ціною та здійснюють активні операції шляхом кредитування та інвестування за більш високою ціною з метою отримання максимальної маржі [7].

Депозитна політика комерційного банку базується на вивченні та аналізі здобутого рівня розвитку депозитних відносин між банком та клієнтами і спрямовує їх у бік поліпшення та застосування інноваційних методів менеджменту на ринку фінансових

послуг. Розроблення депозитної політики є важливим процесом у розвитку діяльності комерційного банку, що завдяки раціональній та ефективній організації, контролю та управлінню сприяє поліпшенню відносин між банком та його клієнтами. У процесі розроблення депозитної політики комерційного банку слід враховувати рівень розвитку суспільства, банківської системи держави і конкретного банку зокрема [1].

Під час розроблення заходів щодо депозитної політики комерційного банку слід враховувати низку факторів, які можуть вплинути на формування банківських ресурсів. Їх можна поділити на дві окремі групи за класифікаційними ознаками: зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх факторів можна віднести:

- законодавство та нормативні акти країни;
- облікову ставку Національного банку України;
- нормативи щодо діяльності банків;
- конкуренцію між банками;
- ситуація на фінансовому ринку;
- політичну ситуацію в країні.

Досить широкий спектр впливу мають внутрішні фактори, що можуть нормуватися безпосередньо згідно з обраною політикою:

- розмір фактичного капіталу;
- фінансова стійкість банку;
- репутація банку серед конкурентів на фінансовому ринку;
- механізм дії конкурентної політики банку;
- інноваційні технології, що застосовуються банком;
- надання якісних банківських послуг, що повною мірою можуть задовольнити клієнтів;
- культура обслуговування та заходи, що підвищують лояльність клієнтів;
- цінова політика банку та інші.

Першочерговими шляхами поліпшення ефективності депозитної політики банку є:

- репутація банку на ринку фінансових установ;
- створення простих у використанні депозитних послуг, які зрозумілі для спожи-

вача та не потребують значних затрат з боку банку для їх обслуговування;

- врахування інтересів певного сегменту споживачів, на який орієнтована банківська установа, під час розроблення депозитного продукту;
- забезпечення фінансової стійкості та надійності банку;
- постійне дослідження запитів вкладників для якісного депозитного обслуговування;
- запровадження новітніх технологій інноваційних методів для обслуговування депозитних рахунків клієнтів;
- формування банками адекватної процентної політики, спрямованої на залучення та стійке утримання коштів населення на депозитних рахунках;
- поліпшення якості обслуговування клієнтів: розширення мережі філій та спектру депозитних послуг [6].

Одним із напрямів удосконалення депозитних послуг комерційного банку є збільшення кількості депозитних рахунків клієнтів, які можуть мати різну функціональну спрямованість, що дасть споживачу більшу можливість розпоряджатися власними коштами, при цьому отримувати достатній рівень доходу [5].

Як і будь-яка послуга чи продукт, депозит може мати як переваги, так і недоліки. Розглянемо їх більш детально нижче [8].

Основними перевагами депозиту є:

- доступність та простота відкриття, тобто навіть без спеціальних знань у цій сфері спеціаліст банку зможе зрозуміло пояснити механізм дії та підібрати оптимальні умови, враховуючи інтереси клієнтів;
- практичність – досить зручні умови для клієнтів з різними мотивами заощадження: споживач за власним побажанням може відкрити депозит на зручний для нього термін, розмістити оптимальну суму з можливістю збільшувати її, а також обрати варіант з можливістю дострокового закриття;
- безпечний спосіб заощадження, адже банк забезпечує надійне збереження коштів, що гарантується фондом. Нині зберігання готівки вдома не приносить додаткового при-

бутку, є ризик постраждати від крадіжки, пожежі та інших небезпечних чинників;

– чудова можливість раціонального планування бюджету з можливістю накопичення грошових ресурсів та можливість уберегти себе від зайвих непотрібних покупок;

– можливість клієнта взяти позику, кредит під заставу депозиту. Ця операція є вигідною обом сторонам: і позичальникові, і фінансовій організації. Для банку основними перевагами є:

1) залучення нового «якісного» позичальника;

2) наявність високоліквідної застави за кредитом;

3) відсутність ризику неповернення кредиту;

4) у разі простроченої заборгованості не потрібно отримувати рішення суду на вилучення застави (депозиту).

Для клієнта перевагами виступають такі передумови:

1) чудова нагода взяти гроші в борг під низький відсоток і без комісії;

2) збереження відсотків, нарахованих по депозиту;

3) не потрібно збирати великий перелік документів для отримання позики;

4) швидкі терміни прийняття рішення за заявкою;

5) оптимізація оподаткування легальним шляхом (для суб'єкта господарювання);

6) перевірений спосіб нарощування капіталу.

Основними недоліками під час розміщення тимчасово вільних коштів на депозит є:

– низькі відсоткові ставки щодо інфляційних процесів, оскільки рівень інфляції постійно зростає, тому відсотки з часом приносять менший прибуток, депозит має більше заощаджувальну функцію, аніж нагромаджувальну;

– втрата відсотків у разі дострокового закриття депозитного рахунку;

– досить низька ліквідність, адже під час обраного терміну сума заблокована для поточного використання.

Дослідивши основні переваги та недоліки депозитів, можна сказати, що користування таким банківським продуктом має однозначно

більше плюсів, аніж мінусів. Оскільки під час терміну дії депозитного договору кошти для клієнта є «нерухомими», то основне завдання – це збереження та накопичення капіталу.

Для досягнення максимального ефекту від залучення грошових ресурсів населення необхідне чітке розуміння того, які саме мотиви спонукають до заощадження та збереження, і відповідно до цього потрібно надавати найбільш зручні та вигідні для обох сторін умови дії депозитних договорів.

Основними мотиви зберігання є:

– купівля товарів чи послуг, що має досить високу ціну порівняно з тією сумою коштів, які залишаються після задоволення поточних потреб;

– накопичення резервних коштів для забезпечення нормального функціонування особи в непередбачуваних обставинах (форс-мажорні ситуації, які потребують великих затрат, тимчасове безробіття, переїзд до іншого місця проживання, зміни у соціально-економічній ситуації країни);

– бажання уникнути втрат капіталу, який зберігається у формі цінних паперів, унаслідок підвищення норми позичкового проценту тощо;

– отримання додаткового прибутку.

Тобто головними мотивами, які сприяють створенню заощаджень, є накопичення коштів на придбання дорогоцінних товарів чи послуг, предметів побуту, будинку чи автомобіля, туристичні подорожі, святкування урочистих подій, накопичення резерву коштів на непередбачувані витрати чи відкриття (розширення) власної справи, отримання пасивного доходу тощо.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що для фінансування потреб української економіки українським банкам потрібно уважніше здійснювати формування пасивів за рахунок коштів населення, дослідити мотиви формування заощаджень діючих та потенційних вкладників. Власне кажучи, інформація про причини накопичення фізичними особами коштів дає змогу аналізувати нові можливі форми заощаджень та виходити на ринок із передовими рішеннями. До кате-

горій, осмислення яких життєво необхідне сучасним банкірам, належать і фактори, що формують процес заощаджень і є зовнішніми об'єктивними його причинами. Найголовнішим із них, на нашу думку, є фактор довіри до комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, оскільки рівень життя населення в Україні є невисоким, і незначні заощадження у макроекономічному аспекті відіграють значну роль у сімейному бюджеті

кожного домогосподарства. Крім того, сумний досвід неповернення коштів Ощадбанком СРСР досі залишається у свідомості багатьох вкладників. Крім роботи у напрямі вдосконалення наявних та розроблення нових продуктів, також необхідно докласти зусиль для підтримки стабільно високого рівня обслуговування як запоруки збереження клієнтів та відновлення довіри до банківської системи з метою розширення клієнтської бази.

Список використаних джерел:

1. Аванесова Н.Е., Арестова Ю.О. Депозитна політика комерційного банку: теоретико-методологічні засади. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 8. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/192.pdf>.
2. Аналіз банківської діяльності: підручник / за ред. А.М. Герасимовича. Київ: КНЕУ, 2010. 599 с.
3. Банковское дело : учебник / под ред. О.И. Лаврушин. Москва: Финансы и статистика, 2005. 672 с.
4. Банківські операції : підручник. 2-ге вид., випр. і доп. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. Київ: КНЕУ, 2002. 476 с.
5. Дмитрієва О.А. Оптимізація депозитної діяльності комерційного банку. Фінанси України. 2008. № 5.
6. Ілляш В.Ю., Чаленко Н.В. Депозитна політика комерційного банку та інструменти її реалізації. Економіка. Управління. Інновації. 2014. № 1.
7. Коцовська Р.Р., Павлишин О.П., Хміль Л.М. Банківські операції: навч. посіб. Київ: УБС НБУ: Знання, 2010. 390 с.
8. Про бизнес онлайн основные отличия депозита от вклада. URL: <http://probp.ru/chem-otlichaetsja-depozit-ot-vklada>.
9. Рисін В.В., Рисін М.В. Формування та розміщення довгострокових ресурсів банків в Україні: монографія. Київ: УБС НБУ, 2008. 234 с.

Новікова Л.Ф.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Панасейко І.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

Павлова К.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

У статті розглянуто актуальну проблему банківського менеджменту в Україні – забезпечення ліквідності банківської системи. Визначено, за якими оперативним даними можна здійснити аналіз ліквідності банківської системи України, та чинники впливу на ліквідність. Проаналізовано окремі показники ліквідності банківської системи України, зокрема, показник чистої ліквідної позиції та його складники. Визначено, що насамперед на рівень ліквідності банків впливають збалансованість активів і пасивів та якість активів банків. Інструменти, які використовує НБУ з метою управління ліквідністю, згруповано у три групи: адміністративні, ринкові, комунікаційні. Досліджено стандартні інструменти регулювання ліквідності банківської системи: операції з рефінансування, операції прямого репо, операції зі власними борговими зобов'язаннями, операції з державними облигаціями України. Визначено позитивні та негативні тенденції в стані ліквідності банківської системи України. Запропоновано більш широке застосування операцій на відкритому ринку та структурних операцій з регулювання ліквідності, за допомогою яких стимулюється кредитування економіки.

Ключові слова: ліквідність банківської системи, управління ліквідністю, інструменти регулювання ліквідності, рефінансування, депозитні сертифікати, державні облигації України.

В статье рассмотрена актуальная проблема банковского менеджмента в Украине – обеспечение ликвидности банковской системы. Определено, по каким оперативным данным можно осуществить анализ ликвидности банковской системы Украины, и факторы, которые на нее влияют. Проанализированы отдельные показатели ликвидности банковской системы Украины, в частности, показатель чистой ликвидной позиции и его составляющие. Определено, что в первую очередь на уровень ликвидности банков влияют такие факторы, как сбалансированность активов и пассивов, а также качество активов банков. Инструменты, которые использует НБУ с целью управления ликвидностью, сгруппированы в три группы: административные, рыночные, коммуникационные. Исследованы стандартные инструменты регулирования ликвидности банковской системы: операции по рефинансированию, операции прямого репо, операции с собственными долговыми обязательствами, операции с государственными облигациями Украины. Определены положительные и отрицательные тенденции состояния ликвидности банковской системы Украины. Предложено более широкое применение операций на открытом рынке и структурных операций по регулированию ликвидности, с помощью которых стимулируется кредитование экономики.

Ключевые слова: ликвидность банковской системы, управление ликвидностью, инструменты регулирования ликвидности, рефинансирование, депозитные сертификаты, государственные облигации Украины.

Novikova Lyudmila, Panaseiko Iryna, Pavlova Kristina. PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVING OF REGULATION TOOLS OF BANKING SYSTEM LIQUIDITY

The article considers the actual problem of banking management in Ukraine - ensuring the liquidity of the banking system. It was determined by what operational data it is possible to carry out an analysis of the liquidity of the banking system of Ukraine and the factors that influence it. Some indicators of liquidity of the banking

system of Ukraine, in particular, the indicator of the net liquidity position and its components are analyzed. It was determined that the level of liquidity of banks is affected, first of all, by such factors as balance of assets and liabilities, as well as the quality of banks' assets. The tools that the National Bank of Ukraine uses to manage liquidity are grouped into three groups: administrative, market, and communication. The article focuses on market-based instruments for regulating liquidity, their impact on the banking system, banks and the national economy. The standard instruments for regulating the liquidity of the banking system were investigated: refinancing operations, direct repo operations, operations with own debt obligations, operations with government bonds of Ukraine. Positive and negative trends in the state of liquidity of the banking system of Ukraine have been determined. A gradual smoothing of monetary imbalances, overcoming the liquidity surplus of the banking system and transferring liquidity surplus to loans, reducing the debt of solvent banks on refinancing loans were noted in the article. Attention is focused on the problems of providing banks with long-term resources, on the need to establish the optimal ratio between refinancing rates and rates on deposit certificates, on the profit of deposit certificates, as well as government bonds of Ukraine and loan rates. A broader application of open market operations and structural liquidity management operations which are used to stimulate economic lending has been proposed.

Key words: banking system liquidity, liquidity management, liquidity management tools, refinancing, certificates of deposit, government bonds of Ukraine.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем банківського менеджменту в Україні є проблема управління ліквідністю банківської системи загалом та банків зокрема. Протягом кризових років Національний банк України орієнтувався на нормалізацію роботи банківського сектору. В умовах сьогодення акцент робиться на впровадженні ефективніших вимог до ліквідності з метою обмеження впливу кризових явищ на банківську сферу у майбутньому. Метою управління ліквідністю в цьому контексті є підтримання оптимального її рівня, адже надлишкова ліквідність так само, як і недостатня, справляє негативний вплив на окремі банки, банківську систему та економіку загалом.

Наслідками недостатньої ліквідності є неспроможність банку вчасно виконати свої зобов'язання, втрата клієнтів, ускладнення у залученні депозитів та фінансових ресурсів з інших джерел, зниження ефективності діяльності, а в окремих випадках навіть банкрутство банку. Тому створюється загроза дестабілізації діяльності банківської системи та економіки країни. Надлишкова ліквідність пов'язана з неспроможністю банку ефективно розпоряджатися наявними ресурсами, зменшенням прибутковості, можливою збитковістю банку, навіть незважаючи на його здатність виконувати поточні зобов'язання. На макрорівні в умовах надлишкової ліквідності банківської системи зменшується попит

на ресурси, тому грошово-кредитний ринок слабо реагує на зміни в інструментах грошово-кредитної політики, що знижує ефективність монетарної політики НБУ. Крім того, за надлишкової ліквідності банківської системи пропозиція грошей перевищує попит, тому створюються умови для посилення інфляційних процесів.

Важливість ефективного управління ліквідністю банківської системи з боку Національного банку України, необхідність оцінки стандартних інструментів регулювання ліквідності і наслідків їх застосування для банківської системи та національної економіки загалом зумовлюють актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ліквідності банківської системи та окремих банківських установ досліджували такі вітчизняні вчені, як І. Бурденко, О. Дзюблюк, І. Д'яконова, І. Івасів, М. Макаренко, В. Міщенко, І. Лис, В. Рудан тощо. Проте сучасні інструменти регулювання ліквідності з боку НБУ є не досить ефективними та потребують вдосконалення, а відповідно, важливим є всебічний аналіз та пошук шляхів покращення управління ліквідністю банківської системи.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів ліквідності банківської системи на основі аналізу основних її показників та формування шляхів удосконалення інструментарію регулювання ліквідності на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Підкреслюючи необхідність забезпечення оптимального рівня та перерозподілу ліквідності у банківській системі, управління ризиком ліквідності та спрямування коштів на фінансування економіки, науковці зазначають, що «економічна сутність ліквідності банківської системи полягає у забезпеченні своєчасності, повноти і безперервності виконання всіх грошових зобов'язань банківської системи та достатності коштів відповідно до потреб розвитку економіки» [1, с. 7]. Ліквідність банку визначається як «спроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконувати всі свої грошові зобов'язання та забезпечити розвиток банку на основі проведення та нарощення обсягів його операцій відповідно до стратегії розвитку банку» [7, с. 11].

Аналіз ліквідності банківської системи здійснюється за такими основними оперативними даними (рис. 1).

Розгляд основних показників ліквідності банківської системи, наведених в макроекономічному та монетарному огляді, що публікується щомісячно Національним банком України, свідчить, що особливо значні монетарні диспропорції спостерігалися в першому – третьому кварталах 2016, 2017, 2018 років. У ці періоди залишки коштів за депозитними сертифікатами значно перевищують залишки коштів на коррахунках банків, водночас зазначимо, що ці тенденції з роками дещо згладжуються і в 2018 році вони менш виражені, ніж в 2016 році. Крім того, кожного року приблизно в кінці третього – четвертому кварталі року показники ліквідності знижуються, в основному зав-

Рис. 1. Оперативні дані, що характеризують ліквідність банківської системи України

Джерело: складено авторами за даними [2]

дяки зниженню залишків коштів на депозитних сертифікатах НБУ, а тому майже вирівнюється співвідношення між коштами на коррахунках та у депозитних сертифікатах. На зниження показників ліквідності в 2018 році (починаючи з серпня) також вплинули валютні інтервенції НБУ з продажу іноземної валюти, внаслідок яких гривня через валютний канал емісії вилучалася з обігу, сплата квартальних податкових платежів.

З переходом до інфляційного таргетування було введено показник чистої ліквідної позиції банківської системи, який розраховується як різниця між сумою обсягу коштів, розміщених на кореспондентських рахунках, і коштів на депозитних сертифікатах НБУ, та обсягом коштів, наданих шляхом рефінансування (табл. 1) [4, с. 172].

На перший погляд, аналіз показника чистої ліквідної позиції та його складників вказує на позитивні тенденції в банківській системі України: збільшення залишків на коррахунках банків та зменшення коштів на депозитних сертифікатах свідчить про зменшення привабливості вкладення коштів банків у власні боргові зобов'язання НБУ та розширення потенційних можливостей для кредитування економіки. Зниження рефінансування банків відбулось у зв'язку з незначним падінням попиту на інструменти підтримки ліквідності банків. Чиста ліквідність банківської системи станом на листопад 2018 року зменшилася на 35,12%, але залишається досить значною.

Водночас зазначимо, що остаточні висновки можна буде зробити за підсумками 2018 року або на початку 2019 року, адже, як свідчать дані Макроекономічного і монетарного огляду, тенденції показників ліквідності перших восьми місяців року та наприкінці року є дуже різними [3, с. 15, 16].

За оцінками НБУ, особливістю економіки України є наявність значного профіциту банківської ліквідності, який спостерігається з 2014 року досі, та критична нестача коштів в реальному секторі, одночасно зазначається, що в кінці 2017 – на початку 2018 року ситуація дещо покращилася, і фінансові установи поступово переводять ліквідність на кредитування [5; 6].

Слід зазначити, що для всіх учасників банківського ринку надзвичайно важливим є отримання своєчасної та повної інформації про ліквідність банківської системи. Це дозволяє їм покращити управління власною ліквідністю, більш обґрунтовано планувати свої операції на міжбанківському ринку та участь в операціях з регулювання ліквідності, що здійснюються НБУ. Зважаючи на це, НБУ публікує оперативні дані, що характеризують ліквідність банківської системи та чинники її зміни.

Інструментом адміністративного регулювання, за допомогою якого НБУ контролює збалансованість співвідношення певних груп активів та пасивів банку, є нормативи ліквідності. Розгляд значень економічних нормативів ліквідності в цілому по банківській системі України протягом 2014–2018 років

Таблиця 1

Показники чистої ліквідної позиції банківської системи

Показники	На 1.01.2017		На 1.01.2018		На 7.11.2018		Темп приросту, %
	Сума, млн. грн.	%	Сума, млн. грн.	%	Сума, млн. грн.	%	
Коррахунки банків	40503	37,31	37488	35,87	45254	55,16	11,73
Депозитні сертифікати Національного банку України (залишок за основною сумою)	68042	62,69	67020	64,13	36790	44,84	-45,93
Разом	108545	100,0	104508	100,0	82044	100,0	-24,41
Рефінансування банків (залишок за основною сумою)	67938		61673		55697		-18,02
Чиста ліквідність банківської системи	40607		42835		26347		-35,12

Джерело: складено авторами за даними [2]

свідчить, що фактичні показники значно перевищують допустимі мінімальні їх значення. Перевищення зафіксовано по нормативу миттєвої ліквідності – станом на 01.10.2018 року – в 3,5 разу, а в середньому протягом аналізованого періоду – втричі; за нормативом поточної ліквідності – в середньому протягом аналізованого періоду в 2,5 разу; за нормативом короткострокової ліквідності – в 2,5 разу (рис. 2).

Отже, аналіз виконання нормативів миттєвої, поточної та короткострокової ліквідності кожним з українських банків свідчить, що в основному ці показники в них тією чи іншою мірою перевищують нормативні значення. Водночас є банки, які не виконують нормативи ліквідності. Так, станом на 1 жовтня 2018 року ці нормативи не виконали три банки. Всі нормативи ліквідності не виконав ПАТ КБ «Фінансова ініціатива» (який є неплатоспроможним банком): фактичні значення нормативу миттєвої ліквідності 5,74%, нормативу поточної ліквідності – 14,99%, нормативу короткострокової ліквідності – 14,99%. АТ «ВТБ Банк» не виконав нормативи поточної та короткострокової ліквідності: фактичні значення – відповідно 8,66% та 17,55%. Норматив короткострокової ліквідності не виконав ПАТ «Банк Кредит-Дніпро»: фактичне значення нормативу – 48,05% [9].

Основними чинниками, що впливають на рівень ліквідності банків України, є:

- збалансованість активів та пасивів за сумами, валютою, термінами. У банківській системі України відбувається переорієнтація із зовнішніх джерел фондування на внутрішні, основними з яких є короткострокові кошти: кошти населення, бізнесу, бюджетів, міжбанківського ринку. Понад 70% своїх зобов'язань банки залучають на період до трьох місяців, кошти на вимогу перевищують 40%. На кінець 2017 року єдине джерело довгострокових ресурсів для банківської системи – це кредити міжнародних фінансових організацій, але на них припадає менше 10% зобов'язань банків. Крім того, внаслідок досить високої доларизації депозитів у банківських установах спостерігається дефіцит короткострокової валютної ліквідності [10];
- якість активів банків. Девальвація гривні (за високої доларизації активів банків) та зростання резервів внаслідок збільшення проблемної заборгованості призвели до погіршення якості активів банків [11, с. 62].

Провідна роль у регулюванні ліквідності банківської системи України та управлінні грошово-кредитним ринком належить Національному банку України, який використовує з цією метою різноманітні інструменти управління ліквідністю (рис 3).

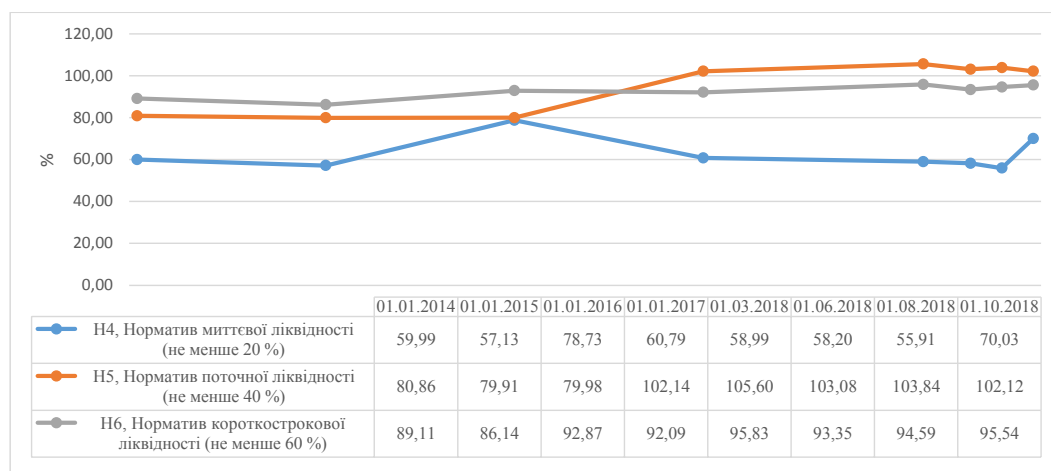

Рис. 2. Динаміка нормативів ліквідності у системі банків України

Джерело: складено авторами за даними [8]

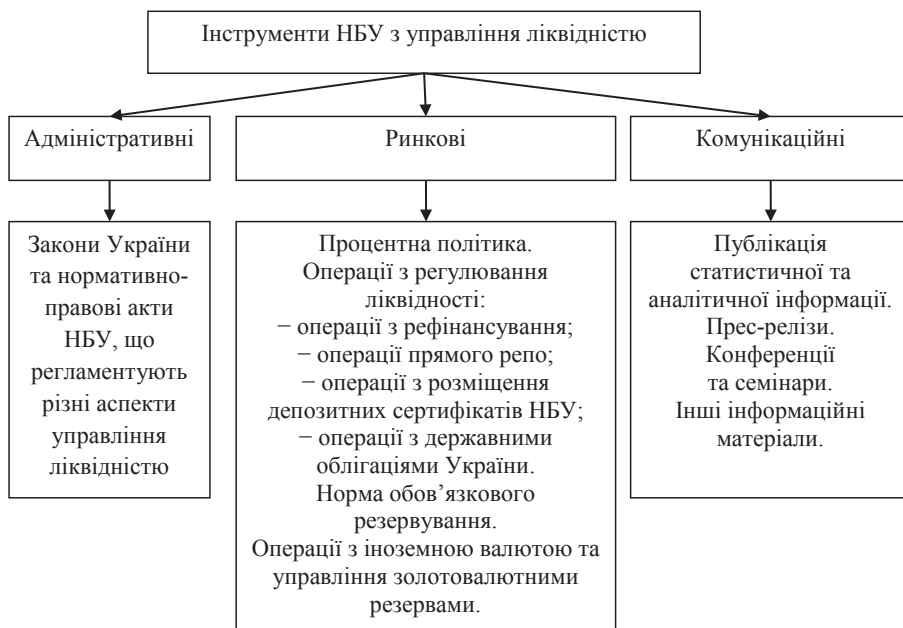

Рис. 3. Інструменти НБУ з управління ліквідністю

Джерело: складено авторами

Розглянемо монетарні інструменти регулювання ліквідності, застосування яких регламентується «Положенням про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи», затвердженим Постановою НБУ від 17.09.2015 № 615 [12]. Згідно з цим положенням, НБУ використовує такі інструменти регулювання ліквідності банківської системи:

- 1) операції з рефінансування (кредити овернайт, кредити рефінансування);
- 2) операції прямого репо;
- 3) операції зі власними борговими зобов'язаннями;
- 4) операції з державними облігаціями України.

Розглядаючи операції з рефінансування, слід зазначити, що вони є активними операціями НБУ і являють собою операції з надання банкам кредитів у встановленому НБУ порядку [12, ст. 10]. Проведення операцій з рефінансування чинить складний вплив на економіку. З одного боку, вони сприяють

підтриманню ліквідності банків в ситуаціях, коли виникають розриви в часі між виконанням вимог та зобов'язань і банк не має змоги скористатися кредитами на міжбанківському ринку, забезпечують безперервність здійснення розрахунків. З іншого боку, шляхом рефінансування НБУ через кредитний канал емісії випускає гроші в економіку, збільшує грошову масу, що може привести за незбалансованих масштабів рефінансування та недостатнього контролю за використанням коштів рефінансування до негативних наслідків.

Саме так відбулось у 2014–2015 роках, коли операції з рефінансування, призначенням яких було запобігання банкрутству банків, не тільки не привели до їх оздоровлення, але й стали чинником девальвації, оскільки кошти рефінансування використовувалися банками для спекулятивних операцій на фінансовому ринку. Часто фінансові ресурси отримували не ті банки, які їх потребували, а ті, які мали «доступ» до рефінансування, тобто в банківській системі (в окремих гру-

пах банків) одночасно накопичувався дефіцит та профіцит ліквідності. Мільярдні суми рефінансування, які отримували неплатоспроможні банки (багато з яких згодом були ліквідовані), через незаконні операції були виведені за межі України [13].

Стосовно ставок рефінансування зазначимо, що, підвищуючи або понижуючи їх, НБУ може зменшувати надлишок або дефіцит ліквідних коштів у банківській системі. Нині склалася ситуація, у якій процентна політика НБУ не може вважатися ефективною. Адже підвищення ставок рефінансування завжди супроводжується одночасним збільшенням ставок за депозитними сертифікатами, що підтримує привабливість депозитних сертифікатів для банків, поглиблює диспропорції міжбанківського ринку та блокує кредитування економіки. Крім того, високі ставки рефінансування автоматично приводять до зростання ставок за кредитами, що робить їх обтяжливими для підприємств та фізичних осіб.

Національний банк здійснює операції з рефінансування шляхом надання банкам:

1) кредитів до наступного робочого дня (кредити овернайт);

2) короткострокових кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком до 14 днів та строком до 90 днів;

3) довгострокових кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком від одного до п'яти років [12, р. 2].

Кредит овернайт надається банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку [12, ст. 7]. Слід зазначити, що, якщо кредити «овернайт» та кредити рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком до 14 днів та строком до 90 днів надаються НБУ досить давно, то можливість довгострокового фінансування банків строком від одного до п'яти років передбачена лише з травня 2018 року. Довгострокове рефінансування не матиме

цільового характеру, ставка за цим інструментом буде плаваючою, тобто буде змінюватиметься залежно від облікової ставки НБУ, розмір ставки: облікова ставка НБУ + 2 п.п.

Запровадження інструментів довгострокового рефінансування банків пов'язано з наявністю значного розриву між короткостроковою та довгостроковою ліквідністю банків та необхідністю надання банкам довгих ресурсів, як стануть базою для відновлення кредитування реального сектору економіки та стимулом для економічного зростання. Водночас зазначимо, що на практиці в поточному році жоден з банків України не отримав довгострокового рефінансування: тендери з підтримання ліквідності банків шляхом довгострокового рефінансування не проводилися.

Наступним інструментом підтримання ліквідності банків є операції прямого репо, які полягають у тому, що НБУ купує цінні папери з портфеля банку (перша частина операції репо), відповідно, банк отримує кошти. Повернення коштів банк здійснює під час зворотного викупу цінних паперів за обумовленою ціною на обумовлену дату, що є другою, обов'язковою частиною операції репо [12]. Операції прямого репо проводяться з державними облігаціями та облігаціями міжнародних фінансових організацій. Слід зазначити, що операції прямого репо є нерегулярним стандартним інструментом і використовується лише у разі неочікуваних коливань ліквідності. Операції прямого репо останніми роками НБУ для підтримки ліквідності банків не використовує.

Крім вищезазначених інструментів, для підтримання ліквідності банків використовувалися операції своп. Операція «своп» складається з двох частин: операції з купівлі Національним банком іноземної валюти на умовах «тод», «том», «спот» за офіційним курсом гривні до відповідної іноземної валюти, установленим на день проведення операції, за мінусом «знижки на ризик (haircut)» та операції з продажу Національним банком іноземної валюти на умовах «спот» або «форвард». «Знижка за ризик» – знижка, визначена та

затверджена окремим розпорядчим актом НБУ залежно від терміну проведення операції та волатильності валютної пари, з метою мінімізації втрат НБУ в разі реалізації кредитного та валютного ризиків [14].

Аналіз результатів проведення операцій НБУ з підтримання ліквідності свідчить, що обсяг операцій з підтримання ліквідності протягом 2015–2017 років зменшився на 32,8%, в тому числі за коштами, наданими через постійно діючу лінію рефінансування (кредити овернайт) – на 53,4% (табл. 2). Що стосується кредитів рефінансування шляхом проведення тендеру з підтримання ліквідності банків строком на 14 та 90 днів, зазначимо, що обсяг таких кредитів збільшився на 5,2%. У 2018 році попит на короткострокові кредити рефінансування зріс порівняно з попереднім роком. За 10 місяців 2018 року загальний обсяг наданих коштів збільшився на 135,7%, у тому числі обсяг кредитів овернайт – на 242,3%, а короткострокових кредитів рефінансування – на 46,6%. У 2016 та 2017 роках незначний обсяг коштів надавався шляхом проведення операцій своп.

У структурі операцій НБУ з підтримання ліквідності в 2015, 2017 та 2018 роках переважали кредити овернайт – вони становили відповідно 80,2%, 55,6% та 81,7%. Короткострокові кредити рефінансування переважали в 2017 році і становили 63,2% від загального обсягу наданих коштів.

Поряд з операціями з підтримання ліквідності банківської системи НБУ здійснює

операції з мобілізації коштів банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів. Здійснюючи пасивні операції, НБУ через фондний канал емісії вилучає кошти з обігу і формує свої фінансові ресурси. Придбавуючи власні боргові зобов'язання НБУ, банки мають можливість вкласти кошти в доходні цінні папери.

Депозитний сертифікат НБУ є одним з монетарних інструментів, що є борговим зобов'язанням НБУ у формі записів на рахунках у системі кількісного обліку СЕРТИФ (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку. НБУ розміщує такі депозитні сертифікати: до наступного робочого дня (овернайт) та депозитні сертифікати строком до 14 днів та/ або строком до 100 днів (табл. 3).

За результатами аналізу результатів проведення операцій Національного банку України з регулювання ліквідності банків з мобілізації коштів банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів бачимо, що загальний обсяг залучених коштів зростав лише у 2016 році на 97 621 млн. грн., у 2017 році починається зменшення – на 279 820 млн. грн. та за 10 місяців 2018 року на 232 768 млн. грн. Негативна тенденція протягом всього аналізованого періоду характерна для проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів овернайт через постійно діючу лінію, зменшення

Таблиця 2

Результати проведення операцій НБУ з підтримання ліквідності, млн. грн.

Показник	2015	2016	2017	10 міс. 2018	Темп приросту, %	
					2017 до 2015	10 міс 2018 до 2017
Загальний обсяг наданих коштів, в т.ч.:	61412,3	51265,3	41258,9	97257,8	-32,8	135,7
через постійно діючу лінію рефінансування (кредити овернайт)	49248,3	18393,7	22933,2	78496,3	-53,4	242,3
шляхом проведення тендеру з підтримання ліквідності банків	12164	32377,7	12799,3	18761,5	5,2	46,6
шляхом проведення операцій своп	–	493,9	5526,4	–	–	–
шляхом проведення операцій репо	–	–	–	–	–	–

Джерело: складено авторами за даними [15]

Таблиця 3

Результати проведення операцій НБУ з мобілізації коштів банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів, млн. грн.

Показник	2015	2016	2017	10 міс. 2018	Темп приросту, %	
					2017 до 2015	10 міс 2018 до 2017
Загальний обсяг залучених коштів, в т.ч.:	2849235	2946856	2667036	2434268	-6,4	-8,7
через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів овернайт	1993041	1757732	1582246	1570724	-20,6	-0,7
шляхом проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів	856194	1189124	1084790	863544	26,7	-20,4

Джерело: складено авторами за даними [15]

становило у 2016 році – 235 309 млн. грн., у 2017 році – 175 486 млн. грн., за 10 місяців 2018 року – 11 522 млн. грн. Щодо проведення тендерів із розміщення депозитних сертифікатів, то зростання коштів відбувалося лише у 2016 році на суму 332 930 млн. грн., а потім обсяги коштів скоротились у 2017 році на 104 334 млн. грн., за 10 місяців 2018 року – на 221 246 млн. грн.

Слід зазначити, що банки надають перевагу вкладенню коштів в депозитні сертифікати овернайт. Так, в 2015 році їхня питома вага в структурі операцій НБУ з мобілізації коштів банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів становила 70%, в 2016 році – 59,6%, у 2017 році – 59,3%, а за 10 місяців 2018 року – 64,5%.

Важливим інструментом регулювання грошово-кредитного ринку та ліквідності банківської системи зокрема є операції з купівлі-продажу державних облігацій України на біржовому та позабіржовому ринку.

Слід зазначити, що в обігу в Україні знаходяться різні види ОВДП: ОВДП, номіновані в гривні, ОВДП, випущені для оформлення операцій з ПДВ (ОВДП – ПДВ), ОВДП, номіновані в іноземній валюті (доларах США та Євро). У 2015 році на первинному ринку розміщувалися облігації терміном обігу до 1 року, до 2 років і ОВДП, призначені для збільшення формування статутного капіталу банків. Починаючи з 2016 року – ОВДП з терміном обігу до 1 року, від 1 до 3 років, від 3 років до 5 років, понад 5 років і ОВДП, призначені для збільшення формування статутного капіталу банків. У 2018 році облігації, призначені для збільшення формування статутного капіталу банків не розміщувалися. Середньозважена доходність ОВДП, розміщених на первинному ринку, в гривнях має тенденцію до збільшення, а в іноземній валюті – до зменшення (табл. 4).

Обсяг ОВДП, що знаходяться в обігу, з кожним роком збільшується. Якщо в 2015 році

Таблиця 4

Середньозважена доходність ОВДП, розміщених на первинному ринку, %

Показники	2015	2016	2017	10 міс. 2018	Відхилення (+;-)	
					2017 від 2015	10 міс 2018 до 2017
ОВДП, номіновані в гривні, з них:	13,07	9,16	10,47	16,98	-2,6	6,51
кошти, залучені до бюджету	17	14,86	15,02	16,98	-1,98	1,96
випуск ОВДП для збільшення формування статутного капіталу банків	9,5	7,36	8,36	–	-1,14	–
ОВДП, номіновані в іноземній валюті	8,74	7,29	4,8	5,45	-3,94	0,65

Джерело: складено авторами за даними [16]

він становив 505 175 млн. грн., то в 2017 році 667 557 млн. грн., тобто збільшився на 48,5%. Банки приймають активну участь в обігу ОВДП, вкладаючи в ці досить надійні державні цінні папери свої кошти (таблиця 5).

Якщо в 2015 році у власності банків було лише 16,1% облігацій, що знаходилися в обігу, то в 2017 році – 48,1%. Станом на 1 листопада 2018 року банки утримують 48,9% ОВДП, що за питомою вагою перевищило облігації, що знаходяться у власності НБУ. Обсяг ОВДП у власності банків із кожним роком збільшується, так, з 2015 до 2017 року він зріс на 342%.

Слід зазначити, що депозитні сертифікати та ОВДП є надзвичайно привабливими інструментами інвестування для банків, адже відсоткові ставки доходності за ними приблизно відповідають рівню ставок на кредитному ринку, а рівень ризику під час вкладення грошей в державні цінні папери значно нижчий, ніж під час кредитування реального сектору. Не заперечуючи того факту, що банки можуть вільно обирати напрям вкладення коштів, зазначимо, що такій ситуації банки не виконують одне з основних своїх завдань – забезпечення потреб економіки в кредитних ресурсах.

Крім того, відомо, що ОВДП випускаються з метою покриття дефіциту бюджету, тобто, розміщуючи ОВДП серед банківських установ, НБУ фактично перерозподіляє кошти банків, які потенційно могли би «працювати» в реальному секторі на фінансування бюджетного дефіциту.

Висновки. Таким чином, за досліджуваний період намітилися позитивні тенденції в стані ліквідності банківської системи України та банківських установ. Зокрема, скорочується розрив між залишками за депозитними сертифікатами та коштами на коррахунках банків завдяки збільшенню залишків на коррахунках та зменшенню залишків за депозитними сертифікатами, що свідчить про поступове «згладжування» монетарних диспропорцій, подолання профіциту ліквідності та потенційні можливості переведення профіциту ліквідності на кредитування. Також слід звернути увагу на зменшення заборгованості платоспроможних банків перед НБУ за кредитами рефінансування. Що стосується банківських установ, зазначимо, що переважна більшість з них виконує нормативи ліквідності.

Водночас залишаються невирішеними проблеми забезпечення банків довгостроковими ресурсами, не встановлено оптимальний «коридор» між ставками рефінансування та ставками за депозитними сертифікатами. Ставки рефінансування банків є досить високими, що автоматично приводить до збільшення вартості кредитних ресурсів. До проблем із забезпеченням економіки кредитними ресурсами призводить також вкладення значних обсягів вільних коштів банків у депозитні сертифікати та ОВДП, які за доходністю приблизно відповідають ставкам на кредитному ринку і мають незначну ризиковість.

Слід зазначити, що для регулювання ліквідності банківської системи в Україні широко застосовуються операції постійного

Таблиця 5

ОВДП, що знаходяться в обігу, за сумою основного боргу, млн. грн.

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	10 міс. 2018 р.	Темп приросту, %	
					2017 р. до 2015 р.	10 міс. 2018 р. до 2017 р.
Усього, в т.ч., які знаходяться у власності:	505175	667557	750270	744493	48,5	-0,8
НБУ	389937	381946	360573	348100	-7,5	-3,5
банків	81582	255465	360804	363752	342,3	0,8
інших (юридичних та фізичних осіб)	11192	23687	23674	25432	111,5	7,4
нерезидентів	22464	6459	5219	7209	-76,8	38,1

Джерело: складено авторами за даними [17]

доступу – кредити овернайт та депозитні сертифікати овернайт. Ці інструменти є дуже чутливими до помилок у монетарній політиці, що призводить до валютної дестабілізації, інфляції, порушення мотивації до кредитування економіки. У розвинутих країнах перевага надається операціям на відкритому ринку (операціям репо та іншим), що проводяться центральними банками на регулярній основі і доповнюються операціями додаткового регулювання ліквідності у

разі необхідності, а також структурними операціями з регулювання ліквідності, за допомогою яких стимулюється кредитування економіки.

Інструменти з управління ліквідністю, що застосовуються НБУ, є досить різноманітними, і тільки завдяки правильній їх взаємодії можна досягнути оптимального рівня ліквідності банківської системи і банківських установ, стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку та в економіці загалом.

Список використаних джерел:

1. Міщенко В. Ліквідність банківської системи економічна сутність, структура і методологічний підхід до аналізу. Вісник НБУ. 2008. № 11. С. 6–9.
2. Аналіз ліквідності / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=38643651&cat_id=36017410.
3. Окремі показники ліквідності банківської системи. Макроекономічний та монетарний огляд. Жовтень 2018 року. С. 15,16
4. Рудан В.Я. Ліквідність банківської системи України: сучасний стан і стратегічні орієнтири управління. Економічний аналіз. 2017 рік. Том 27, № 4. С.170–179.
5. Надмірна ліквідність банківської системи становить \$4 мільярди. URL: <https://economics.unian.ua/finance/1963316-nadmirna-likvidnist-bankivskojji-sistemi-stanovit-4-milyardi-nbu.html>.
6. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2017 / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60764561>.
7. Міщенко В. Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 12. – К, 2008. 180 с.
8. Значення економічних нормативів в цілому по системі / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
9. Економічні нормативи та ліміти відкритої валютної позиції / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
10. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2017 / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60764561>.
11. Дзюблюк О.В. Управління ліквідністю банківської системи України: монографія. Тернопіль, 2016. 290 с.
12. «Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи»: Положення Національного банку України від 17.09.2015 № 615 / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15>.
13. Коментар НБУ на запити ЗМІ щодо рефінансування банків та продовження співпраці із Міжнародним валютним фондом / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?sessionId=E50FED61CAE8EB503E0F1C0893008FF9?art_id=46482529&showTitle=true.
14. «Про проведення Національним банком України операцій з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах “своп”»: Положення Національного банку України від 31.03.2016 № 222 / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=29358982>.
15. Результати проведення операцій Національного банку України з регулювання ліквідності банків / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#2.
16. Доходність ОВДП на первинному ринку щомісяця / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#2.
17. ОВДП, які знаходяться в обігу, за сумою основного боргу / Офіційне Інтернет-представництво НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578..

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-14>
УДК 336.7

Скопова О.С.
аспірант кафедри фінансів,
Сумський національний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ТА ОПЕРАЦІЇ З НИМИ

*У статті розглянуто дефініцію права власності загалом та на природні ресурси зокрема. Нада-
но визначення права володіння, користування та розпорядження природними ресурсами. Визначено
основні ознаки та форми права власності. Проаналізовано структуру земельних ділянок за формами
власності. Розглянуто зміст і склад земель сільськогосподарського призначення. Досліджено проблем-
ні питання невитребуваних паїв. Вивчено проблеми, пов'язані з дією мораторію на продаж земельних
ділянок сільськогосподарського призначення. Досліджено динаміку основних видів транзакцій із сіль-
ськогосподарськими землями. Встановлено, що найбільшу питому вагу мають операції з оренди земель
сільськогосподарського призначення. Зроблено висновки про перспективи ринку земельних ділянок сіль-
ськогосподарського призначення в Україні.*

Ключові слова: право власності на природні ресурси, право володіння, право розпорядження, право
користування, оренда, емфітевзис, мораторій.

*В статье рассмотрена дефиниция права собственности вообще и на природные ресурсы в частно-
сти. Предоставлено определение права владения, пользования и распоряжения природными ресурсами.
Определены основные признаки и формы права собственности. Проанализирована структура земельных
участков по формам собственности. Рассмотрены содержание и состав земель сельскохозяйственного
назначения. Исследованы проблемные вопросы невостребованных паев. Изучены проблемы, связанные с
действием моратория на продажу земельных участков сельскохозяйственного назначения. Исследована
динамика основных видов транзакций с сельскохозяйственными землями. Установлено, что наибольший
удельный вес имеют операции по аренде земель сельскохозяйственного назначения. Сделаны выводы о
перспективах рынка земельных участков сельскохозяйственного назначения в Украине.*

Ключевые слова: право собственности на природные ресурсы, право владения, право распоряже-
ния, право пользования, аренда, эмфитевзис, мораторий.

Skopova Olena. ECONOMIC MEANING RIGHTS OF OWNERSHIP FOR LAND RESOURCES AND OPERATIONS WITH IT

*In countries with a market economy, the foundation of functioning is ownership. Many scholars gave a
definition of this term. It is more expedient and complete to define the right of ownership, as social relations
between people and their various associations regarding the appropriation of means of production and labor
in the process of production, distribution, exchange and consumption. The content of this concept includes the
existence of three main components: the right of possession, use and disposal. Characteristic features of the
right to ownership of natural resources are a sign of indecision, the indivisibility of objects of nature from the
natural environment, the lack of value of natural resources as a sum of expenditures of socially necessary labor.
There are four types of property rights to resources: public or state property, private property, common property
and open access. The basis of the right of ownership is the following: provision, as an administrative process
and acquisition, through the conclusion of the relevant agreements. In accordance with the Decree, the Pres-
ident of Ukraine "On the Procedure for Land Tenure Transferred to the Collective Ownership of Agricultural
Enterprises and Organizations" of August 8, 1995, made a decision on the disintegration of agricultural land.
Each employee of an agrarian enterprise or organization was transferred into the ownership of a conditional
land plot – a unit – the size of which was determined from the calculation of the land area and the number of
members of the enterprise. But not all got a certificate of ownership of the land: some – did not take advantage of
the opportunity, others did not have time. During the privatization of agricultural land, the ecological-economic
model was not formed and implemented, which led to the grinding of fields, the principle of social justice and,*

ultimately, the ineffective use of land resources are not fully adhered to. In Ukraine, from 2001 and till January 1, 2019, a moratorium on the sale of agricultural land is in accordance with the transitional provisions of the Land Code of Ukraine. And on December 4, 2018, the Verkhovna Rada registered a bill number 9355-5, according to which the moratorium continues until January 1, 2020. For today, the moratorium violates the right to dispose of its property by individuals at its own discretion. The moratorium violates Article 1 of Protocol No. 1 (property protection) of the European Convention on Human Rights. These problems contribute to the functioning of the shadow circulation of land, the loss of budget revenues, and the insecurity of rights and, as a result, the reduction of productivity of agricultural production. Withdrawal of the moratorium on the sale of agricultural land will not solve the above problems.

Key words: *ownership of natural resources, right of ownership, right of disposal, right to use, rent, emphyteusis, moratorium.*

Постановка проблеми. У країнах з ринковою економікою основою функціонування суспільства є власність, адже відносини щодо власності є однією з головних передумов виникнення інших видів правових відносин, відповідно, щодо природних ресурсів. Ця сукупність відносин формується стосовно приналежності певних благ одним особам та відчуження їх у інших. Володіння матеріальними ресурсами чи їх приналежність є сутністю правовідносин. В Україні сьогодні триває земельна реформа, яка була започаткована ще у 90-х роках ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над питанням права власності, зокрема на природні ресурси, працювало багато вітчизняних дослідників. Слід назвати таких відомих науковців, як М.М. Федоров [21], А.Г. Спиркин [18], В.Г. Гусаков, Я.М. Шевченко [4], Р. Клапгам [9], Г.М. Григорян, С.Н. Братусь, А.В. Венедиктов [3], Г.І. Черкасов [24], В.М. Положий [16], В.І. Лоскутов, М.Д. Єгоров [11].

Проте деякі питання продовження земельної реформи залишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних та практичних аспектів права власності, його форм на земельні ресурси в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі термін «власність» розглядається науковцями як привласнення або належність певного майна, природних об'єктів, земельної ділянки, та природних ресурсів.

В економічній науці дефініцію права власності на природні ресурси визначають переважно у двох аспектах, а саме як еконо-

мічну та юридичну категорії, хоча вона має свої філософські, соціальні, психологічні особливості.

За економічним змістом право власності на природні ресурси є сукупністю економічних відносин між суб'єктами правовідносин щодо привласнення засобів виробництва (природних ресурсів) та предметів споживання в процесі суспільного відтворення. Як юридична категорія право власності на природні ресурси – це сукупність відносин щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами природних ресурсів юридично визнаними власниками, а власність є результатом правових норм [1].

Не одне століття науковці дискутують стосовно визначення сутності категорії «власність», зокрема на природні ресурси. Оскільки природні ресурси не створив жоден з нас, часто виявляється, що ніхто не має більшої первісної претензії на їх володіння чи використання, ніж будь-хто інший. На відміну від артефактів, які ми створюємо через нашу власну працю, природні ресурси не надходять у світ «прив'язаними» до певних людей. Серед філософів XVII сторіччя, таких як Т. Гоббс, Дж. Локк або Г. Гроцій, була звичною думка про те, що природні ресурси створювались для задоволення людства, а не конкретної людини. Визнаючи цей факт, створимо певні обмеження на те, скільки світових ресурсів будь-яка людина може перетворити на власність. Це обмеження буде діяти як моральне та правове «застереження» щодо присвоєння світових природних ресурсів.

Одне з найвідоміших та найвпливовіших дискусійних питань щодо власності на при-

родні ресурси з'явилося в Другому трактаті про правління Джона Локка у 1689 році [5]. У цьому творі Дж. Локк навів аргументи про допустимість та дійсну корисність приватної власності перед світовими ресурсами. Коли окремі суб'єкти вкладають ресурси у власне майно, вони обов'язково позбавляють інших людей можливості стати власниками тих самих об'єктів. Ніхто не зацікавлений у витраті часу чи грошей на покращення чи збереження загальнодоступних ресурсів, щоб усі корисні властивості використовувались. Індивідуальні власники, навпаки, були б зацікавлені у поліпшенні, оскільки вони одержували б вигоду. З цієї причини система приватної власності в ресурсах перевершує альтернативні варіанти, такі як спільне володіння, в якому ми всі маємо частку у світових ресурсах.

Французький цивіліст Франсуа Отман у XVI столітті вперше сформулював визначення права власності. В його роботі "Commentarius de verbis iuris antiquitatum" (1558 рік) знаходимо таке визначення: «право власності є правом і владою як користування, так і розпорядження будь-якою річчю, наскільки це дозволяється цивільним правом». Крім того, в роботі "Antitribonianus" (1567 рік) Ф. Отман говорить, що «право власності є правом користуватися і розпоряджатися своєю річчю, як далеко дозволяє правовий розум» [12].

Сформульоване ним визначення права власності використовується майже в усіх чинних цивільних кодексах від Цивільного кодексу Франції 1804 року [22].

Відповідно до статті 136 Цивільного кодексу України «правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб» [23].

Численні дослідження цієї дефініції не мають однозначного підходу до визначення сутності категорії «власність», але основні підходи все ж таки можна відокремити (рис. 1).

Найбільш повним, на нашу думку, є визначення, надане М.М. Федоровим, оскільки в ньому акцентується основна увага на проникненні правовідносин власності в усі сфери суспільного відтворення.

Правовідносини власності є діалектикою взаємодії суб'єкта та об'єкта. Об'єктом власності є те, що підлягає присвоєнню. Об'єкт є однією з найважливіших складових матеріально-речового змісту власності та утворює її сутність. Об'єкти права власності на природні ресурси представлені перш за все правами на землю, але ними охоплюються також інші природні ресурси. Власністю можуть бути сільськогосподарські землі, пасовища, водойми, рибні ресурси, лісові угіддя, дика природа чи інший ресурс, зокрема корисні копалини.

Суб'єктами власності на природні ресурси можуть виступати окремі громадяни України, родини, групи, колективи, різні організації, фірми, органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Відповідно до статті 13 Конституції України та статті 324 Цивільного кодексу України головним суб'єктом права власності на природні ресурси є український народ [10; 23].

Сутність права власності на природні ресурси передбачає наявність такої тріади основних правомочностей.

1) Право володіння природними ресурсами – фактичне та одноосібне господарське панування над привласненим об'єктом [1]. Це право передбачає володіння природним ресурсом. Власник має право визначати види природокористування, встановлювати, обмежувати чи забороняти доступ до природних ресурсів. Право володіння може бути повним або частковим.

2) Право розпорядження – можливість визначення юридичної частки об'єкта, що визнана за власником та гарантована державою. Це право передбачає визначення його юридичного статусу (класифікація природних ресурсів за цільовим призначенням, визначення безпосереднього цільового призначення природного ресурсу, а також його розподіл чи перерозподіл).

3) Право користування – надана законом можливість вилучення необхідних корисних властивостей, використання в господарській діяльності та отримання доходів. Це право передбачає експлуатацію природних ресурсів

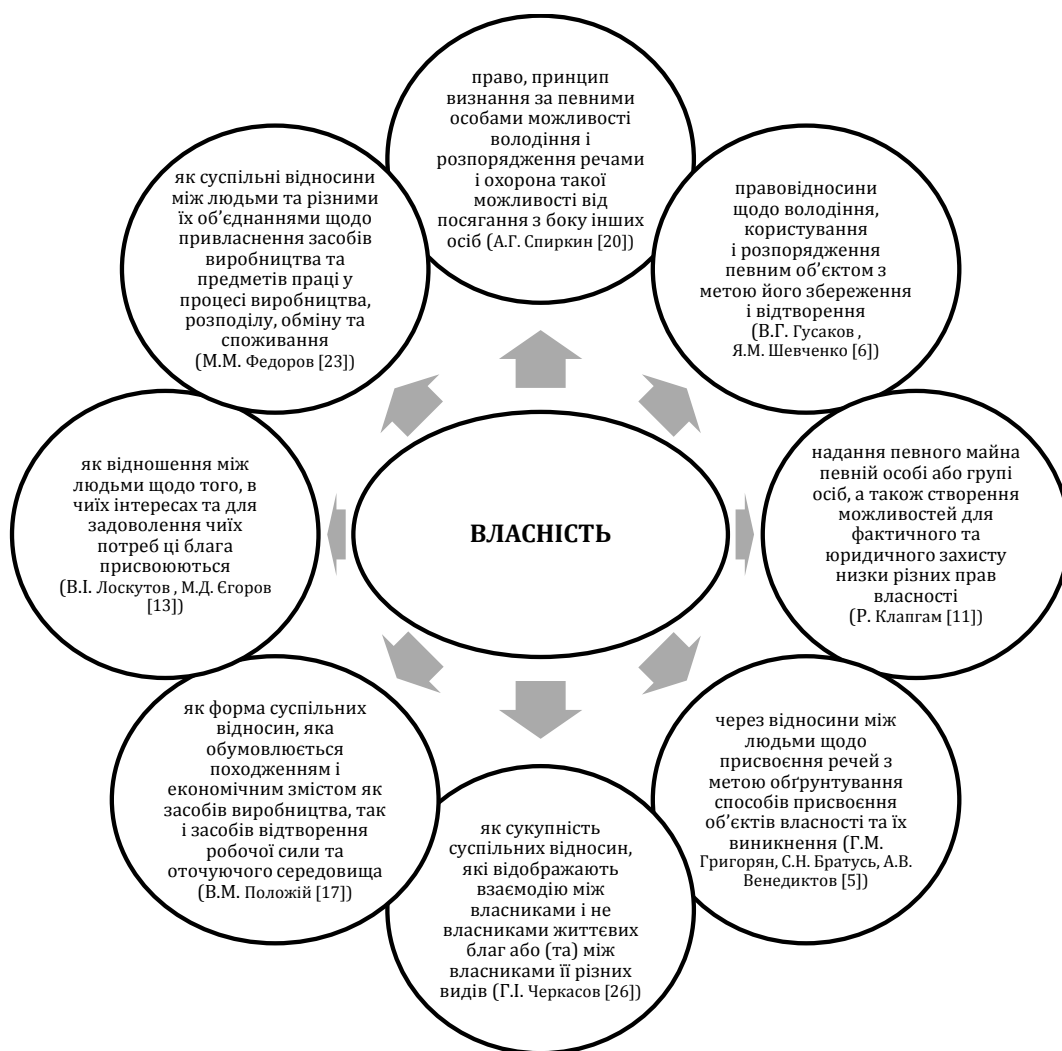

Рис. 1. Підходи науковців до визначення змісту категорії «власність»

Джерело: систематизовано автором

та вивільнення з них корисних властивостей. Використання має відбуватись без погіршення екологічної ситуації та без шкоди законним інтересам інших осіб. Користування природними ресурсами передбачає стягнення податкових та рентних платежів [1].

Право власності на природні ресурси має певні характерні ознаки, що відрізняють його від права власності на інші об'єкти цивільного права.

1) Ознака уречевленості, відповідно до якої розрізняють групу природних ресурсів, які є невід'ємною складовою частиною природи, за своїми об'єктивними властивостями не можуть бути предметами обороту у власність. Наприклад, навколосемний космічний простір, озоновий шар атмосфери, атмосферне повітря, кліматичні та інші природні явища не можуть виступати об'єктами права власності, адже використання й охо-

рона таких об'єктів або перебувають у винятковому віданні держави, або регулюються нормами міжнародного права.

2) Ознака невіддільності об'єктів природи від природного середовища, згідно з якою відмежовуються природні ресурси від соціальних. Природний об'єкт є одночасно об'єктом природи та об'єктом права власності. Втрата екологічного зв'язку (або відділення природного об'єкта від середовища його перебування) веде до виникнення права власності на матеріальні цінності, відповідно, припинення права власності на природні ресурси. Наприклад, вугілля, яке перебуває в земельних надрах, є природним ресурсом, а його використання й охорона регулюються екологічним правом. Вугілля, витягнуте із земельних надр за наявності законних підстав, що знаходиться, наприклад, у вагоні, є вже не природним об'єктом, а товарно-матеріальною цінністю, обіг якої регулюється перш за все цивільним правом.

3) Ознака відсутності вартості природних ресурсів як сукупності витрат суспільно необхідної праці, за якої підкреслюється природний еволюційний характер походження більшості природних об'єктів. Не можна визначати собівартість природного об'єкта за методиками, які застосовуються для розрахунку собівартості соціальних об'єктів. Водночас відсутність вартості природних об'єктів не знімає питань їх грошового оцінювання, що виражається в платності природокористування. Основи права власності на природні ресурси визначені Конституцією України (статті 13, 14, 142) [10], положення якої набули розвитку в Цивільному кодексі України. Специфічні відносини власності на конкретні природні ресурси регулюються також природоресурсним законодавством України (лісове, водне, земельне тощо).

Серед типів власності на природні ресурси, що відображають характер впливу суб'єкта на об'єкт, науковці розрізняють два основні, а саме неексплуаторський (трудоий) та експлуаторський. У першому випадку об'єктом володіє безпосередній виробник, в другому – власник засобів

виробництва, який може виділяти безпосередньому робітнику лише частину продукту, виробленого ним [13].

Як правило, розрізняють чотири види прав власності на ресурси:

- публічна/державна власність (права, що належать державі, в рамках яких державний сектор реалізує права на ресурс);

- приватна власність (права, що належать фізичній особі або юридичній особі, наприклад підприємству);

- загальна власність (права, що спільно належать групі (двох і більше) осіб, наприклад групі споживачів або місцевій громаді);

- відкритий доступ (конкретні права не здійснюються ніким; ніхто не уповноважений і не має законних підстав примусово застосовувати норми законодавства; якщо ресурс інтенсивним чином використовується, відкритий доступ до нього приведе до виснаження, оскільки певних прав не має ніхто, а ресурс перебуває в необмеженому користуванні всіх).

За нормами Цивільного кодексу України (статті 325–327) розрізняють приватну, державну та комунальну форми власності на природні ресурси. Так, у статті 373 зазначено, що «власник має право на власний розсуд розпоряджатися природним ресурсом (земельна ділянка та водні, лісові об'єкти, що на ній розташовані) якщо це не порушує прав третіх осіб» [23]. Проте ми вважаємо, що в цій нормі упущено дуже важливий момент щодо нанесення шкоди навколишньому природному середовищу чи безпосередньо об'єкту природокористування.

Основою виникнення права власності, на думку В.О. Аніщенко [1], є:

- надання як адміністративний процес, що базується на відповідних рішеннях компетентних органів виконавчої влади;

- придбання, що передбачає набуття права власності через укладання відповідних угод.

У статті 22 Земельного кодексу України надається визначення земель сільськогосподарського призначення. До них належать землі для виробництва аграрної продукції, розміщення виробничої інфраструктури (зокрема,

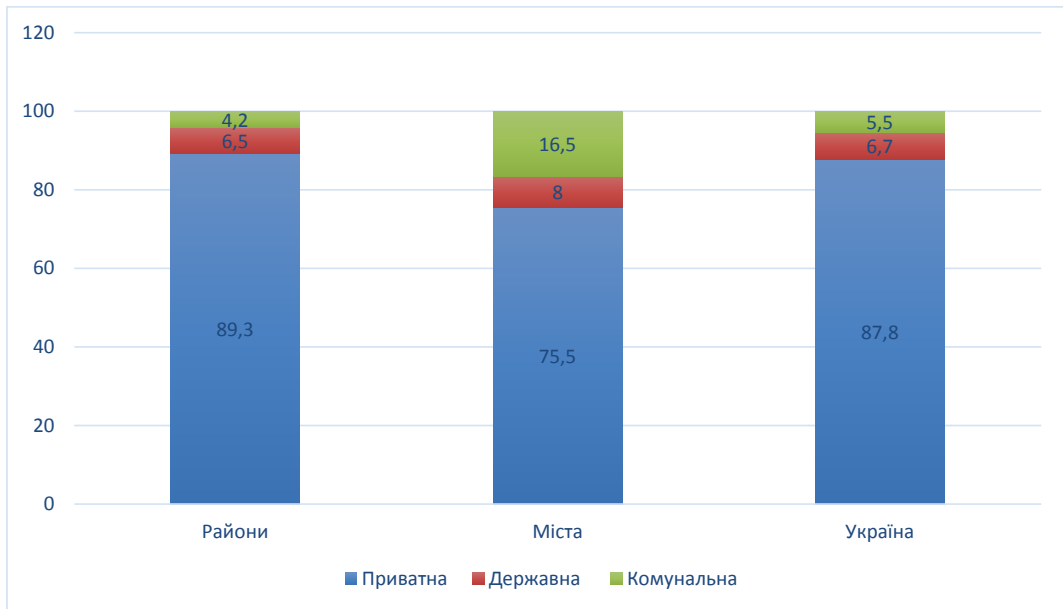

Рис. 2. Структура земельних ділянок за формами власності в Україні станом на грудень 2017 року, %

Джерело: складено за даними статистичного щорічника «Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016–2017» [19]

оптових ринків сільськогосподарської продукції), проведення науково-дослідної та навчальної діяльності в аграрній сфері [8].

Відповідно до Указу Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 року прийнято рішення про розпаювання сільськогосподарських земель [17]. Кожному працівнику аграрного підприємства чи організації передали у власність умовну земельну ділянку (пай), розмір якої визначався шляхом розрахунку земельної площі та кількості членів підприємства. У жовтні того ж року Постановою Кабінету Міністрів України № 801 затверджено сертифікат єдиного зразка, який був підтвердженням права власності на пай. Проте не всі отримали цей документ: одні не скористались можливістю, а інші не встигли. Під час проведення приватизації сільськогосподарських земель не була сформована та запроваджена еколого-економічна модель, що привело до подрібнення

полів (27 млн. гектарів сільськогосподарських земель передано в приватну власність, 6,9 млн. громадян, або 46,4% сільського населення, набули право на земельний пай), неповністю дотримано принцип соціальної справедливості та, зрештою, неефективним стало використання земельних ресурсів [20].

Згідно з даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру на кінець 2017 року ще близько 20 тис. га сільськогосподарських паїв є незатребуваними. Сюди входить земля у власності підприємств, що закрились, та незатребуваний спадок. Це є наростаючою проблемою, яка приводить до неефективного та нелегального використання природного ресурсу. Відповідно до змін, внесених до Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», які вступають в дію 1 січня 2019 року, якщо власник невitreбуваної земельної частки (паю) або його спадкоємець не оформив право власності на земельну

ділянку до 1 січня 2025 року, він вважається таким, що відмовився від одержання земельної ділянки [6].

В Україні з 2001 року по 1 січня 2019 року діє мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення відповідно до передхідних положень Земельного кодексу України [8]. 4 грудня 2018 року у Верховній Раді зареєстровано законопроект № 9355-5, відповідно до якого дія мораторію продовжується до 1 січня 2020 року. Юрист Олег Огородник зауважує, що скасування мораторію на продаж землі є можливим лише за умови введення на законодавчому рівні прозорих правил купівлі цієї землі. Наприклад, слід визначити мінімальну вартість 1 га землі, заборону продажу землі іноземцям та зазначити обмеження щодо права викупу землі однією особою. Сьогодні дія мораторію порушує право розпоряджатися своєю власністю особами на власний розсуд. «Дія мораторію порушує статтю 1 Протоколу № 1 (захист власності) Європейської конвенції з прав людини. 22 травня 2018 року палатою Європейського суду з прав людини було винесено рішення у справі «Зеленчук та Цицюра проти України», яким заявникам було присуджено по три тисячі євро через те, що вони фактично не можуть продати свою землю» [14].

Ці проблеми сприяють функціонуванню тіньового обігу земель, втраті бюджетних надходжень, незахищеності прав та, зрештою, зменшенню продуктивності аграрного виробництва. Зняття дії мораторію на продаж земель аграрного призначення не вирішить вищезазначених проблем. Отже, на нашу думку, ринок оренди земель є більш ліквідним, маючи менші вимоги до первинних інвестицій.

Пролонгація дії мораторію мала на меті створення необхідних тимчасових рамок для формування інституційної основи, яка відповідала б зарубіжним практикам, купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення.

Відповідно до статті 131 Цивільного кодексу України громадяни, юридичні особи, територіальні громади та держава можуть набувати права власності на земельну ділянку через обмін (бартер), успадкування, дарування, довічне утримання, емфітевзис (право

використання чужої земельної ділянки для аграрних цілей), ренту та укладання інших цивільно-правових угод [23].

У табл. 1 наведено основні типи транзакцій із сільськогосподарськими землями, що привели до їх скорочення у I–II кварталах 2016–2017 років.

Згідно з даними табл. 1 найбільшу питому вагу серед транзакцій із землями сільськогосподарського призначення має оренда. Якщо у I–II кварталах 2016 року вона мала 76,65%, то за аналогічний період 2017 року – 76,04%, що на 0,61% менше, хоча кількість транзакцій зросла на 129 967, або 22,7%. Друге місце посідає спадщина. У 2016 році вона мала 17,85%, а за аналогічний період 2017 року – 17,7%. Кількість транзакцій з купівлі-продажу залишилась практично на тому ж рівні, а саме 3,25% у I–II кварталах 2016 року, 3,24% у 2017 році. Кількість транзакцій з міні/дарування земель складає 1,5–1,84%. Кількість транзакцій з емфітевзису та іпотеки має питому вагу, що менше за один відсоток.

Слід зазначити, що разом зі зростанням кількості транзакцій площа, яка брала участь у цих транзакціях за орендою, спадщиною та іпотекою, зменшилась на 394 166 га, 131 905 га та 117 га відповідно.

Згідно з даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [16] середнє значення орендної плати в Україні у 2016 році становило 1 093,4 грн. за 1 га за рік, а у 2017 році – 1 369,0 грн, що на 275,6 грн. більше. У 2017 році лише у 8 областях середня орендна плата за 1 гектар перевищувала середній показник, а саме у Кіровоградській області вона була більше на 40,1 грн., у Львівській – на 103,4 грн., у Полтавській – на 1 184 грн., у Рівненській – на 127,4 грн., у Сумській – на 731,2 грн., у Харківській – на 742 грн., у Хмельницькій – на 233 грн., у Черкаській – на 1 592,8 грн., що пояснюється різною якістю земель.

Головною метою дії мораторію було перешкодження виведенню земель з аграрного обігу та скороченню їх площі. На жаль, як свідчать дані, площа сільськогосподарських

Таблиця 1

Динаміка кількості транзакцій різного типу із сільськогосподарськими землями та площі земель, що брали в них участь, за I–II квартали 2016–2017 років

Показник	2016 рік				2017 рік				Абсолютне відхилення		Темпи приросту	
	Кількість транзакцій, шт.	Площі, які брали участь у транзакціях, га	Питома вага (кількість транзакцій/площа), %	Кількість транзакцій, шт.	Площі, які брали участь у транзакціях, га	Питома вага (кількість транзакцій/площа), %	Кількість транзакцій, шт.	Площі, які брали участь у транзакціях, га	Кількість транзакцій, шт.	Площі, які брали участь у транзакціях, га		
	Оренда	571 514	2 913 563	76,65/82,08	701 481	2 519 397	76,04/82,32	129 967	-394 166	22,7	-13,5	
Спащина	133 095	602 963	17,85/16,99	163 277	471 058	17,7/15,39	30 182	-131 905	22,7	-21,9		
Купівля-продаж	24 262	11 831	3,25/0,33	29 868	22 345	3,24/0,73	5 606	10 514	23,1	88,9		
Міна/дарування	11 174	7 466	1,5/0,21	16 991	19 410	1,84/0,63	5 817	11 944	52,1	160,0		
Емфітевзис	5 107	13 424	0,68/0,38	10 360	28 054	1,12/0,92	5 253	14 630	102,9	109,0		
Іпотека	447	380	0,06/0,01	480	263	0,05/0,01	33	-117	7,4	-30,8		

Джерело: складено автором за даними офіційного сайту Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [15]

угідь за 2000–2017 роки має стабільну тенденцію до зменшення, а саме на 337,7 тис. га [19]. Водночас площа ріллі протягом цього періоду має зворотну тенденцію, що є негативним явищем, адже свідчить про значне навантаження на ґрунтовий покрив.

Отже, на нашу думку, ринок земель сільськогосподарського призначення обов'язково повинен запрацювати в Україні. Проте до початку його функціонування потрібно провести аудит та інвентаризацію земельного фонду України, виправити помилки в Держгеокадастрі, а до розроблення законопроектів з цього питання слід залучити фахівців-фермерів, відпрацювати прозорий механізм тощо, оскільки дрібні фермерські господарства та землевласники мають програшну ситуацію порівняно з агрохолдингами, які мають необхідні фінансові та консультаційні ресурси для збільшення свого земельного банку.

Висновки. Таким чином, у статті розглянуто дефініцію права власності на природні ресурси, зокрема на земельні. Право власності включає три основні правомочності, а саме право володіння, право користування та право розпорядження. Дія мораторію на продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення обмежує право користування нею. Отже, відповідно до проведеного аналізу транзакцій із земельними ділянками, найбільша питома вага належить оренді земельних ділянок. Друге місце належить передачі права власності на підставі спадку.

Передача власності на землю в приватні руки часто є належним способом підвищення віддачі від природокористування та його оптимізації. Однак приватна власність далеко не завжди є доцільним рішенням. Природні ресурси та екосистеми містять безліч цінностей, економічну вартість яких нині визначити складно, наприклад регулювання поверхневих стоків або стійкість до зміни клімату. Ці «неринкові цінності» часто непросто оцінити та використовувати для отримання вигоди, тому поспішати зі зняттям мораторію на продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення недоцільно.

Список використаних джерел:

1. Аніщенко В.О. Екологічне право: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 264 с.
2. Бойко Л.М. Сутність, структура та умови реалізації прав власності на землю сільськогосподарського призначення. URL: http://knau.kharkov.ua/uploads/visn_econom/2016/1/8.pdf.
3. Григорян Г.М. Собственность: история и современность: монография. Харьков: изд. ХГЭУ, 2002. 188 с.
4. Гусаков В.Г., Дереза Е.И. Аграрная экономика: термины и понятия: энцикл. справ. Минск: Беларус. наука, 2008. 576 с.
5. Локк Дж. Два трактата о правлении. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Lokk_Traktaty_2.pdf.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України від 10 липня 2018 року № 2498-VIII.
7. Заставська Л.П. Право власності як складова земельних правовідносин в Україні. URL: http://www.par.in.ua/1_2014/40.pdf.
8. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III (із змінами і доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
9. Клапгам Р. Власність і ринкова економіка. Київ: Заповіт, 1996. 48 с.
10. Конституція України. URL: https://urist-ua.net/закони/конституція_україни/стаття_13.
11. Лоскутов В.И. Экономические отношения собственности и политическое будущее России. Мурманск: изд-во МГУ, 2001. 160 с.
12. Медведев С.Н. Франсуа Отман и его классическое определение права собственности. Северо-Кавказский Юридический Вестник. 2015. № 1. С. 43–47.
13. Методичні вказівки для самостійного вивчення теми «Відносини власності» з курсу «Основи економічної теорії» для студентів усіх форм навчання / укл. О.М. Суміна, О.В. Черняков, Н.М. Нілова. Суми: вид-во СумДУ, 2007. 24 с.
14. Мораторій на продаж землі й схеми обійти його: волинський вимір. URL: https://zik.ua/news/2018/08/02/moratoriya_na_prodazh_zemli_y_shemy_obiyty_yogo_volynskyy_vymir_1378265.
15. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <http://land.gov.ua>.
16. Положий В.М., Чижов Л.П. Власність: економічний аспект: альтернативні концепції та методики. Суми: ВВП «Мрія – ЛТД», 1994. 80 с.
17. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 8 серпня 1995 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.
18. Спиркин А.Г. Философия: учебник. Москва: Гардарики, 2001. 816 с.
19. Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016–2017: статистичний щорічник. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>.
20. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-p>.
21. Федоров М.М. Власність на землю як основа формування земельних відносин. Бухгалтерія в сільському господарстві. 1999. № 11. С. 7–9.
22. Французский гражданский кодекс 1804 года / пер. И.С. Перетерского. Статья 544. Москва, 1941. С. 153.
23. Цивільний кодекс України. URL: https://urist-ua.net/кодекси/цивільний_кодекс_україни/стаття_316.
24. Черкасов Г.И. Общая теория собственности: учебное пособие для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 263 с.

Сосєдка О.В.

голова наглядової ради,

АТ «АКБ «КОНКОРД»

Міняйло В.Ф.

радник голови наглядової ради,

АТ «АКБ «КОНКОРД»

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ У СВІТОВУ ФІНАНСОВУ СИСТЕМУ

У статті розглянуто основні зміни, що відбулися у банківській системі нашої країни протягом останніх п'яти років під впливом заходів інтеграції у європейський економічний та фінансовий простір. Проаналізовано роль Базельського комітету з питань банківського нагляду у імплементації єдиних стандартів банківського регулювання та нагляду, систематизовано базові рекомендації комітету та напрями їх змін. Досліджено основні кроки Національного Банку України щодо гармонізації банківського законодавства з європейськими нормами та вимогами Базеля-III. Проаналізовано показники обов'язкових економічних нормативів діяльності банків та динаміку їх змін протягом 2014-2018 рр. Проведено ретроспективний аналіз та розглянуто світовий досвід розвитку фінансового та банківського сектору. Досліджено новий підхід Національного Банку України щодо проведення оцінки банків, який ґрунтується на концепції SREP (Supervisory review and evaluation process), що дозволяє своєчасно звернути увагу регулятора на деструктивні чинники впливу на фінансовий стан банків. Визначено планові кроки запровадження вимог Базеля IV.

Ключові слова: банк, Базельський комітет з питань банківського нагляду, економічні нормативи, система управління ризиками, SREP.

В статье рассмотрены основные изменения, произошедшие в банковской системе нашей страны в течение последних пяти лет под влиянием интеграционных процессов в европейское экономическое и финансовое пространство. Проанализирована роль Базельского комитета по банковскому надзору в имплементации единых стандартов банковского регулирования и надзора, систематизированы базовые рекомендации комитета и направления их изменений. Исследованы основные шаги Национального Банка Украины по гармонизации банковского законодательства с европейскими нормами и требованиями Базеля-III. Проанализированы показатели обязательных экономических нормативов деятельности банков и динамика их изменений в течение 2014-2018 гг. Проведен ретроспективный анализ и рассмотрен мировой опыт развития финансового и банковского сектора. Исследован новый подход Национального Банка Украины проведения оценки банков, основанный на концепции SREP (Supervisory review and evaluation process), что позволяет своевременно обратить внимание регулятора на деструктивные факторы влияния на финансовое состояние банков. Определены плановые шаги внедрения требований Базеля IV.

Ключевые слова: банк, Базельского комитета по банковскому надзору, экономические нормативы, система управления рисками, SREP.

Sosedka Olena, Minyailo Valentin. INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE GLOBAL FINANCIAL SYSTEM

Ukraine signed the Association Agreement with the European Union and confirmed its intentions to develop in a European direction. The banking and financial system is governed by the Basel Committee on Banking Supervision. For successful integration into the European and world financial system it is necessary to examine not only the provisions of the recommendations of the Basel Committee, but also the world experience in the establishment and development of the banking system. The Basel Committee on Banking Supervision is the main ideologist for the introduction of common standards for banking regulation. The decisions of this committee are implemented by many countries of the world, in spite of the fact that they are not binding. That is, they belong to so-called «soft law». All the most developed countries in the world, from which the global financial stability

depends, have a regulatory framework approved by their central banks that meet the requirements of the Basel Committee. The recommendations of the Basel Committee can be divided into six normative tasks: improved capital quality, increased capital, reduced debt burden, increased coverage of short-term liquidity, increased stable long-term financing, full-scale coverage of risks. Taking into account that Ukraine signed the Association Agreement with the EU and took the course on integration into the world economy, the Basel Committee on Banking Supervision (the last Basel III) is the main methodological document that should regulate the further development of our banking system. The increase of the requirements of the Basel Committee for capital relates to the ratio of available regulatory capital to the risk-weighted assets (RWA) that calculates according to the regulatory rules. Strengthening the requirements for available capital and increasing the volume of risk-weighted assets leads to the growth of the required level of capital adequacy. In addition, it should be noted that now the world financial institutions are actively discussing and preparing to implement Basel IV approved in December, 2017. It is a collection of proposals and standards that should ensure the effective implementation of the recommendations of Basel III. They will be implemented from 1 January 2022 to 1 January 2027.

Key words: bank, Basel Committee on Banking Supervision, economic ratios, risk-management system, SREP.

Постановка проблеми. Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом і тим самим затвердила наміри розвиватися в європейському напрямку. Всі розвинені країни розвивають свої економіки по погодженим правилам. Банківська і фінансова система регулюються Базельським комітетом з банківського нагляду. Для успішної інтеграції в європейську і світову фінансову системи необхідно вивчити не тільки положення рекомендацій Базельського комітету, а і світовий досвід становлення і розвитку банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в аналіз і дослідження ситуації в банківському секторі країни було зроблено Університетом банківської справи НБУ, Асоціацією українських банків, Київським національним університетом імені Вадима Гетьмана, Громадською радою при Національному банку України, департаментом банківського нагляду НБУ, Незалежною асоціацією українських банків (НАБУ). В обговоренні проблем беруть участь відомі вчені і практики: М.І. Савлук, Т.С. Смовженко, Т.С. Унковська, С.М. Аржевітін, О.А. Сугоняко, С.О. Кораблін, К.В. Рожкова, О.А. Коробкова, Р.В. Шпек, О.В. Куц та багато інших спеціалістів.

Мета статті. Проведення аналізу рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду та нормативної документації національного регулятора, які регламентують діяльність банківської системи, намагання звернути увагу причетних до реформи національної банківської системи в необхідності системного підходу при проведенні всіх змін.

Виклад основного матеріалу. Спостереження і думки, що викладенні в цій статті можуть викликати дискусію, як серед фахівців, так і серед пересічних мешканців. Але я виходжу з того, що істина народжується саме в дискусіях.

Всі події, які відбуваються в економіці і банківській сфері, складаються з окремих дій учасників цих процесів. Результат майже завжди залежить від правильного і послідовного виконання кожного етапу процесу. Але, перш ніж почати щось робити, треба поставити мету і скласти план досягнення цієї мети. Для успішної реалізації мети план повинен бути продуманий і враховувати всі можливі варіанти перешкод на шляху його реалізації. Необхідно враховувати як зовнішній, так і внутрішній вплив на процес виконання плану, мати необхідні ресурси, як людські, так і матеріальні. Простіше кажучи, для досягнення мети потрібен системний підхід.

Розглянемо зміни, які відбувались і відбуваються в банківській сфері останні чотири роки. Ключовим органом пруденційного нагляду за банками у всьому світі є Базельський комітет з банківського нагляду. Він же є і головним ідеологом впровадження єдиних стандартів банківського регулювання. Рішення цього комітету імплементуються багатьма країнами світу, хоча вони не є обов'язковими, тобто відносяться до так званого м'якого права (soft law). Всі найбільш розвинені країни світу, від яких залежить глобальна фінансова стабільність, мають нормативну базу, схвалену їх центральними банками, що відповідають

вимогам Базельського комітету. На сьогодні впроваджується Базель-III. Ним визначені терміни впровадження змін, які рекомендовані Комітетом. Конкретні строки, як для країн-членів Базельського комітету по банківському нагляду, так і для країн, що не входять до його складу, можуть різнитися. Графік поступового введення змін, визначений Базель-III наведено у таблиці 1.

Рекомендації Базельського комітету можна поділити на шість нормативних задач:

1. **Підвищена якість капіталу.** Базель III включає в себе різні заходи, спрямовані на підвищення якості капіталу і, в кінцевому підсумку, на підвищення здатності поглинати збитки, як при нормальному, так і при ліквідаційному сценарії.

2. **Підвищена кількість капіталу.** Базель III містить різні заходи щодо підвищення рівня капіталу фінансових інститутів і забезпечення антициклічних механізмів.

3. **Знижене боргове навантаження в результаті введення обмежувального коефіцієнта боргового навантаження (leverage ratio).** Введення цього коефіцієнта – поки що спірне питання, і деякі аспекти конкретного розрахунку все ще не визначені.

4. **Підвищене покриття короткострокової ліквідності.** Реакція регулюючих органів на фінансову кризу – своєрідна, кілька запізніла спроба відновити баланс в сторону значущості управління ризиком ліквідності та доповнення «Принципів сталого управління ризиком ліквідності та нагляду» («Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision»). Базельський комітет продовжує посилювати регулювання шляхом розробки 2 мінімальних стандартів щодо фінансування ліквідності.

5. **Підвищене стабільне довгострокове фінансування.** Вводиться коефіцієнт Net Stable Funding Ratio (NSFR) для стимулювання і мотивування банків в залученні стабільних джерел фінансування своїх операцій і для зниження залежності від короткострокового фінансування.

6. **Повномасштабне охоплення ризиків, особливо ризику контрагента.** Базельський комітет прагне забезпечити повне покриття

ризиків в компоненті Pillar 1 – ризики, що входять в розрахунок регуляторного показника достатності капіталу (норматив H2) – кредитний, ринковий та операційний, збільшуючи вимоги до капіталу на покриття ризиків, які не відображені адекватно в угоді Базель II. Істотне збільшення вимог для торгової книги і сек'юритизаційних позицій було вже включено в пропозиції Базель 2.5 (липень 2009). Пропозиції Базель III головним чином модифікували підходи до позицій, відкритим на фінансові інститути, і ризик контрагента за деривативами. Ці пропозиції вступили в силу з 1 січня 2013 року.

Для того, щоб виконати рекомендації Базельського комітету в кожному банку потрібно було б створити робочі групи, до яких увійшли б:

- ✓ Головний операційний директор (COO).
- ✓ Представник фінансової служби, включаючи фінансового директора (CFO).
- ✓ Представник, який відповідає за ризики групи, включаючи директора по ризиках (CRO).
- ✓ Представник підрозділу комплаєнс.
- ✓ Представник підрозділу, відповідального за звітність.
- ✓ Особа, відповідальна за правове забезпечення групи.
- ✓ Особа, відповідальна за управління капіталом.
- ✓ Особа, відповідальна за ІТ.
- ✓ Казначей.
- ✓ Представники бізнес-функцій, на які впливають нові вимоги.

Звичайно, що керівник такої групи повинен мати авторитет, володіти певними навичками та знаннями, такими як:

- ✓ Добре розуміння банківських операцій.
- ✓ Відмінне розуміння ризиків, фінансів і зниження ризиків в таких напрямках, як розробка нових продуктів, маркетинг, планування капіталу і казначейство.
- ✓ Здатність координувати різноманітні міні-проекти елементів системи. Ці знання і навички більш бажані, ніж необхідність розробки і впровадження нової ключової ІТ-системи.
- ✓ Широке розуміння вимог регулюючих органів.
- ✓ Широка підтримка на рівні вищого керівництва для реалізації необхідних змін.

Таблиця 1

Еволюція підходів Базельського комітету по банківському нагляду до пруденційних норм

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Мінімальний коефіцієнт базового капіталу			3,5%	4,0%	4,5%	4,5%	4,5%	4,5%	5,5%
Буфер консервації капіталу						0,625%	1,25%	1,875%	2,5%
Мінімальний коефіцієнт базового капіталу плюс буфер консервації капіталу			3,5%	4,0%	4,5%	5,125%	5,75%	6,375	7,0
Поступове виключення деяких активів з базового капіталу першого рівня CET1 (у тому числі ліміт відкладених податкових активів, прав на обслуговування іпотечних кредитів і фінансових інструментів)				20%	40%	60%	80%	100%	100%
Мінімальний капітал рівня 1			4,5%	5,5%	6,0%	6,0%	6,0%	6,0%	6,0%
Мінімальний сукупний капітал			8,0%	8,0%	8,0%	8,0%	8,0%	8,0%	8,0%
Інструменти капіталу, які більше не кваліфікуються як непрофільний капітал рівня 1 або капітал рівня 2.			Усунення протягом 10 років, починаючи з 2013 р.						
Показник короткострокової ліквідності	Початок періоду Спостереження				Впровадження мінімального стандарту				
Показник чистого стабільного фінансування	Початок періоду Спостереження							Впровадження мінімального стандарту	

Гроші, фінанси і кредит

Національний банк України 11 червня 2018 року прийняв Постанову № 64, якою затвердив «Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах». Ця Постанова нарешті вносить ясність і організує банки на виконання вимог Базельського комітету.

А тепер розглянемо деякі зміни, що відбувались в банківській системі України з 2014 року по теперішній час. Є багато показників, якими можна описувати діяльність банківської системи в цей період. Національний банк України на своєму сайті у відкритому доступі публікує і статистичні, і аналі-

тичні данні. Всім відомо, що діяльність всіх банків регулюється Національним банком, який є регулятором. З точки зору регулятора повинні бути правила, по яким мають працювати всі банки: і комерційні, і державні. Основними показниками, яких необхідно дотримуватись, є нормативи. Як же змінювались ці показники з 2014 року? Значення основних нормативів і їх величина показані в таблиці 2.

З 01 липня 2015 року у відповідності до Постанови Правління Національного банку України від 08.06.2015 № 361 розраховується Н9: норматив максимального розміру кре-

Таблиця 2

Значення економічних нормативів по системі банків України за 2014-2018 роки, %

№ з/п	Норматив		Станом на					
			01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.10.2018
1	Н1	Регулятивний капітал (млн. грн.)	204 975,9	188 948,9	129 816,9	109 653,6	115 817,6	122 538,1
2	Н2	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше 10%)	18,26	15,60	12,31	12,69	16,10	15,73
3	Н4	Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20%)	56,99	57,13	78,73	60,79	55,55	70,03
4	Н5	Норматив поточної ліквідності (не менше 40%)	80,86	79,91	79,98	102,14	108,08	102,12
5	Н6	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60%)	89,11	86,14	92,87	92,09	98,37	95,54
6	Н7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25%)	22,33	22,01	22,78	21,48	20,29	20,06
7	Н8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	172,05	250,04	364,14	308,27	208,31	172,28
8	Н9	Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше 25%)	---	---	31,19	36,72	17,89	12,04
9	Н11	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15%)	0,04	0,01	0,002	0,001	0,0001	0,0002
10	Н12	Норматив загальної суми інвестування (не більше 60%)	3,15	2,97	1,10	0,60	0,22	0,16

дитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше 25%)

Як бачимо з таблиці, регулятивний капітал банківської системи зменшився майже на 80 млрд. грн. З 204 975,9 млрд. грн. на початок 2014 року до 122 538,1 млрд. грн. станом на початок жовтня 2018 року. Не будемо зупинятися на всім відомих причинах такого зменшення. Зрозуміло, що економіка країни, яка потребувала ресурсів, отримати їх не могла.

Якщо подивитися на показники ліквідності (Н4, Н5, Н6), то вони всі зросли. Тобто, ззовні виглядає, що коштів у банківській системі достатньо. Ситуація, яка склалася у зв'язку з війною, викликала невпевненість у бізнесу. Багато з тих підприємств або тих підприємців, які готові розвиватися, не витримують нових вимог, які пред'являють банки при наданні кредитів. Банки навіть працюють зі збитком, але не кредитують. І це заради того, щоб виконувати нормативи НБУ.

Національний банк, звичайно, іде назустріч комерційним банкам в цій ситуації, пропонуючи вкладати вільні кошти в депозитні сертифікати Національного банку України. Це вимушені дії регулятора, так само як і інфляційне таргетування.

Відомо, що для інфляційного таргетування потрібно досягти інституціональної домовленості між урядом та Національним банком (потрібен відповідний закон) про підтримку цінової стабільності, як пріоритетної цілі монетарної політики. Рішення про перехід до інфляційного таргетування не повинно прийматись тільки Національним банком, воно має бути погоджено з Урядом, на якому лежить значна частина відповідальності за динаміку рівня цін. Оскільки бюджетні кошти протягом року витрачаються нерівномірно, то виникають інфляційні сплески, а регулятору не залишається нічого іншого, як працювати в режимі керованого плаваючого курсу. Але щоб такий режим допомагав зростанню економіки необхідно узгоджувати дії Уряду і НБУ.

Для ефективного функціонування економіки країни потрібна злагоджена робота всіх учасників цього процесу. Банківська система – один з органів держави, який

забезпечує її нормальну життєдіяльність. Нормальне та ефективне функціонування держави і її економіки може бути тільки тоді, коли всі органи працюють злагоджено і ефективно. Дуже багато питань зараз вирішується з огляду на світовий досвід, і вселяє надію на краще майбутнє. Але є рішення, які суперечать світовому досвіду і науковому підходу. До таких питань належить питання монополії. Розвиток монополій спирався на процес концентрації виробництва і капіталу, який привів наприкінці XIX – на початку XX століття до зрощення промислових і банківських монополій та утворення фінансової олігархії.

У США на початку XX століття оформилися декілька фінансових династій. Монополізація виробництва поставила під загрозу конкуренцію як основний механізм розвитку. У той період, щоб зберегти цей механізм, потрібне було втручання держави для законодавчого обмеження процесу монополізації. Виникають антитрестові закони. Держава здійснює економічне регулювання як через діяльність державного сектору, так і на основі держзамовлень, а також за допомогою податкової політики.

Перед і в роки Першої світової війни роль держави досягає рівня, що дозволяє говорити про новий тип регулювання – державно-монополістичного.

Наприкінці XIX – початку XX століть монополістичні процеси виникають і в масштабі світового ринку. Цьому сприяє перехід від переважного вивезення товарів до переважного вивезення капіталів. Переборюючи різні труднощі, розвинені країни напрацювали низку правил і законів, які дозволяють розвиватися бізнесу та економіці окремої країни в цілому.

Сьогодні у багатьох країнах світу для добросовісної конкуренції використовується індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ), який використовують для оцінки ступеня монополізації якоїсь галузі. В нашому випадку – це банківський сектор.

$$\text{ННІ} = S_1^2 + S_2^2 + \dots + S_n^2$$

де S_1, S_2 – виражені в процентах частки банківського капіталу (активів, пасивів, тощо) у конкретному регіоні.

У відповідності до значень коефіцієнтів концентрації (CR) та індексів Херфіндаля-Хіршмана (HHI) виділяють три типи ринку:

✓ I тип – висококонцентровані ринки: за $70\% < CR < 100\%$; $2000 < HHI < 10000$;

✓ II тип – помірно концентровані ринки: за $45\% < CR < 70\%$; $1000 < HHI < 2000$;

✓ III тип – низько концентровані ринки: за $CR < 45\%$; $HHI < 1000$.

При розподіленні території країни на регіони по концентрації капіталу та досягненні присутності в цих регіонах тільки банків II типу та III типу будуть створенні сприятливі умови для розвитку банківських послуг.

Антимонопольний комітет повинен відчувати процеси, що відбуваються в країні, і слідкувати щоб частка трьох найбільших банків не перевищувала 50%. Це пояснення можна знайти в економічній теорії, де визначається зв'язок між концентрацією банків на ринку і середньозваженими граничними витратами. На практиці такий зв'язок означає, що великий банк, маючи мінімальні граничні витрати, може захоплювати ще більшу частку ринку.

У розвинутих країнах банківський бізнес має локальний характер, тому що концентрація банківського капіталу враховується на певній території. Якби у нас умови концентрації банківського капіталу висувались хоча б по областях, то ми побачили б, що в деяких регіонах країни конкуренції зовсім немає. А це був би сигнал для уряду і Національного банку України для розвитку цих регіонів.

Малий бізнес у країнах Європи – основний двигун економічного розвитку. У нас програми допомоги середньому і малому бізнесу фактично не працюють. Міжнародні організації все ще придивляються до нашого ринку.

Одним із «гормонів зростання» світової економіки за останні кілька років стали стартапи, спрямовані на інновації і технології з високою доданою вартістю, інфобізнес, освіту, здоров'я, підвищення якості життя населення і, звичайно ж, сферу фінансових сервісів і банківських послуг. Багато малих і середніх банків України, їхні власники і менеджмент у конкурентній боротьбі виму-

шені активно залучати креативних фахівців і розвивати нові види банківських послуг з метою підвищення їх якості. При цьому витрати несуть виключно акціонери банку. Державні і зовнішні інвестиції при цьому відсутні.

Починаючи з середини 2014 року в банківській системі почали відбуватись події, які, м'яко кажучи, дивували фахівців і вчених цієї сфери. Спочатку була створена Стратегія під грифом «Для службового користування», в якій зазначалось поступове підвищення індексу Херфіндаля-Хіршмана. Це викликало паніку серед малих і середніх банків, бо означало їх ліквідацію. В цей самий час Верховна Рада вносить зміни до Закону «Про банки», в якому вимагається збільшити мінімальний статутний капітал до 500 млн. грн.

Враховуючи, що Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС і взяла курс на інтеграцію у світову економіку, основним методичним документом, який має регулювати подальший розвиток нашої банківської системи, є рішення Базельського комітету з банківського нагляду (останній Базель III).

Вимоги «Базеля III» з підвищення частки акціонерного капіталу першого ступеня не вимагають підвищення статутного капіталу. Вимоги до підвищення статутного капіталу можуть призвести до режиму обмеженої конкуренції, що ми зараз і спостерігаємо на банківському ринку. Така обмежена конкуренція вже відбувалась майже сто років тому, коли невеликі банки були витиснуті з ринку, а інновації у фінансовому секторі скоротились.

Значне посилення вимог до капіталу і ліквідності може призвести до спаду банківської діяльності або принаймні до значного росту вартості такого фондування. Інвесторів можуть менше приваблювати випуски акцій і облігацій банками у плані ймовірного зниження дивідендів, пов'язаного з необхідною перебудовою бази капіталу. ROE (*Return on equity* – коефіцієнт рентабельності власного капіталу) і прибутковість значно знизяться. Це відношення інвесторів виразиться в ціні нового капіталу і в міжбанківських ставках запозичення.

Така ситуація не сприяє поліпшенню економічної ситуації у країні, бо стимулює зростання інфляції.

Підвищенні вимоги Базельського комітету до капіталу стосуються відношення доступного регулятивного капіталу банку до розрахованого за регуляторними правилами обсягу активів, зважених за ризиком (RWA). Посилення вимог до доступного капіталу і збільшення обсягу активів, зважених за ризиком, викликає ріст необхідного рівня достатності капіталу.

$$\text{Рівень достатності капіталу} = \frac{\text{Доступний капітал}}{\text{Обсяг активів, зважених по ризику(RWA)}}$$

У цілому можна стверджувати, що система «Базель III» торкається всіх елементів коефіцієнта достатності капіталу.

У зв'язку з викладеним вище, немає необхідності і сенсу встановлювати на законодавчому рівні вимоги по збільшенню статутного капіталу банку.

Якщо різні країни будуть по різному впроваджувати «Базель III», це може загрожувати стабільності фінансової системи.

У відповідності до Постанови Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р. з наступними змінами і доповненнями визначені нормативи, яких повинні дотримуватись всі банки України. Достатність (адекватність) регулятивного капіталу Н2 повинна бути не менше 10%. При роз-

рахунку цього показника маємо чисельник і знаменник. Коли почали вимагати від банків докапіталізації, то мали на увазі лише чисельник. Потім з'явилась Постанова Правління Національного банку України № 351 від 30 червня 2016 року «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», яка повністю відповідає вимогам Базеля-III, а в деякій мірі і посилює їх. Поява цієї Постанови вимусила банки ретельніше і з більшою повагою відноситись до знаменника.

У 2017 році НБУ почав поетапний перехід до SREP (концепція «Supervisory review and evaluation process», яка була вперше введена у 2004 році за положеннями Базельської конвенції, визначеної Базельським комітетом з банківського нагляду – Pillar I).

Оцінка банків за методологією SREP складається з 4 елементів, представлених на рисунку 1.

Оцінка банків за цією методологією дозволяє своєчасно звернути увагу на ті, чи інші проблеми, які можуть виникнути у банка в результаті його діяльності. Зупинимось більш детально на елементах SREP.

Аналіз та оцінка бізнес-моделі (BM). Оцінка бізнес-моделі банку передбачає проведення оцінки життєздатності бізнес-моделі та визначення стійкості його стратегії розвитку. Життєздатність бізнес-моделі банку

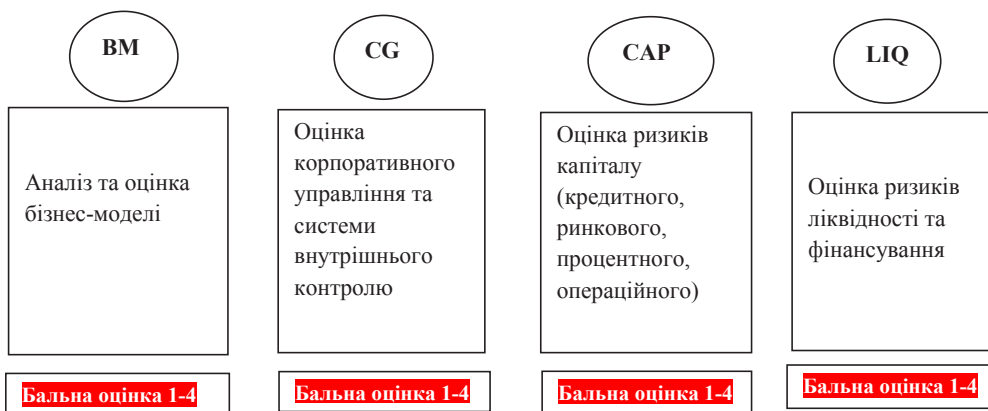

Рис. 1. Елементи оцінки банків за методологією SREP

визначається на підставі оцінки її спроможності до генерації прийняттого рівня доходів протягом наступних 12 місяців. Стійкість стратегії банку визначається на підставі оцінки її спроможності до генерації прийняттого рівня доходів упродовж мінімум наступних 3-х років.

Оцінка рівня організації корпоративного управління та внутрішнього контролю (CG). Оцінка ґрунтується на результатах оцінювання ефективності функціонування, у т.ч.: системи корпоративного управління в цілому; корпоративної культури та культури прийняття ризику; організаційної структури та функціонування органів управління системи управління ризиками; системи внутрішнього контролю.

Ризик капіталу (CFP). Метою здійснення оцінки ризиків капіталу є визначення достатності капіталу (його розміру та структури) для покриття основних видів ризиків у діяльності банку, протягом наступних 12 місяців.

Ризик ліквідності та фінансування (LIQ). Оцінка ризиків ліквідності та фінансування включає: а. оцінку можливих ризиків ліквідності та фінансування; б. оцінку управління ризиком ліквідності та фінансування.

І останнє на сьогодні нововведення, яке починає працювати з 01 грудня 2018 року, відповідає четвертій нормативній задачі Базельського комітету, яку ми приводили вище. 30-денний коефіцієнт Liquidity Coverage Ratio (LCR) націлений на забезпечення короткострокової стабільності до потенційних розривів ліквідності. Коефіцієнт LCR допоможе переконатися, що банки мають достатню кількість високоякісних ліквідних активів, щоб витримати стресовий сценарій фондування, який визначається регулятором.

Висновки. Якщо проаналізувати дії регулятора, то можна стверджувати, що його дії були правильними, відповідали вимогам і принципам, схваленим Базельським комітетом по банківському нагляду, але не мали системного підходу при втіленні в життя.

Зараз світові фінансові установи активно обговорюють і готуються впроваджувати схвалені в грудні 2017 року Базель IV. Це збірка пропозицій і стандартів, який повинен забезпечити ефективну імплементацію рекомендацій Базеля III. Вони будуть впроваджуватися з 1 січня 2022 року по 1 січня 2027 року.

Базель IV передбачає, наприклад, оновлення та уніфікацію способів обчислення нормативів капіталу. Це дасть можливість порівнювати показники банків по всьому світу.

Вимоги до капіталу, кредитному, операційного та іншими ризиками, передбачені Базелем IV, суттєво вплинуть на стратегії банків і їх бізнес-моделі, тому кроки щодо ефективної реалізації нових норм повинні бути якомога раніше інтегровані в стратегії кредитних установ.

В першу чергу буде розроблена нова структура регулятивного капіталу банку та критерії прийнятності його складових, змінені вимоги до мінімального капіталу 1-го і 2-го рівнів, а також до нормативів покриття ліквідності. Банки зобов'язані будуть публікувати звіти про виконання нових вимог.

Планується, що вже з 1 січня 2020 року банки почнуть формувати буфер запасу (консервації) капіталу понад норматив достатності основного капіталу. Мета такої консервації – підвищити здатність банків протистояти кризовим явищам і мінімізувати ризик неплатоспроможності. Цей запас капіталу накопичується банками в період економічного зростання для компенсації можливих втрат, які виникають в умовах загального економічного спаду. На момент впровадження розмір буфера буде складати 0,625%, а протягом 2020-2023 років заплановано щорічне підвищення нормативу на 0,625%.

Дуже сподіваємось, що нові вимоги будуть систематизовані і своєчасно оприлюднені для банків. Адже ми робимо одну спільну справу і її успіх залежить від злагодженої роботи всіх її ланок.

Список використаних джерел:

1. Криза банківської системи: причини і шлях виходу: матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 10 червня 2015 року / Асоціація українських банків; Університет банківської справи НБУ (м. Київ); відп. ред. С.М. Аржевітін. К.: УБС НБУ, 2015. 143 с.
2. Лінник О. Базельський пріоритет. URL: <https://banksrating.com.ua/analytics/bazelskij-prioritet>.
3. Політика Національного банку України щодо подолання фінансово-економічної кризи і формування монетарних передумов розвитку економіки: матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 5-6 листопада 2015 року / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; ДВНЗ «Університет банківської справи»; Громадська рада при Національному банку України; Асоціація українських банків; відп. ред. С.М. Аржевітін. – К.: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 336 с.
4. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 11 червня 2018 року № 64. Постанова від 26.11.2018 № 126 (редакція від 28.11.2018). URL: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=82642790>.
5. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків України. Постанова від 28.08.2001 № 368 (редакція від 01.12.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.
6. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями. Постанова від 30.06.2016 № 351 (редакція від 17.11.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.
7. Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах. Постанова від 11.06.2016 № 64 (редакція від 29.11.2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18>.
8. Фінансова звітність банків України. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-16>

УДК 657.6:331.2

Рябчук О.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет державної
фіскальної служби України

Коротаєва І.Р.

студентка,
Національний університет державної
фіскальної служби України

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ

Облік розрахунків з оплати праці є однією з найбільш трудомістких та потребуючих уваги ділянок обліку. Саме на цій ділянці може бути скоєно багато різних порушень. Аудит розрахунків з оплати праці покликаний своєчасно виявляти такі порушення та надавати рекомендації щодо їх усунення. У статті висвітлено особливості проведення аудиту розрахунків з оплати праці. Наведено його мету, завдання та значення для підприємства. Виділено типові порушення, які можуть бути виявлені під час проведення аудиту розрахунків з оплати праці. Зазначено, які наслідки мають такі порушення для тих, хто їх скоїв. Запропоновано рекомендації щодо усунення порушень, які можуть бути виявлені під час аудиту розрахунків з оплати праці.

Ключові слова: аудит, оплата праці, заробітна плата, облік, звітність.

Учет расчетов по оплате труда является одним из наиболее трудоемких и требующих внимания участков учета. Именно на этом участке может быть совершено много различных нарушений. Аудит расчетов по оплате труда призван своевременно выявлять такие нарушения и предоставлять рекомендации по их устранению. В статье освещены особенности проведения аудита расчетов по оплате труда. Приведены его цели, задания и значение для предприятия. Выделены типичные нарушения, которые могут быть обнаружены при проведении аудита расчетов по оплате труда. Указано, какие последствия имеют такие нарушения для тех, кто их совершил. Предложены рекомендации по устранению нарушений, которые могут быть обнаружены при аудите расчетов по оплате труда.

Ключевые слова: аудит, оплата труда, заработная плата, учет, отчетность.

Riabchuk Oksana, Korotaieva Irina. FEATURES AND PROBLEMS OF THE AUDIT OF WAGE PAYMENTS

The purpose of this article is to highlight the peculiarities and identify the main problems of the audit of wage payments, identify violations that can be detected during this audit, and provide suggestions and recommendations for its improvement. Payroll calculations occupy an important place in the activities of any enterprise. Wages are a tool for encouraging employees to improve their ability to work and encourage them to perform their work more qualitatively. The organization of wage payments is the basis of the social and labor relations of employees, employers and the state, which influence the efficiency of management of labor resources in general in each enterprise. The article highlights the peculiarities of the audit of wage payments. The purpose, tasks and values for the enterprise are given. Audit of wage payments is intended to determine the reliability of information on payroll calculations, which is reflected in the financial statements, establish the compliance of this information with the requirements of legislation and established standards, correctness of payment calculations, etc. The objects of audit of wage payments are indicated. The main sources of audit

evidence in the audit of payroll calculations are summarized. The basic methodical techniques, which are used by the auditor during the verification of wage payments, are indicated. The audit procedures during the audit of wage payments are described. Typical violations that can be detected during the audit of wage payments are identified. It is noted which consequences have such violations for those who committed them. Each type of violations relating to wage payments, has its consequences, and bears the influence on the accuracy of financial statements. At the same time, it should be remembered that the audit activity is inherent in the corresponding risk, that is, there is likelihood that the auditor's report may contain inaccurate information. The factors of influence on the components of audit risk in the audit of wage payments are indicated. Recommendations for elimination of violations which can be revealed during the audit of payroll calculations are offered.

Key words: *audit, wage payments, wages, accounting, reporting.*

Постановка проблеми. Розрахунки з оплати праці посідають важливе місце в діяльності будь-якого підприємства. Заробітна плата є інструментом заохочення працюючих підвищувати свою працездатність та стимулює їх більш якісно виконувати свою роботу. Окрім того, від рівня заробітної плати працівників залежить рівень їх доходу. Дуже часто ця ділянка обліку стає середовищем різних порушень, які можуть бути як ненавмисними, так і навмисними. Як відомо, такі порушення не лише можуть знижувати рівень оплати праці на підприємстві, але й впливати на всю його діяльність загалом. Аудит розрахунків з оплати праці покликаний виявляти такі порушення. Він є досить трудомістким процесом та потребує значної уваги аудитора, оскільки передбачає оброблення великої кількості первинної інформації та перевірку багатьох господарських операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців, як зарубіжних, так і вітчизняних, приділяють увагу аудиту розрахунків з оплати праці. Серед вітчизняних сучасних науковців можна назвати таких, як О.В. Гамова, О.С. Донець, О.В. Ангеловська, Л.В. Синяєва, Л.А. Сахно, О.В. Кондратюк, І.В. Кононова, Н.Б. Хлинїна, О.С. Пирожок, Ю.В. Мельник, О.В. Артюх, Г.Б. Голубан, К.Ю. Кузьменко, А.Г. Падура. Зокрема, О.В. Гамова та О.С. Донець у своїй науковій праці досліджують питання перевірки незалежними аудиторами розрахунків з оплати праці, методичні прийоми перевірки та її послідовність. Л.А. Сахно та О.В. Кондратюк проаналізували значення заробітної плати на підприємстві та необхідність проведення аудиту розрахунків з оплати праці, а також

здійснили класифікацію типових порушень у сфері обліку розрахунків з оплати праці. О.В. Ангеловська та Л.В. Синяєва присвячують наукові дослідження питанням методики аудиту розрахунків з оплати праці, а також торкаються питання відповідальності за порушення законодавства у сфері оплати праці.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей та визначенні основних проблем аудиту розрахунків з оплати праці, а також наданні пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Організація розрахунків з оплати праці є основою соціально-трудових відносин найманих працівників, роботодавців та держави, що впливають на ефективність управління трудовими ресурсами загалом на кожному підприємстві. Облік розрахунків з оплати праці є одним з найбільш складних та важливих в усій системі обліку. Саме на цій ділянці обліку існує дуже багато проблемних питань, які негативно впливають на ефективність діяльності як самих працівників, так і підприємства. До таких питань належать регламентація організації праці на підприємстві; контроль за використанням робочого часу та забезпечення зростання продуктивності праці; своєчасне та правильне визначення сум нарахованої заробітної плати й відрахувань органам соціального страхування, а також віднесення їх до собівартості продукції (робіт, послуг); здійснення у встановлені терміни всіх розрахунків з працівниками й службовцями із заробітної плати та інших виплат; облік використання фонду заробітної плати та інших грошових коштів, які виділяють для оплати праці робітників підприємства, а також контроль за ним [1].

Окрім зазначених проблемних питань, в обліку розрахунків з оплати праці існує проблема неправильного здійснення утримань із заробітної плати, а саме податку з доходів фізичних осіб та військового збору.

Аудит розрахунків з оплати праці покликаний визначити достовірність інформації про розрахунки з оплати праці, яка відображена у фінансовій звітності, встановити відповідність цієї інформації вимогам законодавства та встановленим нормативам, правильність здійснення розрахунків з оплати праці тощо.

До завдань аудиту розрахунків з оплати праці можна віднести такі:

- перевірка обліку особового складу працівників підприємства;
- перевірка правильності документального оформлення розрахунків з оплати праці;
- перевірка правильності нарахування основної, додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат;
- перевірка правильності розрахунку середньої заробітної плати;
- перевірка обґрунтованості віднесення витрат на оплату праці до собівартості продукції або витрат операційної діяльності, які не включаються до собівартості реалізованої продукції;
- вивчення правильності розподілу витрат на оплату праці між видами готової продукції (виконані роботи, надані послуги) та по звітних періодах;
- перевірка своєчасності розрахунків з працівниками з оплати праці;
- перевірка правильності нарахувань на фонд оплати праці та утримань із заробітної плати, своєчасність їх сплати відповідним органам;
- перевірка стану обліку розрахунків з працівниками з оплати праці;
- перевірка своєчасності виплати заробітної плати тощо [2, с. 25].

Об'єктами аудиту розрахунків з оплати праці є розрахунки за заробітною платою (перевірка інформації, що акумулюється на бухгалтерському рахунку 66), розрахунки з

податку на доходи фізичних осіб та за страхуванням (рахунки 64, 65), витрати з оплати праці та відрахувань на соціальні заходи (рахунки відповідних витрат, а саме 23, 91, 92, 93, 94) [3].

Аудитор під час проведення перевірки щодо розрахунків з оплати праці збирає аудиторські докази, які містять інформацію, на основі якої ґрунтується підготовка аудиторського висновку. Згідно з МСА 500 «Аудиторські докази» для отримання таких доказів під час проведення аудиту розрахунків з оплати праці виконуються такі процедури, як інспектування, спостереження, зовнішнє підтвердження, повторне обчислення, повторне виконання, аналітичні процедури та запит [4]. При цьому застосовуються такі методичні прийоми, як порівняння, зіставлення, документальна перевірка, нормативно-правове регулювання, зустрічна перевірка, арифметична перевірка. Наприклад, аудитор проводить зіставлення даних бухгалтерського обліку з первинними документами, перераховує суми, які були утримані, та порівнює їх з нормами чинного законодавства. Під час перевірки первинних документів застосовують такі методи організації аудиту, як суцільний, вибірковий та комбінований [5]. Аудиторські процедури з аудиту розрахунків з оплати праці виконуються аудитором послідовно (рис. 1).

Джерелами аудиторських доказів під час аудиту розрахунків з оплати праці є такі групи носіїв інформації, як фінансова звітність, реєстри обліку та первинні документи [6, с. 336]. Їхні елементи відображені в табл. 1.

На думку О.В. Ангеловської, аудит розрахунків з оплати праці може бути представлений за такими основними напрямками (рис. 2).

Аудитор під час проведення аудиту розрахунків з оплати праці повинен пам'ятати про те, що нормативно-правова база щодо оплати праці постійно змінюється. Саме тому йому слід бути уважним щодо цього та стежити за всіма змінами, які відбуваються в цій сфері. Швидкі зміни законодавства значно ускладнюють процес перевірки та роблять його більш трудомістким. Якщо порівнювати

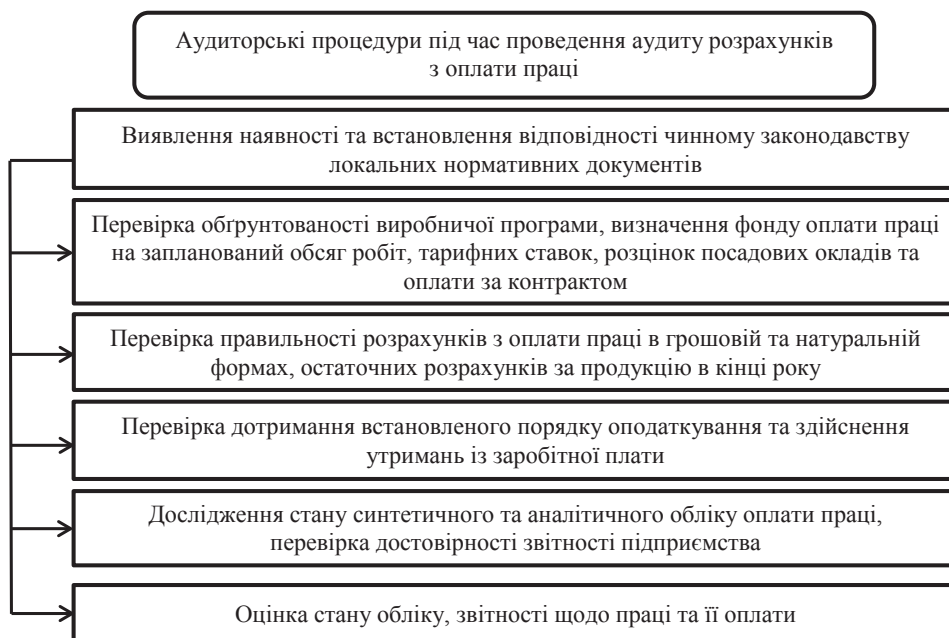

Рис. 1. Послідовність здійснення аудиторських процедур з аудиту розрахунків з оплати праці

Джерело: складено авторами за даними джерела [5]

українське законодавство з європейським у цій сфері, то можна стверджувати, що останнє є більш стабільним та змінюється лише за необхідності. Якщо Україна хоче стати повноправним членом європейського товариства, то необхідно брати приклад з країн Європи щодо нормативно-правового регулювання оплати праці, а саме слідкувати за періодичністю змін у законодавстві стосовно цієї сфери.

Під час перевірки можуть бути виявлені факти порушень, які після досліджень їх змісту можна класифікувати як навмисні (шахрайство) та ненавмисні (помилки). Аудитор повинен брати до уваги дві сторони суттєвості, а саме кількісну та якісну. З точки зору якості він повинен дати своє професійне судження щодо суттєвості виявлених під час перевірки відхилень. З кількісної точки зору встановлюється, чи перевищують окремі знайдені від-

Таблиця 1

Характеристика джерел інформації під час проведення аудиту розрахунків з оплати праці

Назва групи	Елементи
Фінансова звітність	Баланс (Звіт про фінансовий стан), Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід).
Регістри обліку	Журнал 5 (розділ III) або 5А, Відомість 5-м.
Первинні документи	Книга обліку бланків трудових книжок і вкладишів до них, Наказ про прийняття на роботу, особова картка працівника, Наказ про надання відпустки, табель обліку використання робочого часу, розрахунково-платіжна відомість працівника, розрахунково-платіжна відомість (зведена).

Джерело: складено авторами за даними джерела [6, с. 338]

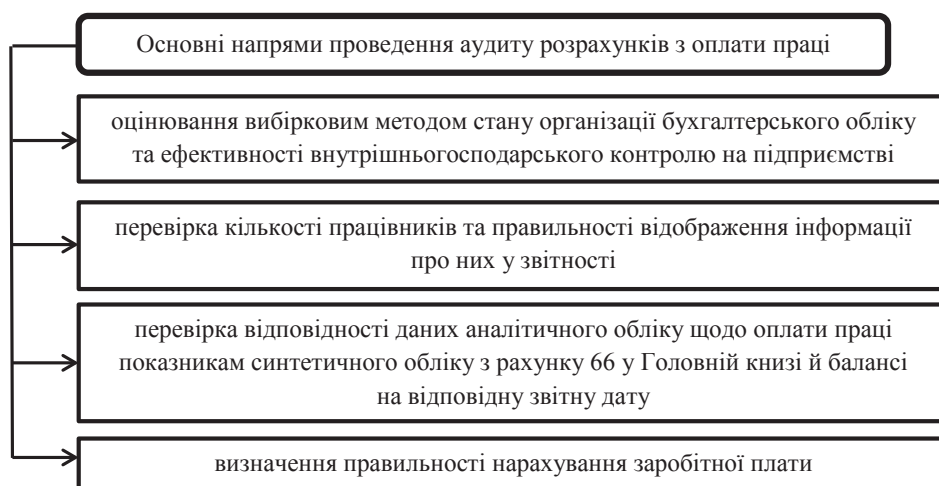

Рис. 2. Основні напрями проведення аудиту розрахунків з оплати праці

Джерело: складено авторами за даними джерела [7]

хилення або їх сума кількісні критерії, тобто визначається рівень суттєвості [8].

Під час перевірки розрахунково-платіжних відомостей аудитор повинен переконатися в тому, що особи, вказані в цій відомості, отримували відповідні суми грошей. При цьому аудитор також повинен перевірити під час дослідження виплати заробітної плати факт виконання вказаних у трудових угодах робіт, щоби переконатися у тому, що та чи інша особа отримала свою заробітну плату справедливо [9, с. 4].

Під час перевірки розрахунків з оплати праці аудитору, з одного боку, важливо переконатися в дотриманні підприємством чинного законодавства про оплату праці, відсутності порушень умов оплати праці працівників, а з іншого боку, перевірити правильність здійснених відрахувань податків та зборів із заробітної плати працівників, а також відповідність відображення операцій в бухгалтерському обліку та достовірність їх висвітлення у фінансовій звітності підприємства [2, с. 24].

Під час перевірки правильності нарахування заробітної плати аудитор може виявити такі типові порушення, як неправильне відображення дати прийому на роботу або звільнення з роботи; завищення окладу (розряду); включення в робочі дні періоду, за які слід було нараховувати допомогу з тимчасової

непрацездатності. Крім цього, під час перевірки особлива увага приділяється правильності оформлення розрахунково-платіжних відомостей, в яких можуть бути виявлені такі порушення, як включення до відомостей підставних осіб; завищення суми «разом до виплати»; збільшення суми нарахованої заробітної плати, а потім її утримання під виглядом вкладу на рахунок в банк [7, с. 16].

До основних порушень, які можуть бути виявлені під час проведення аудиту розрахунків з оплати праці, належать зловживання, розкрадання, помилки щодо нарахування та використання заробітної плати на підприємстві. Л.А. Сахно та О.В. Кондратюк поділяють основні порушення, що можуть бути виявлені під час аудиту розрахунків з оплати праці, на чотири групи, які можна побачити в табл. 2.

До перелічених порушень також можна додати неправомірне застосування податкової соціальної пільги для працівника або навпаки, відмова працівнику, який мав право на ПСП, у наданні останньої.

Кожен вид порушень, які стосуються оплати праці, має свої наслідки та вплив на достовірність бухгалтерської звітності. Так, завищення суми «разом до виплати» приводить до того, що відбуваються виправлення даних у розрахунково-платіжній відомості, через що розрахунок з

Основні порушення, які можуть бути виявлені під час аудиту розрахунків з оплати праці

Порушення	Характеристика
Неправильне нарахування заробітної плати персоналу підприємства	Нерегламентоване використання посадових окладів, годинних ставок, норм та розцінок за виконану роботу; недостовірне визначення середньої заробітної плати; необґрунтоване нарахування премій, доплат, надбавок тощо; незаконність нарахування відпускних та матеріальної допомоги працівникам; відсутність індексації заробітної плати.
Зловживання під час здійснення утримань із заробітної плати працівників	Застосування завищених або занижених ставок утримань до фондів соціального страхування із заробітної плати працівників; неправильне обрахування ПДФО; безпідставне або помилкове здійснення утримань за виконавчими листами, аліментів, профспілкових внесків.
Документальні порушення	Відсутність типових форм первинного обліку нарахування та виплати заробітної плати; розбіжність сум по платіжних та розрахункових відомостях; відсутність у платіжних відомостях підписів відповідальних осіб; невідповідність даних аналітичного обліку даним синтетичного обліку.
Розкрадання грошових коштів за рахунок заробітної плати	Введення в розрахунково-платіжні відомості підставних осіб; дописування різних цифр до сум виплат в розрахунково-платіжних відомостях після підписів одержувачів заробітної плати; нецільове використання коштів, призначених для оплати праці.

Джерело: складено авторами за даними джерела [10]

працівниками може бути неправильним. Через неправильний розрахунок податку на доходи фізичних осіб виникають викривлення розрахунків з бюджетом за цим податком. Відсутність типових форм первинного обліку нарахування та виплати заробітної плати є причиною приховування справжнього стану речей на підприємстві та може сприйматися як шахрайство. Можна запропонувати певні рекомендації щодо усунення порушень, які можуть бути виявлені під час аудиту розрахунків з оплати праці. Такі рекомендації наведені в табл. 3.

Як відомо, аудиторській діяльності притаманний відповідний ризик, тобто існує ймовірність того, що у звіті аудитора може міститися недостовірна інформація. Загальний аудиторський ризик включає три складові, а саме властивий ризик (не залежить від аудитора, виникає в результаті впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на діяльність суб'єкта господарювання), ризик контролю (полягає в тому, що недостовірна інформація не буде вчасно виявлена або попереджена системою внутрішнього контролю клієнта) та ризик невиявлення (полягає в допущенні самим аудитором певної помилки під час проведення перевірки). У табл. 4 наведено основні

фактори, які впливають на кожну складову ризику в аудиті розрахунків з оплати праці.

З 1 жовтня 2018 року введено в дію Закон «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [12], яким норми національного законодавства у сфері аудиторської діяльності приводяться у відповідність із законодавством ЄС. Згідно з цим Законом усі аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності підлягають суспільному нагляду. Відповідальним за здійснення суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні є Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Цей Орган складається з Ради нагляду за аудиторською діяльністю та Інспекції із забезпечення якості. Він забезпечує здійснення нагляду та несе відповідальність за реєстрацію аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності; впровадження міжнародних стандартів аудиту; контроль за атестацією аудиторів та безперервним навчанням аудиторів; контроль за якістю аудиторських послуг, а також за дотримання дисциплінарних проваджень щодо аудиторів та застосування стягнень. Експерт Європейського Союзу Джон Хупер щодо створення Органу суспільного нагляду в Україні висловив думку про те, що аудиторське співтовари-

Рекомендації щодо усунення порушень, які можуть бути виявлені під час аудиту розрахунків з оплати праці

Порушення	Рекомендації
Примусова відпустка за власний рахунок більше 15 календарних днів на рік	Необхідно перевіряти табелі обліку робочого часу, накази, що стосуються персоналу підприємства, повідомляти про ці порушення адміністрації та власникам.
Переведення працівників на неповний робочий день	Необхідно ретельно перевіряти законність і доцільність таких дій, а також правильність складання первинних документів щодо переведення працівників на неповний робочий день.
Звільнення працівників згідно з чинним законодавством	Аудитор перевіряє первинні документи щодо звільнення працівників та правильність нарахування внесків до Пенсійного фонду і фондів обов'язкового соціального страхування у зв'язку з таким звільненням, правильність розрахунку вихідної допомоги та компенсації за невикористану відпустку працівника.
Звільнення працівників за порушення чинного законодавства	Аудитор доводить до відома власників та адміністрації підприємства інформацію про незаконні звільнення працівників згідно з КЗпП. При цьому він також перевіряє правильність усіх розрахунків, пов'язаних зі звільненням працівників підприємства.
Затримка виплати заробітної плати	Аудитору необхідно з'ясувати причини невиплати заробітної плати, попередити адміністрацію та власників про наслідки затримки таких виплат.

Джерело: складено авторами за даними джерела [11]

Фактори впливу на складові аудиторського ризику під час аудиту розрахунків з оплати праці

Вид ризику	Фактори впливу
Властивий ризик	Зміна законодавства у сфері оплати праці; організаційна структура підприємства; кадрова політика; кваліфікація працівників та належне виконання ними своїх обов'язків; освіта й досвід за фахом керівників; вид діяльності підприємства.
Ризик невиявлення	Досвід роботи аудитора; знання щодо обліку розрахунків з оплати праці; строки й обсяг аудиторських процедур, термін аудиту.
Ризик контролю	Виявлення під час попередньої перевірки помилок у веденні бухгалтерського обліку; періодичність ведення табеля обліку робочого часу; затвердження графіку відпусток; укладання колективного договору; наявність у працівників всіх необхідних документів з оплати праці; здійснення контролю за складанням платіжних відомостей.

Джерело: розроблено авторами

ство України розколось на два блоки: одні підтримують проект реформи аудиторської діяльності, запропонований Мінфіном, а інші категорично проти нього, вбачаючи в цьому ризику, надаючи песимістичні прогнози та висуваючи альтернативні проекти. Проте Джон Хутер вважає, що головним завданням такої реформи є допомога суспільству у формуванні довіри та відновленні впевненості в аудиті. Майже в усіх країнах ЄС та світу частина професійних аудиторів виступала проти таких реформ, оскільки боялась нагляду

в будь-якій формі. Досить парадоксально, що аудиторські компанії самі бояться проходити перевірку, хоча ці побоювання зрозумілі. Втім, всі вони виявились безпідставними, адже створення незалежного нагляду за аудиторською діяльністю в понад 50 країнах світу не привело до негативних наслідків для спільноти аудиторів в жодній з них, скоріше навпаки, воно допомогло аудиторам завоювати довіру суспільства, яка їм вкрай необхідна [13].

На нашу думку, прийняття Закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську

діяльність» допоможе підвищити якість наданих аудиторських послуг, рівень знань аудиторів та їх кваліфікацію, відповідно, посприє вирішенню проблем виникнення порушень у сфері розрахунків з оплати праці.

Висновки. Таким чином, аудит розрахунків з оплати праці є дуже об'ємною роботою, що потребує значної уваги. До того ж ця ділянка обліку дуже часто стає середовищем порушень. Ці порушення можуть значно ускладнювати діяльність підприємства та негативно впливати на роботу самих працівників. У зв'язку з тим, що на сучасному етапі Україна прагне стати членом європейського співтовариства, аудит розрахунків з оплати праці також повинен відповідати європейським стандартам та вимо-

гам. Для цього необхідно вжити низку заходів у сфері обліку оплати праці, які були б спрямовані на зменшення можливих порушень, як навмисних, так і ненавмисних. Проблема виникнення ненавмисних порушень (помилки) може бути вирішена шляхом удосконалення інформаційних технологій у бухгалтерському обліку. Щодо навмисних порушень, то можна запропонувати вдосконалити систему внутрішнього контролю на підприємствах. Окрім цього, можна значно покращити аудит розрахунків з оплати праці та аудит загалом за допомогою створення Огляду суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, що також дасть можливість Україні наблизитись до європейських стандартів та вимог у сфері аудиту.

Список використаних джерел:

1. Чебаненко О.П. Проблеми обліку заробітної плати на підприємстві. Перспективи розвитку обліку, контролю і аналізу в контексті євроінтеграції: тези допов. IV Міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю ОНЕУ (26 травня 2016 року, м. Одеса). Одеса, 2016. С. 255–257. URL: <http://dSPACE.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/.pdf>.
2. Пирожок О.С. Особливості проведення аудиту розрахунків з оплати праці. Наука та економіка. 2016. № 1(41). С. 23–27.
3. Артюх О.В. Розрахунки з оплати праці: методичні засади аудиторської перевірки. Напрямки розвитку обліку, контролю та економічного аналізу в умовах глобалізації: тези доповідей II міжнародної студентської науково-практичної інтернет-конференції. 2016. Ч. 1. С. 262–264. URL: <http://dSPACE.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5017>.
4. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Київ, 2016–2017. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C1.pdf.
5. Методика аудиту розрахунків з оплати праці. URL: https://pidruchniki.com/1961092642198/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/metodika_auditu_rozrahunkiv_oplati_pratsi.
6. Виноградова М.О., Жидєєва Л.І. Аудит: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 654 с.
7. Ангеловська О.В. Аудит розрахунків з оплати праці та типові помилки і порушення, що можуть бути виявлені при його проведенні. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 1(25). С. 14–18.
8. Кононова І.В. Аудит розрахунків з оплати праці та типові порушення, виявлені при його проведенні. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/eui_2013_1_30%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/eui_2013_1_30%20(1).pdf).
9. Кузьменко К.Ю. Аудит розрахунків з оплати праці на підприємстві. Технології та дизайн. 2016. № 1(18). С. 1–7.
10. Сахно Л.А. Аудит з розрахунків оплати праці. Молодіжний економічний дайджест. 2015. № 4. С. 103–108. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/16396/1/103-108.pdf>.
11. Радіонова Н.Й. Проблеми обліку та аудиту розрахунків з оплати праці. Міжнародний науковий журнал. 2016. № 11(21). С. 104–106.
12. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII. Законодавство України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.
13. Хупер Дж. Как можно поверить в независимый аудит, если аудиторы возражают против надзора за ними? URL: http://n-auditor.com.ua/ru/component/na_archive/1279?view=material.